Джеймс Йънг Симпсън

МЕМОАРИТЕ НА САБУРОВ

или Бисмарк и Русия

Осветляване на въпроса за Съюза на тримата императори от 1881 г.

Кембридж, 1929.

МЕМОАРИТЕ НА САБУРОВ, ИЛИ БИСМАРК И РУСИЯ. ОСВЕТЛЯВАНЕ НА ВЪПРОСА ЗА СЪЮЗА НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ ОТ 1881 г.

от Джеймс Йънг Симпсън

Кеймбридж. Университетски издателство, 1929 г.

превод Живко Войников, 2026

The Saburov memoirs; or, Bismarck & Russia. Being fresh light on the League of the Three Emperors, 1881.

by J. Y. Simpson.

Cambridge University Press, 1929

Авторът на тези мемоари е изпратен от руското правителство през 1879 г. в Берлин, където влиза в близък контакт с Бисмарк. Мемоарите описват подробно преговорите, довели до създаването на Втория съюз на тримата императори (1881 г.).

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА – 4
ПРЕДГОВОР – 6
ВЪВЕДЕНИЕ – 8
I. БИОГРАФИЯ НА ПЬОТЪР АЛЕКСАНДРОВИЧ САБУРОВ – 8
II. РУСИЯ, ФРАНЦИЯ И НОВА ГЕРМАНИЯ – 24
ГЛАВА I. КИСИНГЕН (лятото на 1879 г.) – 35
ГЛАВА II. СРЕЩАТА В АЛЕКСАНДРОВО, ЛИВАДИЯ (август-септември 1879 г.) – 42
ГЛАВА III. АВСТРО-ГЕРМАНСКИЯТ СЪЮЗ – 49
ЗАБЕЛЕЖКА - 56
ГЛАВА IV. ВОЕННИЯТ ВЪПРОС – 58
ГЛАВА V. ГОЛЯМОТО ДЕЛО (януари 1880 г.) – 64
ГЛАВА VI. СМЯНА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО В АНГЛИЯ (март-август 1880 г.) – 73
ГЛАВА VII. ХАЙМЕРЛЕ ВЪВ ФРИДРИХСРУЕ – 82
ГЛАВА VIII. ВЪПРОСЪТ ЗА ПРОЛИВИТЕ – 87
ГЛАВА IX. ОТНОШЕНИЯТА С АВСТРО-УНГАРИЯ – 91
ГЛАВА X. ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА ГОЛЯМОТО ДЕЛО (Разговорите ми във Фридрихсруе, на 27 и 28 ноември 1880 г.) – 96
ГЛАВА XI. ПРОДЪЛЖАВАНЕТО НА ТАЙНИТЕ ПРЕГОВОРИ (Берлин, 29 декември 1880 г. / 10 януари 1881 г.) – 101
ГЛАВА XII. ПРЕГОВОРИТЕ С АВСТРО-УНГАРИЯ – 106
ГЛАВА XIII. ДОКЛАДИТЕ НА ПРИНЦ РОЙС – 110
ГЛАВА XIV. УПОРСТВОТО НА БАРОН ХАЙМЕРЛЕ – 116
ГЛАВА XV. НАШИЯТ ОТГОВОР – 122
ТЕКСТ НА РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН НА АВСТРИЯ РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН ДО АВСТРИЯ – 124
АВСТРИЙСКИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ И РУСКИТЕ ОТГОВОРИ – 125
РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН НА АВСТРИЯ – 126
АВСТРИЙСКИ ИЗМЕНЕНИЯ – 126
ГЛАВА XVI. КРИТИЧНИЯТ МОМЕНТ – 127
ГЛАВА XVII. КРАЯТ НА ПРЕГОВОРИТЕ – 133
ГЛАВА XVIII. ДОГОВОРЪТ ОТ 18/6 ЮНИ 1881 г. – 139
ПОСЛЕПИС – 142
(а) РАЗКАЗЪТ НА ПРИНЦ БИСМАРК ЗА ПРЕГОВОРИТЕ – 142
(б) ЗАКЛЮЧЕНИЯ – 155
ПРИЛОЖЕНИЯ – 159

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА

Джеймс Йънг Симпсън (3 август 1873 г. – 20 май 1934 г.) е шотландски учен, зоолог, писател, дипломат, биограф и теолог. След Първата световна война той играе важна роля за установяването на независимите балтийски държави и Финландия.

Роден е в Единбург на 3 август 1873 г. в семейството на Маргарет Стюарт Барбър, сестра на Александър Хю Фрийланд Барбър, и сър Александър Ръсел Симпсън (1835–1916), професор по медицина (акушер-гинеколог) в Единбургския университет. Например чиото на баща му Джеймс Йънг Симпсън, е първият лекар, използвал хлороформа като упойка в хирургията.

Като момче той прудружава баща си в Париж, който се среща с Луи Пастьор. Пастьор помилвал детето и му казал ложил: „Travaillez, mon ami, travaillez!“ [Работи, приятелю, работи!] Обръщайки се към баща му, го пита: „At-il dit, Oui?“ [Каза ли „да“?]

Джеймс Йънг Симпсън

Симпсън запомня съвета на Пастьор и го следва през целия си живот. Симпсън получава образованието си в колежа „Джордж Уотсън“ в Единбург и длед това учи в Единбургския университет от 1891 до 1894 г., завършвайки с магистърска степен. След две години в колежа „Крайстс“ в Кеймбридж (1899/1900), той защитава докторска степен през 1901 г. в Единбургския университет. От 1899 г., тамо той преподава естествени науки. През 1904 г. е избран за професор. През 1900 г. става член на Кралското научно общество в Единбург.

Скючва брак с Хелън Хънтингтън Дей от Индианаполис, Индиана, САЩ.

В своите трудове, основният му интерес е търсенето на връзката между науката и религията. Той приема че няма противоречие между тях и той разглежда християнството като естествен резултат от еволюционния прогрес на човека. Исус Христос е „изпълнението на всичко, което е било преди това... Той е Алфата и Омегата на човешката история“ и т.н. В по-късния си труд, „Природата: Космическа, човешка и божествена“ (1929), Симпсън твърди, че религията е резултат от сблъсъка на Разума с Безкрайната енергия на Вселената, както е предложено от „принципа на неопределеността“ на Хайзенберг.

Връзката на Симпсън с Русия започва, когато княз Николай Голицин[1] посещава Единбург в началото на 90-те год. на XIX в. Симпсън

[1] Княз Николай Дмитриевич Голицин (1850 – 1925) е руски аристократ и политик, заемал поста министър-председател на Руската империя от януари до март 1917 година. Той е последният премиер на царска Русия преди избухването на

се сприятелява с него и впоследствие правят обиколка на Сибир през лятото и есента на 1896 г.

Целта на пътуването е инспекция на сибирските затвори и раздаването на библии и друга религиозна литература на затворниците.

Симпсън използва пътуването за да опознае топографията, бита на местното население, неговите обичаи, като впоследствие систематизира бележките и налблюденията си в книгата „Страничен поглед върху Сибир“, издадена през 1898 г.

Последвалите му книги за Русия са резултат от редовните му посещения в тази страна. През септември 1910 г. Симпсън придружава баща си на медицински конгрес в Санкт Петербург. Отново посещава страната по време на световната война през 1916 г. и април/май 1917 г. преди болшевишката революция.

През 1919 г. Симпсън участва в британската делегация на мирната конференция във Версай, и се занимава с въпроса за обявяването на балтийските държави (Литва, Латвия и Естония) и Финландия за независими държави.

Впоследствие посещава тези страни, и през юни/юли 1932 г получава почетната степен доктор по право в университета в Тарту, Естония.

Той почива на 20 май 1934 г. в Единбург. Погребан е в семейната гробница на гробището Грейндж.

Трудове

Side-Lights on Siberia: Some Account of the Great Siberian Railroad, the Prisons and Exile System. Edinburgh & London: W. Blackwood & Sons, 1898 Henry Drummond, Edinburgh: Oliphant, Anderson and Ferrier, 1901, ("Famous Scots Series")

The Spiritual Interpretation of Nature. London: Hodder and Stoughton, 1923. [1912]

Self-Discovery of Russia. London: Constable, 1916

Some notes on the State Sale-Monopoly and Subsequent Prohibition of Vodka in Russia. 1918

Man and the Attainment of Immortality. London: Hodder & Stoughton, 1922.

Contribution to Vol. VI of History of the Peace Conference at Paris, ed. by Harold Temperley. London: H. Frowde, and Hodder & Stoughton, 1920–24.

Landmarks in the Struggle Between Science and Religion. London: Hodder & Stoughton, 1925.

The Saburov memoirs: or, Bismarck and Russia; Being Fresh Light on the League of the Three Emperors, 1881, by Peter Alexandrovich Saburov. Translated and edited with an introduction by J.Y.Simpson, Cambridge University Press, 1929.

Февруарската революция и падането на монархията.

Nature: Cosmic, Human and Divine. Oxford: OUP, 1929, (Dwight Harrington Terry Foundation Lectures on religion in the light of science and philosophy, 1929).

World Politics and the Kingdom of God. John Clifford lecture; 1933

The Garment of the Living God. Studies in the relations of science and religion. The Sprunt lectures. With a 'Memoir' by George Freeland Barbour. [With a portrait.] London: Hodder & Stoughton, 1934.) The above photograph is taken from the frontispiece portrait in this book.

The Thoughtful Minute. [Essays. Reprinted from "The Weekly Scotsman".] London 1937.

ПРЕДГОВОР

„Съюзът на тримата императори“ (1881 г.) е политическо събитие от осново значение в международния живот на Европа през XIX век, което все още не е получило заслуженото си проучване.

Дори днес, за това събитие има осъкдно малко информация, която е съобщена с по няколко изречения в накои трудове, като проф. А. Ф. Прибрам „Тайните договори за Австро-Унгария“ (Die politischen Geheimvertrge Osterreich-Ungarns, 1920 г.), том III от документалната поредица на германското външно министерство „Голямата политика на европейските кабинети 1871-1914“ (Die grosse Politik der europischen Kabinette 1871-1914), биографията на граф Дюла Андраши в три тома, написана от неговия приятел Едуард фон Вертхаймер. „Граф Юлиус (Дюла) Андраши: Неговият живот и неговото време“ (Graf Julius Andrassy: Sein Leben und seine Zeit, 3 тома 1910-13) и една възхитителна брошура, на българския учен, проф. Кръстьо Крачунов от София, „Съюзът на тримата императори“ (K. Kratchounof L'Alliance des Trois Empereurs, 1924).

Изобщо има странно малко сериозни проучвания по този голям въпроси. Основната причина е, че първичните докумени свързани с преговорите, които водят до осъществяването на Съюза за много оскъдни.

През май 1917 г. г-н Сабуров ми даде подписано копие на неговия труд на френски език, озаглавен „Ma Mission Berlin 1879-1884“ (Моята мисия в Берлин 1879-1884), който е бил издаде в Санкт Петербург няколко месеца преди избухването на войната. Той изрази желанието си, трудъм да стане достояние на Западния свят, защото смянташе, че е участвал и отразил важно събитие.

Две статии, съдържащи откъси от тези мемоари, са предоставени от мен на смисати „Деветнадесети век“ и са отпечатани в книжките за месеците декември 1917 г. и януари 1918 г. под заглавие „Руско-германските отношения и мемоарите на Сабуров“.

Препратките от тези откъси към поредицата „Die grosse Politik“, том III, стр. 113 и 133, и „Бисмарк“ на сър К. Грант Робъртсън, показват, че г-

н Сабуров дава твърде скромната оценка за собствената си работа, която заслужава по-подробно разглеждане. Съответно, основната част от този том представлява пълен превод на книгата ву „Мисията ми в Берлин“.[2]

„Мемоарите“ са предшествани от редакционно въведение в два раздела, първият от които е с по-скоро биографичен характер, докато вторият представлява превод на статия, озаглавена „Русия, Франция, и нова Германия (1870-1880)“, публикувана от г-и Сабуров в „La Revue de Paris“ (15 март 1912 г.).

Тази статия е включена тук като особено подходящо въведение към самите „Мемоари“. Последните са последвани от редакционен послепис, чиято по-ранна част е посветена на светлината, хвърлена върху преговорите, както е представена в съответните съобщения до и от принц Бисмарк, изложени в том III на „Die grosse Politik der europischen Kabinette 1871-1914“.

Втората част е посветена на някои общи заключения. Бележките навсякъде, освен ако изрично не е посочено друго, са редакционни.

За голямата помощ във връзка с тези и уводната биографична част, съм задължен на г-н Петър Петрович Сабуров, на барон Александър Феликсович Майендорф, който любезно прочете произведението ми и добави важни корекции, предоставяйки ми няколко важни подробности в допълнение към посочените в текста, и на г-н Александър Ону, покойния руски генерален консул в Лондон, чиято лична връзка с барон Жомини го прави безпристрастне коментатор на съвременните му личности и събития.

Искам също да изразя благодарността си за любезността на г-жа Саблина за предоставянето на определени документи от архивите на руското посолство в Лондон, както и да благодаря на сър К. Грант-Робъртсън и на сър Дж. У. Хедлам-Морли, приятел и бивш колега, за помощта, която ми оказаха. Изразявам благодарност, към редакторите на „Die grosse Politik“ за щедрото им разрешение да използвам онези части от третия том на техния монументален труд, които са от значение за настоящето ми изследване. Накрая изразявам благодарността си на г-ца Мона Фишър и г-ца Е. Макнийл за внимателната им редакция на преводите им, съответно от френски и немски език.

Джей Симпсън
Юли 1929 г.
25 Честър Стрийт, Единбург

СЪКРАЩЕНИЯ
DGP - Die grosse Politik der europischen Kabinette 1871-1914.
PSTAF – Прибрам. Тайните договори на Австро-Унгария.

[2] Откъси и кратки изречения от оригиналното произведение са публикувани в руското издание „Красный архив“, 1, 64 и сл. (1922).

ВЪВЕДЕНИЕ

I. БИОГРАФИЯ НА ПЬОТЪР АЛЕКСАНДРОВИЧ САБУРОВ, авторът от тези мемоари, е роден на 22 март/3 април, 1835 г., в имението Веряево, в близост до Елатма, Тамбовска гулерния в дворянско семейство.

ПЬОТЪР АЛЕКСАНДРОВИЧ САБУРОВ

Неговият брат Андрей е министър на народното образование (1880-81 г.), а съпругата му (Елисавета Сологуб), е директорка на лицея за благородни девици във Воронеж и е сестра на съпругата на княз Анатолий Гагарин, един от по-богатите ите земевладелци в Русия.[3]

Като младеж Пьотър посещава императорския Александровски лицей в Санкт Петербург, където завършва обучението си през декември 1854 г., получавайки златен медал. Неговата дисертация, е на тема „Търговските пътища на древните гърци в Черно море“ и е издадена в Санкт Петербург.

Така от рано интересите му са надочени към Южна Русия и свързаните с нея многобройни политически и икономически въпроси.

Малко след това, постъпва в министерството на външните работи като помощник-секретар в дипломатическата канцлерия. От 1857 до 1859 г. служи като като секретар в руската легация в Мюнхен.

Оттам е изпратен в Англия, където прекара почти 11 години години, първо като втори секретар, след това като първи секретар и накрая като съветник в руското посолство в Лондон, под ръководството на барон Брунов.

Тук има възможността да се запознае с водещите британски държавници - Дизраели, Гладстон, Солсбъри и други.

Притежавайки големи социални дарби и като запален спортист, той често бил канен на светски приеми. Тук, през 1867 г., той публикува

[3] Гагарин, Анатолий Евгениевич (1844—1917), основател и вицепрезидент на Императорското градинарско дружество, собственик на имението „Окна“; женен за графиня Мария Владимировна Сологуб, жената на Андрей Сабуров, Елизавета Владимировна Сологуб е нейна сестра. Баща им Владимир Сологуб е известен руски писател, драматург и поет. (б. пр.)

анонимно, първия си труд свързан с финансите, озаглавен „La Banque d'Etat et le Papier-monnaie“ (Държавната банка и книжните пари).[4]

Всъщност барон Брунов обръща внимание в своите депеши критични оценки на британския бюджет и други финансови въпроси, предоставени от г-н Сабуров, към чиято умела секретарска работа посланикът цени и непрекъснато изтъква пред министъра на външните работи (тогава княз Горчаков).

В Лондон той се запознава и за първи път с принц Бисмарк. Барон Филип Брунов (1797-1875), от балтийски произход, прекарва по-голямата част от дипломатическата си кариера в Лондон като посланик на руското императорско правителство. Силно англофилски настроен, той работи за насърчаване и поддържане на добро разбирателство между Русия и Великобритания, както преди, така и след Кримската война. Той е акредитиран в двора на Сейнт Джеймс (английското правителство) от 1840 до 1854 г. След края на Кримската война се завръща в Лондон като посланик, от 1860 до 1874 г. Подписва от името на Русия Договора от 15 юли 1840 г. (Четворния съюз), както и Лондонския договор от 18 май 1852 г. и взема активно участие в защитата на интересите на Дания срещу Прусия на неуспешна конференция на силите, свикана в Лондон през април 1864 г.

През 1871 г. той осигурява приемането от британското правителство на декларацията на Горчаков, според която Русия вече не се смята обвързана от клаузата в Парижкия договор (1856 г.), съгласно която нейните военноморски права в Черно море са ограничени. Барон Брунов получава титлата граф на 18 март 1871 г.

През 1862 г. Бисмарк е посланик в Париж и очаква да бъде назначен за министър на външните работи. Преди да се завърне за Берлин на новата си длъжнаст, той посещава Лондон през 1862 г., за да се запознаве лично видните британски държавници.

Руският посланик барон Брунов, дава вечеря в негова чест, на която присъстват Гладстон, и Дизраели, тогава лидер на опозицията. След вечерята има непринуден разговор между гостите. Тогава Бисмарк се приближи до Дизраели и разговаря с него около половин час.

По-късно вечерта Дизраели се приближил до Сабуров и му казал: „Какъв изключителен човек е този Бисмарк! Среща ме за първи път и ми разказва всичко, което ще направи. Ще нападне Дания, за да завладее Шлезвиг-Холщайн; ще изключи Австрия от Германската конфедерация; а след това ще нападне Франция – „изключителен човек“.[5] (б. пр.: По-късно когато всичко това става реалност, Дизраели предупреждава „Пазете се от този човек, защото говори истината и прави това което казва“)

---

[4] Това твърдение е направено въз основа на информация от сина му, депутата Сабуров, но не успях да го проверя.

[5] За по-пълно описание на тази вечер вж. „Животът на Бенджамин Дизраели, граф на Биконсфилд“ от У. Ф. Монипени и Г. Е. Бъкъл, IV, 341-348.

Г-н Сабуров, разказвайки тази случка на автора на този труд, каза следното: „Очевидно, Бисмарк вече е измислил целия си план в главата си. Ние, руснаците, бяхме в най-добри отношения с него по това време. Той беше искрен приятел на Русия. Той беше посланик в Санкт Петербург. Но нещата започнаха да се променят след конфликта му с княз Горчаков през 1875 г.“[6]

В конфликта между Австрия и Прусия през 1866 г. Русия остава неутрална и позволява на Прусия да пожъне плодовете на победата.

Следното писмо № с дата 5/17 юли 1862 г. представя впечатленията на Брунов от посещението по това време: „Господин фон Бисмарк току-що се е появи в Лондон под претекст, че посещава изложението, но всъщност с цел да се срещне с лорд Палмерстън и лорд Ръсел. Поради приятелството между нас като стари колеги във Франкфурт той ми разкаже открито за целта на пътуването си и неговия резултат. Ако трябваше да обобщя мнението си за едното и другото нещо, ще кажа, че идеята за пътуването му е била неразумна, а целта – неуспешна. Причината за това е много проста. Четири дни не са достатъчни, за да се опознаят държавниците, които ръководят Англия. По принцип те обсъждат само онези (делови) въпроси, които е необходимо да разрешат; те нямат навика и склонността да водят неконкретни и ненужни разговори. Резервираността, с която г-н фон Бисмарк се сблъска в Лондон, го учудва още повече, защото предполагаше, че скоро ще замени граф Бернсторф в Берлин. Той смяташе, че английските министри, знаейки за това евентуално наследяване, ще отдадат по-голямо значение на установяването на контактит св Германия“.

Отново, когато избухва френско-германската война от 1870-1871 г., Русия отговаря за неутралитета на Австрия. Направен е опит за сформиране на антипруска коалиция, но той се проваля поради сърдечното разбирателство между германския и руския император.

Но лично княз Горчаков гледа на обединението на Германия с опасения и спасява Франция с помощта на Великобритания, срещу провокацията на Бисмарк през 1875 г. Темата за по-късното отчуждение между Бисмарк и Горчаков се появява неведнъж в „Мемоарите“.

Княз Горчаков подава оставка през 1882 г. и е наследен от г-н Гирс. Достъпът до това и непосредствено следващите писма, съхранявани в архивите на руското посолство в Лондон, дължа на любезното сътрудничество на барон Александър Феликсович Майендорф и на преките му отношения с г-н Саблин.

„Разочарован от очакване, той (Бисмарк) не го скрие от мен. Но недоволството му, попречи да оценяи правилно хората тук, за разлика

[6] Княз Александър Михайлович Горчаков (1798–1883), е министър на външните работи и канцлер в Руската империя, несъмнено е сред най-влиятелните министри в Европа около 1863 г.

от голямата му концентрация и решителност, която съм забелязал у него навсякъде другаде.

Той най-вече грешеше, като приписва на лорд Ръсел познаване на германските дела, което той далеч не притежаваше! Той също се заблуждаваше, като постави този министър много над лорд Палмерстън! И е създал това си мнение след един-единствен разговор, който е провел с премиера, в деня когато Палмерстън получава степен „доктор“по права в Оксфордския университет, и завръщайки се в столицата е много уморен и и изобщо не е обърнал внимание и не е бил склонен да поеме интересите на Прусия присърце! И за двамата, впечатлението е неблагоприятно. Г-н Бисмарк и лорд Палмерстън нямат време да се опознаят един друг.

И двамата ми разказаха най-забележителните моменти в техния разговор. Г-н Бисмарк заявява, че е достатъчно силен да ръководи парламентарните дела в Прусия с помощта на малцинството! Лорд Палмерстън отговаря, че много се съмнява в това.Също, г-н фон Бисмарк намеква, че в недалечно бъдеще, пруското правителство, предвид интересите на страната, може да влезе в конфликт с Австрия. Лорд Палмерстън отговаря: „Считам, че вие сте достатъмно разумен да не стигате до там “.

И двамата запазиха доста неприятен спомен за това интервю. Желаейки да отговоря на поверителното отношение, с което Моят стар колега от Франкфурт ме запозна с тях подробности, казах му, че ще трябва да се върне, за да Англия и да направят по-дълъг престой, за да коригират неточни впечатления, които той отнасяше със себе си след това твърде кратко посещение. Той сякаш не оценяваше справедливостта на тази забележка.

Втори меморандум от същата дата като предходният, разказва за посещението на Саксонски министър на външните работи.

Непосредствено след това следва и посещението на барон Бойст[7] и дрежата им с г-н фон Бисмарк. Саксонският министър, е по-щастлив от пруския, и направи добро впечатление тук. Тъй като вече познаваше обстановката, той се ограничи до онези обикновени изрази на учтивост, които не те обвързват с нищо.

Той иска да разбере отношението на английските министри към плана за реформата, която той предлага да въведе във федералната организация на Германия. И разбира, че лорд Ръсел е безразличен и напълно незаинтересован по въпроса. Британският кабинет отдава значение само на поддържането на добро разбирателство между Прусия и Австрия. Съюзът на тези две сили представлява, в очите на правителството на Нейно Величество, основата на отбранителната система на Германската конфедерация. Но английските министри не

[7] Фридрих Фердинанд, граф фон Бойст (1809-1886), е министър на външните работи в Саксония от 1849 до 1866 г., когато подава оставка след поражението на Австрия. Впоследствие прави блестяща кариера в Австрия, а по-късно е посланик в Лондон и Париж. Вижте неговите мемоари.

желаят да участват в уреждането на федералните интереси на Германия.

Лорд Ръсел[8] се изказа в този смисъл, когато ми разказва за срещата си с барон Бойст.

„Задължен съм на този министър за доста поучителната информация по въпросите на вътрешната политика, които се обсъждат в този момент в сърцето на Конфедерацията. В този дебат борбата за влияние между Прусия и Австрия винаги е на първо място. Накрая научавам, че кабинетът във Виена е решил да направи опит да привлече всички държави, подкрепящи Австрия в Германския митнически съюз (Цолферайн).

„Този план е резултат от двойна комбинация – икономическа и политическа.“

„От една страна, виенският кабинет се опитва да даде нов тласък на естествения просперитет на своите държави, като отваря за техните продукти по-голям пазар, свободен от всякакви препятствия, в цялата Германия. От друга страна, опитвайки се да привлече Венеция към Митническия съюз, виенският кабинет без съмнение се опитва да свърже италианските си владения с търговските интереси на Конфедерацията, за да затвърди още повече военната си позиция срещу Италия.

„Барон Бойст изобщо не допуска това предположение. Той твърди, че влизането на Австрия в Цолферайна има чисто търговски интерес и че не изисква никакви политически жертви на Германия.“

„Не съм убеден в истинността на това твърдение. По-скоро мисля, че саксонският министър благоприятства австрийската комбинация, за увеличаване влиянието на виенския кабинет върху Северна Германия и да намали превеса на Прусия.

„Последното вдъхва страх у съседите, както ми обясни барон Бойст. Той смята, че Прусия се стреми към издигане, което рано или късно, ще е в ущърб на суверенитета и независимостта на съседните държави. И да се противопоставя подкрепя Австрия.“

„Той е слабо подкрепен от щатите от второстепенните и третостпенни герамнски държавици. Оплаква се от тяхното недоверие и ревност. „Иска ми се да ги спася от удавяне, но те ми хапят ръката.“

След като напуска Лондон, саксонският министър отива в Париж, където задачата му е да прекрати някои споразумения, от търговския договор с Франция.

През 1870 г. г-н Сабуров е назначен за шарже д'афер в Карлсруе, където той пише все още непубликуваната си „Ma moire sur l'Angleterre“ (Моите спомени за Англия), която му помага, през лятото на същата година, да получи поста на руски посланик в Атина, където остава до

[8] Става дума за Джон Ръсел (1792 – 1878), който е външне министър 1859-1865 г. в правителството на Палмерстън. Той е по-малък брат на Одо Ръсел, дългогодишен английски посланик в Берлин.

1879 г. Неговите записи от тези години се намират в ръкописът му „Ma mission en Grece“ (Мисията ми в Гърция).

Приятно впечатление за отношенията му към бившия у началник и за интереса към новата работа се открива в следното писмо до барон Брунов, от Корфу, датирано от 25 август/6 септември 1870 г.

Господин барон,

Току-що получих Вашето мило и изпълнено с обич писмо от 13/25 август, за което Ви моля да приемете моите благодарности. То има двойна стойност за мен - да чуь гласът на моя стар шеф, който е достатъчно добър, за да се интересува от своия ученик и ми дава ясна представа за настоящите намерения на Англия спряма Гърция.

С помощта на вашите съвети ще ми бъде лесно да не допускам грешки по този въпрос, поради често противоречивите местните мнения, които чувам около мен и чрез поведението и езикът на посланик Ърскин.[9]

Там, през 1870 г., той трябва да се справи с трагично събитие – убийството на английски пътници от банда разбойници. В някои среди той е смятан отговорен за случилото се, че не е успял да спаси живота им, които са били пленени (виж по-долу), а поведението му е било сериозно осъдено в парламента и в някои английски вестници, че не е проявил достатъчно енергия и решителност по време на кризата.

Интересно е да кажем, че неговият руски колега полага повече усилия, за да служи на правителството си с целия плам на което е способен.

Г-н Ърскин, въпреки усилията си, не е успял да спасил сънародниците си, може би да запази необходимото спокойствие в толкова трудното си положение. Това няма да ми попречи да придавам сърдечен характер на отношенията си с него при всяка възможност, в съответствие с естеството на настоящите ни отношения с Англия.

Ще използвам вашите ценни съвети, коитополучих току-що в обобщени в следните думи: „Гърция е длъжна, заради собственото си достойнство, да изтрие спомена за Маратон чрез спонтанен жест на изкупление“.

Ще положа усилията си, за да накарам всички политици, с които ще общувам в Атина, да заемат тази гледна точка. Имам съчувствено отношение към поведението на Ърскин. Такова беше и отношението на Форин офис, което установи, че той е направил всичко възможно. Впоследствие г-н Ърскин е преместен в Стокхолм (1872 г.) и се пенсионира от службата през 1881 г.

Условията в Гърция не бяха стабилни и разбойниците имаха значителна политическа, военна и обществена власт. Те имат симпатизанти, агенти и съучастници в гръцкия парламент и административните органи в Атина.

---

[9] Едуард Морис, Ърскин (1817-1883), син на лорд Дейвид Монтагю Ърскин. Британски дипломат, който след като е бил секретар в британските посолства в Санкт Петербург и Константинопол, е назначен за посланик в Атина на 7 май 1864 г.

Група туристи, предимно англичани, ескортирани от четирима конни жандарми, са заловени от разбойници на 11 април 1870 г., когато се връщат от посещение в равнината Маратон. Групата включва двама секретари на легациите (британски и италиански), трима други англичани, две дами и едно дете. В битката двама от жандармите са убити, а дамите (лейди Мънкастър и г-жа Лойд) и детето, са изведени обратно от другите двама жандарми. След това разбойниците освобождават друг затворник (лорд Мънкастър) и чрез него започват продължителни преговори с британския посланик и гръцкото правителство за голям откуп и пълна амнистия за тях. Докато преговорите продължават, те преместват затворниците в село Оропос. Тази територия е обсадена от гръцки военни отряди. Разбойниците са уплашени, че са обкръжени, приемайки това за нарушение на дадено им обещание и при завързалата се схватка, при която някои от тях са убити, радстрелват всички пленници. Останалите престъпници са заловени и екзекутирани. (Вж. Парламентарни документи, май 1870 г.) Истинското достойнство на Гърция със сигурност е заложено в тези два реда.

За съжаление, тук има две обстоятелства, които ще затруднят разрешаването на подобни въпроси. Първото е, че неопределеното удължаване на разследването и различните инциденти, които го съпътстват, вече променят общественото мнение в Гърция. Грешно или правилно, гърците започват да стават недоволни от Англия. Нещо повече, появява се погрешната идея, която се засилва всеки ден, че Англия иска да използва престъплението от Маратон, за да засили влиянието си, да им наложи министри, накратко, да управлява Гърция.

Далеч съм от това да пренебрегвам ролята, която партийните съперничества имат в съзнанието на хората. Без съмнение има хора, които твърдят, че Гърция е унизена, само за да дискредитират управляващите. Но фактът си: съществува известно раздразнение, което допринася значително за парализирането на щедрия импулс, който през първите дни предизвика в цяла Гърция, водена от краля, „обществено възмущение от престъплението при Маратон“.

При тези условия спонтанността за обозщетението става трудна за гръцкото правителство. За да не загуби популярността си, то фатално изпада в пазарлъци с Англия, стъпка по стъпка, вместо да предложи напълно и доброволно необходимите удовлетворявания.

За да се улесни Гърция да следва този план, е желателно английското правителство да предостави по-голяма свобода да определя условията, при които ще се извърши паричното обезщетение. Носи се слух и все още не съм успял да го потвърдя, че г-н Ърскин вече е поискал в официално писмо парично обезщетение за г-жа Лойд. Ако това е вярно, ще съжалявам много. На тази вдовица на един от убитите англичани, гръцкото правителство впоследствие е плати 10 000 паунда, трябваше да бъде платено доброволно, без да се прибягва до нота.

В Гърция една нота е голямо събитие. Тя е като половин военен кораб. Когато се случи подобно събитие, вицеконсулът бърза до дома ми, за да ми каже, че събитието се обсъжда оживено в кафенетата и по улиците.

Мисля, че ако паричният въпрос можеше да бъде уреден, без Англия да е задължена да прибягва до длъжностнота лиц, за гръцкото правителство щеше да е по-лесно да придаде на поведението си онзи елемент на спонтанност, който трябваше да притежава.

Втората трудност е, за съжаление, по-сериозна, защото е свързано със слабостта на правителството, чиято позиция в страната не е добре осигурена. Само силно правителство може да убеди страната в справедливостта на обезщетенията което трябва да предложи на Англия спонтанно.

Партията на г-н Делигеоргиос има малцинство в парламента. Винаги, когато пожелае да поеме инициативата за реформите, които трябва да бъдат проведени за подобрение на вътрешната ситуация в Гърция, той ще се окаже безсилен да убеди другите политически лидери, които разполагат с гласове пет пъти повече от неговите. Представете си кралицата на Англия възлага на г-н Хорсман да приеме Ирландския законопроект за земята, докато партията на г-н Гладстон е в опозиция![10]

Надявам се че правителството на Делигеоргиос, желаещо да проведе разследването в почтен и лоялен дух, ще успее да постигне тази цел, която е неговата raison d'etre. Но ако пред парламента не успее да отстои позицията си, е погрешно да използва името на Англия, за да се противопостави на идването на власт на хора, чието влияние и популярност са по-големи и чиито политически последователи са по-многобройни.

В обобщение: за да улесни задачата на Гърция, английското правителство трябва да вземе предвид националните настроения и да не настоява прекалено много за исканията си, за да даде на Гърция време да ги предложи спонтанно. Всяка нота от Ърскин отслабва позицията на правителството и предоставя нови оръжия на опозиционните партии. Затова всяко „силно“ правителство остава в химерично състояние на всички „велики идеи“ на Гърция.

Работата на Сабуров в Атина е високо оценена според информация за руското правителство и може да се види от препращането на копие от негово частно писмо за делото „Оропос“, от княз Горчаков до барон Брунов със следното придружително писмо:

Санкт Петербург,

До Негово Превъзходителство, барон Брунов, Лондон. 4 януари 1871 г.

„Скъпи ми бароне,

Изпращам Ви поверително копие от писмо от г-н Сабуров по отношение на аферата „Оропос“. Може би ще ви бъдат от полза, някои

[10] Животът на У. Е. Гладстон, от Джон Морли, II, 444, прибл., 445.

от данните, което то съдържа. Приемете уверението ми, скъпи ми бароне, на моята най-предана подкрепа“.

Горчаков.

Частното писмо, адресирано до руския канцлер Горчаков, от г-н Сабуров, е изпратено от Атина, 26 декември 1870 г.

Моите доклади от тази дата току-що бяха изпратени, когато научих от г-н Ърскин, че отговорът на гръцкото правителство, според него е съвсем незадоволителен. Той смята за редно да отговори с дълъг меморандум от г-н Куксън[11] и да влизе в спор, за което съжалява, защото може само да влоши нещата. Единствено здравият разум на лорд Гренвил може да сложи край на този обезпокоителен обрат, изцяло поради желанието на Ърскин и Куксън да защитават личната си отговорност.

За да изясня този инцидент, уважаеми княже, ще го обобщя с няколко думи: Ърскин се оплаква, че двата документа по делото не са му били съобщени по време на разследването и заяви, че това представлява нарушение на споразумението между него и министъра на правосъдието.

Гръцкият министър отрече това с аргумента, че ако кралският прокурор Папафранги е искал да скрие нещо от английските агенти, той нямаше да публикува тези два документа в доклада си. Въпреки това, за да удовлетвори британския посланик, той предлага разрешение за възобновяване на разследването на лицата компрометирани от въпросните два документа и при присъствието на английски адвокат.

Г-н Ърскин възразява, че ще бъде трудно за г-н Куксън да работи заедно с кралския прокурор Папафранги, след това той е заподозрян, че умишлено е укрил определени документи по делото.

Гръцкият министър отхвърля това затруднение, като обещава г-н Ърскин, да заеме Папафранги с друг човек, въпреки, че е обидно за един честен юрист, ползващ се с всеобщо уважение, чийто почтен характер е бил накърнен и това ми го потвърди самия крал.

Въпреки всички тези отстъпки, г-н Ърскин не беше доволен. Не знам дали той е бил доволен от получения отговор, но от това, което казва, аз разрах че иска цялото разследване да започне отново, което е абсурдно.[12]

Въздържах се от безсмислен спор с него. Задоволих се да му кажа, да отнесе въпроса до лорд Гренвил и да чака инструкциите му.

Всъщност съм убеден, че чувството за справедливост на лорд Гренвил ще го ориентира, за известно преувеличение в поведението на неговия представител в Атина. Предполагам, че ако преценява въпроса

[11] Британският юридически представител на съдебното производство, последвало залавянето на разбойниците.

[12] В Парламентарни документи, С. 249 (1871), точка 13, като в писмото от г-н Ърскин има интересни препратки към М. Сабуров.

само от докладите на Ърскин, британското правителство, ще възприеме всички несправедливи подозрения за недобросъвестност, които покланика приписва на гръцките длъжностни лица, натоварени с разследването на Маратонската афера.

Лорд Гренвил не може да пренебрегне стойността на всички доказателства предложени от гръцкото правителство, за искреното им желание да уважават всички законни претенции на Англия. Що се отнася до възобновяване на вече приключено разследване, гръцкото право е формално против такъв курс. Всичко, което може да се направи, и че гръцките министри са съгласни да се проведе специално разследване по точките, посочени от британския министър. Моля, приемете и т.н. ....“

През лятото на 1879 г. М. Сабуров е назначен за руски посланик в Константинопол, но така и не встъпва в длъжност. Тогава отношенията между Санкт Петербург и Берлин започват да се обтягат, и поредица от важни разговори, които той води с принц Бисмарк, водят до изпращането му в края на септември на специална мисия в Берлин.

Тази мисия „Мисията ми в Берлин 1879-1884“ е темата на настоящите статии и „Спомени“.

На 4 януари 1880 г. М. Сабуров е назначен за посланик там, длъжност, която той заема до 21 март 1884 г. От генерал Швайниц[13] научаваме, че по повод назначаването му за посланик в Берлин, Гирс споделя следното за него, с посланик Швайниц - германския посланик в руския двор.

«22 юни 1880 г. Гирс отдава дължимото на Сабуров и на неговия дар като стилист. Той го поставя по-високо от Жомини и смята, че е на нивото на Брунов, чийто първи секретар е бил и когото е взел за модел на стила си, и някои особености на почерка. Г-н Гирс добави, че „той има и някои общи неща с Игнатиев. Моята максима „plus l`e tro que para e tro“ той не е приема за своя».

Сабуров напуска дипломатическата служба през 1884 г. и е назначен за член на Сената. Има един епизод, свързан с последния етап от обществения му живот, който е трудно да се пренебрегне.

Той е обвинен от Гирс[14], че е разкрил на Катков[15] държавна тайна. Естествено, това силно ядосва императора. Г-н Сабуров отхвърля

[13] Швайниц. Denkwi rdigkeiten, стр. 73 и сл.

[14] Гирс, Николай Карлович (1820-1895). Протестант от скандинавски произход, Гирс, постъпва в руското министерство на външните работи и след като заема различни длъжности. Посланик в Персия е през 1863 г. След това е посланик в Швейцария и Швеция, и впоследствие е назначен за директор на Източния департамент и помощник-министър на външните работи при Горчаков през 1875 г. Човек със здрав разум, той работи в интерес на мира срещу народните движения, последвали въстанието в Босна и Херцеговина, за да се постигне радикално решение на Източния въпрос в интерес на Русия. Подкрепен от граф Шувалов, неговите възгледи в крайна сметка надделяват и последва Берлинският конгрес. Той е практическият ръководител на министерството на външните работи в последните години на Горчаков и го наследява поста, след пенсионирането му през април 1882 г., до смъртта на Александър III през 1894 г.

обвинението, среща се с министъра на правосъдието и написва доклад в своя самозащита.[16]

Кореспонденцията ще бъде намерена в тома, озаглавен L'Autocratie Russe. Moires politiques, Correspondance officielle et Documents in relatifs l'Histoire de l'Empereur Alexander III de Russie (1881-1894), избрани от Документите на Константин Победоносцев. Министърът на правосъдието пише на Победоносцев за тежкото обвинение срещу Сабуров и потвърждава, че обясненията му са искреност.[17]

Докладът на Сабуров (от 19 май 1887 г.) е представен изцяло. Той е показан от министъра на правосъдието на императора, на когото прави благоприятно впечатление. Няма съмнение в неблагоразумието от обсъждане на секретни документи с Катков, който е публицист в опозиция, но очевидно няма причина да се вярва, че в Русия, той изпитва особена антипатия към Бисмарк, и публициста правив сичко възможно да впечатли Александър III с необходимостта от подкрепа на Франция срещу плановете на Бисмарк и германска хегемония в Европа. Той безстрашно атакува прогерманските влияния в двора и в руското правителство.

Но очевидно Сабуров не е информатор на Катков, за всичко, което журналистът не е научил от други източници.[18]

С последното десетилетие на XIX век започва нов етап в дейността на Сабуров, като финансови икономически експерт. Неговият труд за „Парична реформа“, публикувана в Санкт Петербург през 1896 г. е отлична критика на финансовите реформи на Вите в Русия, която сямеьт Вите оценя като „най-учтивата и сериозна критика“, която е чел.

В резултат на тази работа, като най-важният му принос по този конкретен въпрос, Сабуров е избран за член на Държавния съвет през 1900 г., където се занимава с бюджетни и финансови въпроси.

Предната година той публикувал друга работа, озаглавена „Материали за история на руските финанси“, която обхваща периода 1866-1896 г. Той също написва няколко брошури, всички публикувани в Санкт Петербург и занимаващ се с Търговския договор между Русия и Германия, показвайки сериозните му недостатъци за Русия. Анексът

---

[15] Катков, Михаил Никифорович (1818-1887), е известен публицист, редактор на „Московски вестник“, който възприе враждебна позиция отношението към независимостта на Полша и всяко либерално движение, „Съюзът на тримата императори“, както и неговото подновяване на 27 март 1884 г., на срещата в Скерневце, Полша (15-17 септември).

[16] Вж. Елиас дьо Сион, „История на Френско-руското съглашение“, Париж, 1895, стр. 56-65, 200 сл., много от неговите твърдения могат да бъдат приети само с голяма резерва.

[17] Цит. с., стр. 466-472.

[18] През май 1887 г. той е подложен на подозрение по време на разследване за разкриване на държавни тайни: през април същата година вестник „Московские ведомости“ публикува информация за тайния австро-руско-германски договор, сключен от Русия на 6 (18) 1881 г., известен като „Съюзът на тримата императори“ Обвиненията към Сабуров са свалени.

към него от 29 януари/10 февруари 1894 г., налага тежки мита срещу Русия върху износа на нейните селскостопански продукти за Германия.

Всъщност тук е посочено истинското име на информатора на Катков. Това е Зиновиев, началника Азиатския департамент, за когото Катков потвърждава, че е коментирал договора по следния начин. „D'ailleurs, tout cela n'est qu'un chiffon de papier que nous pourrons dachirer quand nous le voudrons" „Освен това, всичко това е просто късче хартия, което можем да скъсаме, когато си поискаме.“ (стр. 471).

Вж. също и следното изказване на de Cyon, който беше приятел на Катков: „Je ne connais pas M. Saburov et j'ignore les details de l'accusation porte contre lui dans cette affaire. Ce qu'on lui reprochait principalement c'etait d' avoir communiqu . comme provenant de M. Tatistchev. Or ce grief aussi etait mal fond.... D'ailleurs la disgre ўce Imp e riale n'atteignit M. Saburov que moralement; les senateurs Russes etant inamovibles, on ne put le revoquer" – „Не познавам г-н Сабуров и не съм запознат с подробностите по обвинението срещу него в тази афера. Основното му обвинение беше, че е съобщил информация, уж произхождаща от г-н Татищев. И това оплакване обаче беше неоснователно. Нещо повече, императорският гняв засегна г-н Сабуров само морално; тъй като руските сенатори са несменяеми, той не можеше да бъде уволнен“. (op. cit. pp. 331, 332 и pp. 234-247).

Сабуров изнася лекция за княз Горчаков, на „Пушкинската вечер“ в Александровския лицей през Санкт Петербург през 1905 г., публикувана впоследствие в списание „Лицей“. От 18 май 1905 г. до 24 май 1907 г. той е член на съвета на Александровския лицей.

Последната работа на Сабуров, преди събитията от 1917 г., е анонимна статия, озаглавена „Бисмарк и Бюлов “, която е публикувана в Петроградският вестник „Реч“. Това е опит да се проследи, предполагаемото развитие на идеите на Бисмарк от Бюлов и да се докаже, че Бюлов, всъщност няма никаква връзка с идеите на Бисмарк.

Трябва да кажем, че дипломацията и финансите, не изчерпват интересите на този многостранно ерудиран човек.

Около 1890 г. той се заинтересува от овощни култури. Овощните градини в селското му имение набройват над 15 000 ябълкови дървета, и грижата да тях, е удоволствие за него. Той има естествен дар за архитектурата, която се изразява в модели на гръцки храмове, пирамиди и оригинални проекти, на които прави макети от картон. Той също събира в продължение на десет години, красива колекция от антични гръцки предмети[19] основно статуетки и вази от Таганрог, които продава около 1884 г. на Националния музей в Берлин и Ермитажа в Санкт Петербург.

[19] Изречение от писмо на граф Хербърт Бисмарк до неговия баща свързва продажбата с необходимостта на Сабуров за осигуряване на средства за покриване на големите разходи, по време на мандата му като посланик в Берлин (DGP III, 327).

Пианото, което е учил при Адолф Хензелт, а шахът са сред любимите му развлечения. И впечатлява всички, които го познават, със своята доброта и постоянна готовност да помогне.

По отношение на възгледите си г-н Сабуров има либерален уклон, както и брат му, министърът на образованието. Още през 1915 г. посочва като грешка да се правят опити за русифициране на финландците. Това само ни създаде врагове в собствената ни страна. В бъдеще политика, продължи той, „трябва да бъдем и по-либерални към евреите: отидохме твърде далеч. Става въпрос за политическите кръгове, където настроенията срещу тях са най-силни.

Той не приема и ограниченията за търговията с водка, което само императорът може да направи: никой министър или партия няма да си позволи да се откаже от милионите приходи, които тя носи. Забраната прави финансирането на Русия още по-трудна днес.“

Той е на мнение, че войната с Япония, „е много глупава стъпка, довела до отслабването на Русия“, последвана от подобряване на отношенията с Великобритания. Но има и друг резултат, като показа на военният министър недостатъците на руската армия.

Тези недостатъци щяха да бъдат още по-забележими днес, ако Руско-японската война не беше се случила. В резултат на това артилерията е старателно реорганизирана: младите офицери които се оказаха неспособни, бяха строго заменена. Тази война също показа командирската неспособност на генерал Куропаткин[20], който беше подведен под съдебна отговорност, смятан в други среди като своеобразен наследник на Скобелев.[21]

Предвид специфичния характер на основното постижение, за което г-н Сабуров има основен дял, както е видно от „Мемоарите“, не е чудно, че той е много обезпокоен, когато Русия влиза във войната срещу Германия, страната с която той толкова дълго и искрено работи за да постигне трайни добри отношения.

---

[20] Куропаткин, генерал Алексей Николаевич (1848 – 1925), бивш началник на кабинета на Скобелев и контрастиращ с него по много начини. Методичен, нерешителен, съвестен, много способен военен и научен автор и теоретик; въпреки че лично е много смел, той се страхува от тежки отговорности и е затруднен от изключителната си предпазливост. През 1890 г. е назначен за военен губернатор на Транскаспия, а по-късно става военен министър. Той е нещастният главнокомандващ на руските войски в Руско-японската война (1904-1907).

[21] Скобелев, генерал Михаил Дмитриевич (1843-1882), един от най-романтичните фигури в руската история на XIX век. Колкото и смел, толкова и красноречив, той става яростен германофоб и панславист, особено след Берлинския конгрес. Герой на Руско-турската война (1877-1878 г.). известен на турците като Белия паша, появявайки се на бойното поле в бяла униформа, безразличен към всяка опасност. При Плевен той превзема със щурм ключа към позициите на Осман паша, но не е подкрепена от другите руски генерали и битката е била изгубен. В Средна Азия превзема крепостта Геок Тепе, близо до Хива (1881) чрез атак, след ръкопашен бой срещу силната тюркменска защита. Имае нотка романтика във всичко негово военни подвизи, независимо дали са успехи или неуспехи. Ако беше доживял японската война, вероятно той щеше да е руския главнокомандващ.

И все пак приема факта и неговите последици с абсолютна лоялност. Обсъждайки възможността разбирателството между Русия и Великобритания, както е показано в първите години на Първата световна война, да стане трайно, той казва: „Не можем да говорим за трайни съюзи. Англия никога не е сключвала трайни съюзи. Но няма причина това разбирателство да не бъде трайно.“

Всички амбиции на Русия ще бъдат удовлетворени с отварянето на Проливите и ако те са в нейни ръце. Идеята за настъпление към Индия е абсурдна. Ако постигнем същите резултати, както след поражението на Наполеон, ще се справим добре. Съюзът на Австрия, Прусия и др. продължи след това 40 години.

Ако настоящият съюз продължи 40 години, това ще бъде чудесен резултат и добра гаранция за бъдещето. Германия се подготвя за тази война в продължение на 40 години. Разбира се, аз винаги съм се застъпвал за съюза на Русия с Германия. Англия беше естественият враг: що се отнася до републиканска Франция, никога не можехме да бъдем сигурни в нейното поведение: тя искаше съюз само за да си върне Елзас-Лотарингия. Политиката на Александър II беше политика на съюз с Германия. Тогава можехме да бъдем в безопасност: можехме да запазим целите и интересите си на Изток, срещу противника Англия. Съюзът с Германия гарантира неутралитета на Австрия: Франция няма да се намеси от страх от нападение от Германия. След смъртта на Александър II той е наследен от Александър III, който обаче не иска да има нищо общо с Германия. Всъщност основите на разбирателството с Франция са положени от него.

Напуснах дипломацията, защото възгледът на Александър III не е този на баща му. Днес съм много искрен защитник на съюза с Англия и Франция; но защото просто няма какво друго да направим. Ситуацията се промени напълно.

Резултатът от тази война, ще бъде че големите страни, които са основно засегнати, ще бъдат разрушени. Русия например се нуждае от външен заем за петдесет милиона. Тревогата ми е да получим средствата да продължим войната, без да увеличаваме значително книжните си пари. Ако не можем да получим външен заем и да ограничим емисията на книжни пари, всяка надежда за въвеждане на финансов ред в страната ни след войната ще изчезне. Надяваме се също, че ако Проливите бъдат отворени през следващите два или три месеца, износът ни ще се възобнови и финансовото напрежение ще намалее».

Последните пъти, когато видях приятеля си, беше в края на пролетта на 1917 г., след първите седмици на Революцията: Ленин беше пристигнал в Петроград и за първи път видях думата „анархия“ във всекидневник, отнасяща се до селски вълнения в страната. Видях г-н Сабуров един майски следобед и го намерих много сериозно разтревожен от ситуацията като цяло и още повече от това, което интуитивно усещаше като предстоящо.

За 80-годишния човек изглеждаше далеч; сякаш модата на неговия свят отминаваше, застаряващият му ум трудно схващаше значението на събитията. По време на обикновена вечеря, състояща се от тетър, малко черен хляб и бутилка бяло вино, той се разказа за събитията от деня. Струваше му се сякаш е „попаднал на нова планета“. „По-нисшите класи“ бяха взели надмощие. Последното правителство е трябвало да им даде морално образование, а не да ги остави в състояние на варварство. Селяните си мислят, че сега, когато имат свободата да вземат всичко“ къщи, обзавеждане, земя; те нямат представа какво е правилно и грешно. Те са завладели моите гори и присвояват отсечения дървен материал. Временното правителство издава прокламация към хората призовавайки ги да чакат, аграрните въпросът ще бъде решен от Учредителното събрание, което, те могат да бъдат сигурни, ще зачита техните интереси предвид.

Но те са безсилни да ограничат селяни и да спрат погромите. Временното правителство премахна старите полицейски сили и има план за нови, но всъщност не съществува нищо, с което да се да поддържат реда в страната. Вече е невъзможно за най-големият ми син и снаха ми, да се върнат от Москва в имението си, защото селяните са си присвоили всичко.[22]

„Опасявам се“, добави той, „че новата политика на правителството може да да продължи войната, но „без анексии и контрибуции“. Това оказва лошо влияние върху войниците на фронта, които питат: „Тогава защо изобщо се бием?“

Попитах го дали би очертал ситуацията така, както му се струва. Той започна, като цитира примери за забележки, направени наскоро от императора, както и за необичайно безразличие от негова страна, което потвърждаваше мнението, разпространено в някои среди, че нещастният монарх е тайно упояван, за да се премахне възможността за противопоставяне на планове, приписвани на други придворни елементи. „Революцията се случи толкова лесно, защото войските в Петроград не бяха редовни войски, а просто селяни от резерва – мъже с възгледи на селски хора, които не искаха да стрелят по своите съграждани. Ако имаше редовни войски, революцията щеше да бъде смазана.“

Всеки полк, който беше преместен нагоре, просто последва примера на първия полк. Временното правителство смята, че няма сила зад себе си. Войските ги признаха, но другото събрание (т.е. войнишко-работническото) има повече власт. Някои хора искат германците да ни окупират, защото смятат, че това ще спре тези революционни разговори и в случай на нашествие хората ще се върнат на работа във фабриките. В момента те работят само в определени райони или от

[22] Александър Петрович Сабуров, е по-големият му син. През май 1916 г. е назначен за губернатор на Петроград и заема тази длъжност до 6 март 1917 г., когато е отстранен по заповед на Временното правителство. Арестуван е от болшевиките на 13 ноември 1918 г. в Москва и екзекутиран през януари 1919 г.

време на време. Улиците са пълни с хора и няма край на работата и говорят за Революция.

„Свободният заем има известен успех. Министърът на финансите (Терещенко) трябва да има непосредствени ресурси. В момента изучавам въпросът за неконвертируемите книжни пари и аграрния въпрос. Спомняте ли си какво се случи по време на Френската революция. По-късно се води голяма война с Австрия и Прусия при почти същите условия, както в Русия днес, и нямаше друг начин за плащане на военните разходи, освен чрез емитиране на книжни пари, които по-късно загубват стойността си. Френското правителство на Директорията излезе от това затруднение. Те разполагаха с много земя - конфискуваните земи (и друга собственост) на Църквата, Короната и мигрантите. От друга страна, имаше селяни, които бяха бедни и искаха земя. Френското правителство свърза двата въпроса и за да осигури на селяните средства за закупуване на тази земя, емитира нови книжни пари и срещу тях обмениха част от старите книжни пари, които вече са били безполезни, за купувачите които искаха земята да бъде платена в тази нова пари. Резултатът беше, че обезценените франковете[23], постепенно възстановиха стойността си от новите книжни пари, която влизат в обращение, и с течение на времето франкът си възвърна стойност. Така че за нас също има някакъв начин да се излезем от тази криза, въпреки че това ще бъде не по-малко труден въпрос, отколкото е бил Франция.

„Според мен занимавайки се със земеделския въпрос, има три възможни начина. Надявам се, че ще бъде следван планът на професор Милюков, според който собствениците ще бъдат задължени да продадат част от земите си на селяните по истинската им стойност. Правителството ще определи броят на акрите, които собственикът трябва да запази, както и броят, който трябва да продаде. Предложението ще бъде внесено в Учредителното събрание. Крайните елементи искат конфискация на земята. Ленин иска национализация, при която цялата земя ще принадлежи на правителството, а правителството да я отдава под наем на отделни лица. Все още се надявам, че в Учредителното събрание мнозинството ще се обяви за плащане на собствениците.

„В дните на най-ранните князе е имало съвети – например Боярската дума – събрания, които се събирали не за да решават, а за да дават съвети на сюзерена. Преди и след избирането на първия цар от династията Романови през 1613 г. е имало такива консултативни органи в още по-голям мащаб (земски събори). «Думата» може да се счита за тяхно развитие. Тя обаче не функционира днес, тъй като царят я разпусна. Някои членове се събраха под ръководството на Родзянко и сформираха настоящото правителство. Имперският съвет не е разпуснат, но не функзионира. Учредителното събрание ще сформира

[23] Всъщност ливри: франкът е въведен на мястото на ливрата в 1795 г. За описание на тези асигнации вж. Кеймбридж „Съвременна история“, VIII, 695 и сл.

ново правителство и ще възстанови Думата. То ще реши дали ще има една или две камари. В момента тенденцията е силно в полза на република, но народът не е съвсем узрял за това. Ако един от нашите генерали успее да победи германската армия, той ще стане толкова популярен, че може да стане диктатор, като Наполеон I.

Но как Русия с огромния си брой губернии може да остане единна република, е трудно да се види. Толкова много региони желаят автономия, че ще се наложи диктатура. Трябва обаче да очакваме, че републиканският режим ще продължи известно време.

Попитах го какви възможности вижда за траен мир. „Ако Германия се съгласи да се подчини на условията на съюзниците за осигуряване на мир, това може да се осъществи. Всички воюващи правителства трябва да се ангажират да отнесат всеки спор или разногласие в Хага и да не прибягват до война, с разбирането, че ако някоя държава не се подчини, всички останали ще образуват коалиция срещу нея. Това е достатъчно, за да се поддържа мира в продължение на много години. Разоръжаването е труден въпрос на практика. С настоящата система на резерви е трудно да се разоръжат Германия и Русия. След три години служба войниците се връщат в резерва, но те винаги са войници. Резервите реално съществуват и непрекъснато се формират. Не виждам решение на тази трудност.“

След революцията през март 1917 г., г-н Сабуров като сенатор, е назначен от Временното правителство в комисия, свързана със Сената. С идването на болшевиките на власт през ноември, той е освободен, както и всички сенатори. Няколко месеца по-късно, на 28 март/10 април 1918 г., г-н Сабуров умира в Петроград след кратко боледуване, току-що навършил 84 години. Времето на неговия свят е отминала, а с нея и целият му интерес към живота.

Трудове:

Торговые пути древних греков: Исслед. по источникам воспитанника Александр. лицея / [Соч.] Петра Сабурова. — Санкт-Петербург: тип. Г. Трусова, 1855. — 112 с.

Материалы по истории русских финансов 1866—1897. — Санкт-Петербург: тип. Гл. упр. уделов, 1899. — 209 с.

О результатах торгового договора с Германией. [СПб., 1900];

Записка от 3 (16) марта 1905 г. «По вопросу об изменении трактатных постановлений, касающихся Проливов» — АВПРИ. Ф. 138. Оп. 467. Д. 455/473/474. Л. 27—29 об.

Записка П. А. Сабурова [о русской политике в 1870—1880 годах]. Россия. Франция. Новая Германия. — Москва, 1912. — 13 с.

Sabourof P. Russie, France, Allemagne (1870—1875) // La Revue de Paris. 1912. Mars.

О торговых договорах. — Санкт-Петербург, 1913? — 61 с.

Германская таможенная статистика. [СПб., 1913?];

[Письма К. П. Победоносцеву. 1887] // Победоносцев 1923. Т. 1, полутом 2; [Письмо Александру III. 18 мая 1887] // Победоносцев 1925/26. Т. 2;

Дневник П. А. Сабурова. 1917 // РосА.

The Saburov Memoirs or Bismarck & Russia [Текст]: Being fresh light on the League of the three emperors 1881 / By J. Y. Simpson. — Cambridge: The University press, 1929. — IX, 304 с.

***

II. РУСИЯ, ФРАНЦИЯ И НОВА ГЕРМАНИЯ. Тази статията на Сабуров е публикувана от в „La Revue de Paris“ от 15 март 1912 г. и в «Руский архив“, том 138, книга 3, 1912 г., представлява възхитително въведение към по-късните „Мемоари“. Тя е възпроизведена тук в превод.

«Преди 40 години равновесието в Европа е дълбоко нарушено. Резултатът от Френско-германската война променя отношенията и сходствата между различните сили и възстанови равновесието между тях на нови основи. Това обаче изискваше известно време. Пълната история на това възстановяване наистина щеше да бъде дълга;

Ще се ограничa тук до излагане на идеите, под чието доминиращо влияние настъпи промяна в отношенията между Русия и Германия след войната от 1870 г. От началото на тази война имаше смътното усещане, че превръщането на Прусия в Германска империя ще промени тези предишни отношения; кабинетната политика сякаш беше отминала; националистическата политика имаше тенденция да я заменя със своята гледна точка по-радикална и с по-остра чувствителност от тази на монарсите и принцовете.

До този момент двата суверенни дома съобразяваха политиката си с родовите връзки, които ги обединяваха. Зад тези августейши фигури, събитията внезапно противопоставят два враждуващи народа, разделени от страха, че издигането на единия, може да означава упадък на другия. Осъзнаването на тази опасност задейства инстинктите им за самосъхранение и националните им амбиции.

Така възникна въпроса, дали това дело ще завърши един ден с разпределение на господството между славянската и германската раса или пък със сблъсък, който ще разтърси света.

Такива бяха все още смътните идеи, които се зараждаха в умовете от двете страни на границата. Тяхното влияние върху правителствените действия представлява драматичния интерес през последните 10 години от царуването на покойния император Александър II.

От скорошна публикация изглежда, че отношението на този монарх е слабо разбрано в Франция. Авторът на тази статия, г-н Емил Оливие, бивш министър на император Наполеон III се изразява по следния начин: „Кралят (на Прусия) изпрати поверително писмо до царя, в което потърси приятелството му, за да го защити от намесата на Австрия. Царят, тесногръд човек без далновидност, едновременно насилствен и

добродушен, безличен в идеите си, изпълнен с уважение към паметта на баща си, винаги поставяше чувствата пред политическите съображения, беше неотстъпчив, когато действаше импулсивно. Той се прояви като такъв и този път. Той обеща без колебание и най-благосклонно.“[24]

Е. Оливие изглежда е забравил събитията, предшестващи войната от 1870 г. и наложили на руския император линията на поведение, която той следва.

Александър II получи тежкото наследство на Кримска война. Договорът от 1 март 1856 г. отне не само една провинция, но и правато ни да възстановим военноморските си сили в Черно море; и с конвенцията от 15 април същата година, Франция, Австрия и Англия се бяха задължили да започнат война срещу нас при нарушение на това договор. Това беше постоянната коалиция срещу Русия.

Една единствена сила ни остана вярна – Прусия. Сега вече не можеше да се продължава с двуличната политика на император Николай спрямо Германия защитавайки Австрия от амбициите на Прусия. Напротив; докато водеше собствените си битки в равнините на Бохемия през 1866 г., Прусия работеше несъзнателно за нашето политическо възстановяване. Победата при Кюнсберг след войната с Италия, нанесе втория удар, който подкопа силата на коалиционнятя канвунця 15 април, 1856 г.

След това дойде войната от 1870 г., която всички предвиждаха. Наполеон III, търсейки съюзник, се обърна към Австрия. Евентуалният съюз беше обсъден на среща между двамата монарси в Залцбург през есента на 1869 г. Този съюз определи нашата линия на поведение.

Беше очевидно, че ако Прусия се предаде, ние ще изпаднем отново в ситуация на изолация и безсилие, която Кримската война, създаде за нас в допълнение с надмощие на Австрия в Германия като допълнение.

Това е убеждението, което вдъхнови политиката на Александър II преди войната от 1870 г. В този момент Австрия трябваше да се държи неутрална във войната което предстои, и това беше необходимо за Русия. Може да се каже без преувеличение, че при тогавашното състояние на нещата, пруските победи бяха и наши. Осъждането на Парижкият договор от 1870 г. е самото доказателство за това.

Но сега, след първите пруски победи, вече стана предвидима перспективата за могъща Германска империя пред нашите порти, и в-к „Московски вестник“ в поредица от статии се превърна в ехо на „патриотични тревоги“ на една част от обществото. За младите поколение, Кримската война беше само история. Те не можеха нито да споделят идеите, нито гневът на онези, които бяха видели падането на Севастопол.[25]

---

[24] „La Guerre de 1870“, от Емил Оливие, Revue des Deux Mondes, 1 февруари 1911 г. (Бележка в оригинал.)

[25] Сабуров обяснява, че поражението на Франция от Германия прави невъзможна подобна коалиция срещу Русия, каквато съществува по време на Кримската война,

Напротив, на момента, им се струваше, че възникването на една Германска империя ще нарушила европейското равновесие и Русия, с оглед на собствената си сигурност, трябва да спаси Франция от пълно поражение; ако не, тя ще остане изолирана от присъствието на Велика Германия, която току-що беше показала военното превъзходство в победата, една след друга, над двете големи континентални сили.

За хората, които познаваха на пракитка, политиката на предходната епоха, е точно обратното, че повече от всякога необходимо да се насърчава съюза ни с Прусия. Една разширена и укрепнала Прусия, най-накрая се превърна в полезен съюзник съюзникът, от който се нуждаехме в трудните времена, и който сега можеше да ни гарантира срещу коалициите, като препречва източния път към нас.

След Франкфуртския мир император Александър остана верен на този възглед и светът научи за това, от кореспонденцията между двамата монарси. „Русия“, казваха хората по онова беше използвана от Прусия.“

Многократното повтаряне на тази лъжа, се превърна в историческа истина за московските патриоти. Никога обвинението не е било толкова по-несправедливо. Ако е имало използване, тя беше взаимна. Всъщност едва оттогава император Александър започна да се чувства политически спокоен в Европа и възстановява Русия на старото си място в света.

През 1873 г. императорът на Германия, вече на години и притежанвщ слава, пристигна в Санкт Петербург, придружен от принц Бисмарк и фелдмаршал граф Молтке. Мъжете, които създадоха новата Германска империя, дойдоха да отдадат почитта си и да повторят на суверена на Русия историческите думи от Версайската телеграма: „След Бога, на вас дължим победата си“.

Разбира се, удовлетворението, което император Александър изпитваше по това време, си заслужаваше похарчените милиони, както се говореше те по този повод, за да посрещне достойно на двамата господари на света. Защото те бяха такива в този момент. За нас беше същото положение като в Тилзит, без неуспехите на Аустерлиц и Фридланд. Император Александър беше постигнал това, без да вади меча си, като отъждествии интересите си с тези на Прусия. Удивителното е във факта, че идеята на постоянен съюз трябваше да възнкине в този момент на триумф в умовете на двамата монарси?

Този съюз щеше да донесе важни резултати по време на Източната криза което избухна, много скоро след това, ако император Александър, автократ по право, беше същият и по характер.

Но докато той се движеше толкова решително към пруския съюз, антигерманските сили нарастваха и проникваха в самото правителство през широката порта на винистерство на външните работи.

докато по-ранната победа на Германия над Австрия е „подобрила позицията на Русия“.

Канцлерът, княз Горчаков от самото начало гледа на обединението на Германия с опасения. В началото на войната той не одобрява, без да може да може да го предотврати, обещанието спонтанно дадено от император Александър, да попречи на Австрия да заеме страна, като разположи 200 000 души на границата в Галиция. По-късно, по време на обсадата на Париж, недоверчив към обещанията на принц Бисмарк, който в този момент е готов да обещае всичко, той съветва императора в никакъв случай да не чака окончателната победа на Прусия, преди да анулира клаузите в Парижкия договор за Черно море. Той го направи по безапелационен начин, който направи възможен конфликт, и по този начин принуди Прусия към задължително съучастие с Русия, в случай че Англия и Австрия пожелаят да защитят със сила неприкосновеността на Парижкия договор.

В този критичен момент опасността от всеобща война се усещаше остро в пруския лагер и принц Бисмарк, заинтересован преди всичко от запазване на изолацията на Франция, се видя принуден да работи за Русия, като настоява пред Англия да отстъпи мирно, по въпроса за Черно море. Той успя в това и изчисленията на княз Горчаков се оправдаха от събитията.

Но въпреки нарастващата благосклонност към княз Горчаков, за майсторския удар, спечелен справедливо от него, съществуваше мълчаливо несъгласие между императора и канцлера. Император Александър, логичен докрай, вижда във Велика Прусия средство за укрепване себе си. Той помни, че в началото на своето царуване, слабостта на Прусия окуражава Австрия да се присъедини към Западната коалиция. И изобщо не предполагаше, че Прусия някога може да стане враг. Съответно той силно желаеше съюз с Германската империя; това беше необходимото завършек на политиката на цялото му царуване.

Що се отнася до княз Горчаков, който не беше толкова сигурен в отношението на Прусия, и не можеше да възпрепятства бързото ѝ развитие, желаеше, подобно на императора, да извлече полза от това, но по други начини. Той предвижда, че желанието за реванша ще остане във френската нация и мечтаеше за посредническа позиция за Русия, която да я направи арбитър на европейските дела. Той обичаше да я сравнява с богата наследница, която се е оставила да бъде ухажвана, но е запазила свободата си. и не подаде ръка на никой мъж.

Коя от тези две гледни точки беше вярната в този момент от нашата история?[26]

[26] В обяснение Сабуров заявява, че император Александър II е видял, че Австрия се превръща в близък съюзник на Прусия, което означава, че последната става твърде силна. Поражението в Кримската война поставя Русия в доста изолирано положение, единственият изход от което е съюз с Прусия. Гледната точка на Александър II, несъмнено е правилната.

Разочароващите резултати от последната Източна война (1877-78) дават отговор на този въпрос. Ще добавя, че князът беше на 75 години. На тази възраст бъдещето е кратко; не се предвиждат нови събития.

От друга страна император Александър, който се нуждае от връщането на Бесарабия, предвижда възможността за Източна криза, в която приятелството на Германия ще му бъде от голяма помощ.

Следователно, императорът, следвал собствената си политика, а неговият канцлер я неутрализира.

Тези две противоречиви поведения, неминуемо ще предизвикат съответното колебание в чувствата на германското правителство към Русия.

Това е моментът, за да разберем кой направи първоначална грешка. Русия или Прусия е тази, която прекъсна връзката на тясната солидарност, която събитията бяха отдавна установили между тях?

Сред руската общественост хората не са престанали да прехвърли отговорността за това върху принц Бисмарк. Но този упрек е напълно безпочвен. Несъмнено, този държавник, като извърши обединението на Германия, добре виждаше опасностите, които щяха да я заплашват в бъдеще. И нямаше никакъв интерес да добавя враждебността на Русия към злобата на Франция. Не беше по силите му да промени законите на географията, която налага на Германия три уязвими граници. Австрия, вече не представляваше опасност. Щедростта на нейния победител я остави териториално непокътната и проправи пътя за бъдещ договор с тази сила. Но не беше така лесно е да се постигне споразумение по другите две граници.

Франция беше победена, но само отслабена за момент; военната ѝ сила се възстановяваше с бързина, която смути германците и принц Бисмарк. Той фаворизира републиканците в Франция но неговите изчисления, не се оправдаха от събитията.

Всъщност, след 20 години безплодна дипломация, германският канцлер не успя нито да се помири Франция, нито да я обрече на анархия. От източната странау германската граница може да бъде защитен, само от съюз с Русия. Принц Бисмарк разбира това по-добре от всеки друг. Затова той нямаше интерес да провокира, чрез смяна на фронта, антигерманската реакция, която се появи в Русия след събитията от 1870 г. Тази реакция произтичаше от самите събития; това беше предопределено и неизбежно; това беше спонтанен израз на национално чувство, безразлично към изчисленията на политика; и именно там трябва да търсим отправната точка на новата фаза, върху която отношенията межу двете страни, навлязоха от 1870 г. насам

Въпреки това, повтарям, е трудно да се каже как щяха да се развият събитията, ако волята на император Александър II беше така желязна и твърда, като този на неговия предшественик или

наследник[27], и ако беше направил от т канцлера си обикновен изпълнител на неговата воля.

Няма нищо по-опасно за управление на монарха, от това да държи министър, чиито идеи се различават от неговите собствени; той рискува да стане несъзнателно инструментът на този министър, който има предимство да ръководи детайлите на делата.

Точно това се случи през 1875 г. По това време дата, френското правителство, разтревожено от докладите на своя посланик в Берлин, по повод разговор с г-н фон Радовиц[28], иска намесата на руския кабинет, за да го защити от войнствените нмеления на Германия. И тази стъпка е посрещната с готовност от княз Горчаков.

Това представляваше за него желаната възможност да играе ролята на миротворец между Франция и Германия. Той убеждава императора, който отива в Емс, да спре в Берлин, за да обсъди въпросите с император Вилхелм. Тъй като самият той е част от групата, успя да си осигури сътрудничеството на английския кабинет за по-официален натиск върху принц Бисмарк, съвместно с английския посланик.

Ето разказът за случилото се на тази конференция: Научих го от тримата души, които участваха в нея.

Според версията на княз Горчаков: „Франция се обърна към нас, за да я защитим от войнствените замисли на германската военна партия.“

Императорът обсъдил темата с император Вилхелм, който напълно го успокоява по този въпрос, като каза, че докато е жив, Германия няма да воювам повече.

Княз Горчаков имал приятелски но разгорещен разговор с Бисмарк. Той се оплакал, че хората се съмняваха в желанието му да поддържа мир, докато той прекарва неспокойни нощи, работейки за това. Горчаков му отговорил: „Тези безсънни нощи смущават Европа. Помнете, че носите бремето на своята слава; когато страдате от безсъние, Европа не може да спи; когато имате главоболие, Европа изпада в треска“. И трябва да призная, че Бисмарк прие комплимента и урока ми, като разумен човек. Той отрече всякакви враждебни планове срещу Франция; искал да предупреди я приятелски. Разделихме се в най-добри отношения“.

[27] Николай I и Александър III. Но относно наследника Сабуров греши, Александър III е слаб, глупав и страхлив владетел, скривайки умело същността си зад маската на грубата безцеремонност и непокизъм. (б. пр.)

[28] Радовиц, Йозеф Мария фон (роден 1839 г.), постъпва на германската дипломатическа служба през 1860 г. Той е шарже д'афер в Константинопол 1872: след това поема Източният отдел в министерството на външните работи. През През 1882 г. е назначен за германски посланик в Константинопол и в Мадрид през 1892 г.

Ето[29] разказа на лорд Одо Ръсел: „Един ден получих телеграма от министерството на външните работи, в която се казваше, че Париж е много разтревожен от разговора на Радовиц с Гонто-Бирон.“[30]

Отидох при принц Бисмарк, за да го помоля да разясни ситуацията, за да успокоя правителството си. Принцът ми каза да докладвам в Лондон, че са напълно неверни тези обвинения, и обидни са неговата интелигентност, че ще рискува съществуването на Германската империя с опасностите от войната. Не срещу Франция, а срещу милитаристите от двете страни, той негодува. Ако някой ги остави да правят каквото си поискат, пламъкът на войната скоро ще се разпали. За да си изясни тези наболели горещи въпроси, той иска, те да бъдат дипломатически обяснени. Обяснението вече се е състояло; това беше всичко, което желаеше; война няма да последва.

Написах всички тези подробности на лорд Дерби.[31] Няколко дни по-късно император Александър пристигна в Берлин със своя канцлер. По същото време, за моя голяма изненада, получих заповед да участвам в срещата, която княз Горчаков предложи да проведе с германския канцлер. Трябваше да се подчиня, дори убеден в безполезността на стъпката, която ще подразни княз Бисмарк. Съответно реших да играя ролята на наблюдател. Пристигнах нарочно четвърт час след княз Горчаков, който ме поздрави с думите: „Елате, драги посланико, не сте излишен в нашия разговор“. Седнах и се ограничих да слушам и да броя изстрелте в тази словесна престрелка между двамата канцлери. Признавам, че цялото ми възхищение беше насочено към княз Горчаков: той се показа превъзходно по хладнокръвие, учтивост, финес и, трябва да кажа, в широта на погледа. Принц Бисмарк се чувстваше неспокойно, като кон, който се дразни от юздата. За пръв път го виждах без да отговори. На следващия ден имах посещение от държавния секретар фон Бюлов. След няколко маловажни забележки, той прие най-официалния си тон и ми съобщи следното: „Негово Височество канцлерът, ми възлага, господин посланик, да изразя на Ваше Превъзходителство съжалението си, че репутацията Ви сред правителството не е толкова добра, колкото Негово Височество се е надявал“. На този неочакван изблик аз отговорих: „Бъдете така

[29] Амптил, Одо Уилям Леополд Ръсел, първи барон (1829-1884), британски дипломат, започва кариерата си през 1849 г. като аташе в Виена. След това служи в Министерството на външните работи от 1850 до 1852 г. при лордове Палмерстън и Гренвил. След това премина последователно през Париж, Виена, отново Париж и Константинопол. Той е назначен за секретар на легацията във Флоренция през 1857 г. и остава на служба в Италия до 1870 г. През ноември същата година е изпратен на специална мисия в германския щаб във Версай. Развива се добри лични отношения с Бисмарк което довежда до назначаването му за посланик в Берлин през 1871 г., пост който заема до смъртта си. Присъства на Берлинскиа конгрес като трети британски пълномощен представител след лордовете Биконсфилд и Солсбъри.

[30] Гонто-Бирон, херцог, и френски посланик в Берлин .

[31] Това съобщение е регистрирано в министерството на външните работи, но очевидно няма нищо общос това, което следва. Вж. обаче сър У. Грант Дъф, Бележки от дневник 1886-88, 1, 129.

любезни да кажете на канцлера от мое име, че и аз имам преувеличена представа за репутацията, с която Негово Височество се радваше на добри отношения с руското правителство“. Такава е версията на лорд Одо Ръсел.

Що се отнася до принц Бисмарк, той само веднъж, дълго след това, ми направи намек за този инцидент по следния начин: „Често ми е по-трудно да постигна разбирателство със собственото си правителство, отколкото с чуждестранните правителства. Имаме щаб, който е постоянно във война с трите ни съседи, без да изключваме дори Австрия. Това е тяхна професия, но не е моя. През 1875 г. нашите тактици отидоха твърде далеч и аз трябваше да се намеся. Те смятаха, че Франция се възстановява твърде бързо от поражението си. За щастие, императорът не желае повече война по време на управлението си.“

Въпреки това не исках да го оставя в поверителна комуникация с неговия щаб. Ето защо предизвиках обяснение с френското правителство. Поне знаех къде ще спра; но военните никога не знаят.

И добави разгорещено[32]: „За съжаление, княз Горчаков не пожела да разбере това и се опита да постигне дипломатически успех за моя сметка».

Ще допълня разказа за тези събития с една лю-бопитна история от парижкия кореспондент на вест-ник „Таймс“, г-н Бловиц, когото срещнах случайно много години по-късно, по време на едно от пътуванията си.

Има убедителни данни за агресивното отношение на Бисмарк към Франция през 1875 г. Император Вилхелм I изглежда миролюбиво настроен, а германският посланик и военният аташе в Париж докладват в своите частни депеши до Бисмарк, че Франция няма намерение да напада Германия.

Така, когато Бисмарк пише на принц Хохенлое (посланикът в Париж) на 26 февруари 1875 г., че Франция закупува 10 000 коня от Германия с цел война срещу Германия (стр. 245) Хохенлое отговаря твърдо, че няма основание за това убеждение. По-късно той препраща доклада на военния аташе майор фон Бюлов от 11 април 1875 г., който категорично заявява, че във Франция няма военна партия, нито лица, които да имат каквото и да е влияние в тази посока, нито в армията, нито сред народа („weder in der Armee, noch im Volke“, стр. 250-253). Изявленията на Бисмарк за заплашителното отношение на Франция ся

[32] За да допълня тази информация, ще завърша с любопитно изказване на М. Бловиц, кореспондент на „Таймс“ в Париж, с когото се запознах чрез шанс по време на едно от пътуванията ми, много години по-късно: „Малко преди пристигането на император Александър в Берлин“, каза ми господин дьо Бловиц, херцог Деказ, министър на външните работи, ме повика, за да каже: „Можете да ни направите голяма услуга; от Берлин ни достигат тежки новини: ще се опитат да ни закажат за въоръженията ни. Руският император, към когото се обърнахме, е склонен да се възползва от пътуването си до Емс, за да спре в Берлин и да разговаря с император Вилхелм, неговия чичо. Но за да може да повдигне въпроса...“ № In DGP I, 209-300.

плод на въображението му. Опасността за мира в Европа по това време не е била нито във Франция, нито в Русия, а в целенасочения ум на принц Бисмарк – опасност, която за щастие е предотвратена чрез натиск, по-специално от страна на Русия, без да изглежда, че се намесва. В делата на германското правителство е необходимо общественото мнение да бъде нащрек; цяла Европа трябва да разбере, че може би е в навечерието на война.

„Малко преди пристигането на император Алек-сандър II в Берлин“, разказва Бловиц, „министърът на външните работи, херцог Деказ, ме извика молейки ме да му направя услуга, и ми съобщи, че е получил важни новини от Берлин, с протести заради превъоръжаването ни. Императорът на Русия, от когото търсехме защита, изрази готовността си да спре в Берлин, на път за Емс, за преговори с вуйчо си, императора на Германия. Но за да се засегне толкова деликатна тема, без да бъде обвинен в очевидна намеса във външните работи, е необходимо да се започне с подготовка на общественото мнение, като се уведоми цяла Европа, че е в навечерието на нова война. За френските вестници е неудобно да повдигат този въпрос: веднага ще ни обвинят в измама. Не можем да направим това чрез вестниците си; ще бъдем обвинени, в организиране на интрига; но „Таймс“, англоезичен и неутрален вестник, може да го направи. Ще ви предоставя всички факти, които желаете“. Аз писах на редактора на „Таймс“, за да поискам съгласието му. Той ми отговори, че не може да публикува кореспонденция, обвиняваща приятелско правителство в планиране на разбойническо нападение срещу Франция, освен ако министерството на външните работи му предостави официални данни, потвърждаващи опасността от война.

Съобщих това отговор на херцог Деказ, който след срещата на кабинетът ме повика и ми позволи да прочета депешите граф Гонто-Бирон, давайки отчет за своя разговор с г-н Радовиц. Херцогът добави че копие от тези депеши току-що е изпратено до Лондон да бъде съобщен на английското правителство. Той отново отправи настоятелен апел към моята привързаност, към страната, станала моя втора родина. Колебаех се още повече и след като се прибрах, написах моето доклад и го изпрати на редактора на „Таймс“, като предложих моята оставка в случай, че кореспонденция не бъде публикувана. Два дни по-късно статията се появи и беше препечетана във всички европейски вестници, предизвиквайки паника на всички борси Европа. Розетката на Почетния легион, която виждате в бутониерата ми дати от този случай“. Тези подробности, ако са верни, не се нуждаят от коментар.[33]

Така княз Горчаков постигна целите си. Без открито да се противопоставя на политиката на съюзничеството, следвана от императора, той наложи своя собствена. Русия току-що беше продиктувала мир на Германия, както в най-славните дни на император Николай[34]. Да направи фактът, по-видим за всеки, изпрати циркуляр с

[33] Вж. де Бловиц, Мемоари, гл. v.

[34] Има предвид срещата в Олмюц, 1850 г.

дата от Берлин, и обяви на руските представители в чужбина, че поддържането на мира е гарантирано.

Всички врагове на Германия ликуваха. В Русия, „патриотите» от Москва вдигнаха глави. Както през 1863 г., По време на полската афера те почитаха принц Горчаков, като го провъзгласи за истински представител на националната политика.

Последиците от този инцидент бяха с първокласна важност. Принц Бисмарк чувстваше, че престижът му е компрометиран. С преувеличението, причинено от раздразнението на държавник, който дотогава не беше имал неуспех, той видя велика Германия унижена в неговата личност, както слабата Прусия при Олмюц 25 години по-рано. Така Германия, въпреки огромния си триумф, не се беше освободила от руската опека! И ако не победи Русия в трета смъртоносна битка, с риск да компрометира постигнатите резултати, германският канцлер едва ли ще може да възстанови баланса в своя полза: цялото възвеличаване на Прусия имаше своя противовес в неудържимата сила, която тласкаше Франция към нас. Именно след този момент, несъмнено в ума на германския канцлер се е зародила идеята за укрепване на Централна Европа чрез тесен съюз с Австрия.

Три години чакаше, дълбоко криейки омразата си към нас. Виждайки го как благоволява и подкрепя всички желания на руското правителство чрез разнообразните фази на Източната криза включително и на конгреса, всеки би помислил, че отдавнае забравил инцидента от 1875 г. Но той просто чакаше време и място и за своето отмъщение. Изчакаваше, докато Виена ще бъде достатъчно подготвена за комбинацията, към която се стремеше. Затова видя, с несъмнено задоволство, разбутването на Източния въпрос, който щеше да му осигури огромно поле за политическите му маниери.[35]

Няма да пиша тук подробно историята на грешките, допуснати в хода на трудоемките преговори, предшествали и последвали войната от 1877 г.

Достатъчно е да кажа, че принц Бисмарк винаги имаше предимството пред Русия, че знае какво иска. Нека се спра само върху основния факт, който в историята ще доминира над тези събития – внезапният ни провал пред портите на Константинопол. Първоначалният план на кампанията беше да не се стига по-далеч от Балкана и да се създаде малка България. Императорът и княз Горчаков искаха да избегнат последствията от една цялостна кампания и предпочетоха да се придържат към нашата традиционна политика, на стъпка по стъпка. Това е предпочетено като средство за помиряване на противоречивите мнения на привържениците и противниците на тази война и, също за де не бъдат използвани всички военни резерви на

[35] В кн. VII от Histoire de France contemporaine на Ernest Lavisse, озаглавен „Le clin de l'Empire“в глава, озаглавена „L'Alerte de 1875 et la Rentre de la France“ (стр. 416-420), се позовават на статията на Сабуров и дават значителна подкрепа на неговата гледна точка.

страна. Но преди всичко, да се избегне европейска намеса. Силите бяха съгласни с този план и се примириха с това да видят как Турция плаща за извършените ужаси в България, чрез загуба на една своя провинция. Интересите на Англия не бяха заложена на карта, докато Константинопол остава извън нашите операции. Австрия не можеше да претендира за териториални компенсации, тъй като Турция няма бъде победена. Накратко, тази умерена програма, която не се нуждае от съюз, устройва преди всичко княз Горчаков, който е нетърпелив да запази свободата си на действие, по отношение на в Германия и не желаеше нейното сътрудничество.

За съжаление, тази програма не можеше да бъде дълго поддържана. Скоро след преминаването на Дунав, Щабът на великия княз Николай Николаевич, поиска пълна свобода на действие, като основно условие за успеха на кампанията. Това искане, несъмнено важно от военна гледна точка, не можеше да бъде отказано; но вече не се вписваше в политическия план и е трябвало неговите автори да предвидят.

Още през месец юни генерал Гурко прекоси Балкана за за първи път. След падането на Плевна, цялата армия премина през тях като лавина и и без по-нататъшна съпротива, пристигна директно в околностите на Константинопол. Големият проблем се появи тогава. Никой не беше подготвени за това - нито Европа, нито Русия. Те се бяха споразумели за ограничената програма; но не бяха предвидени новите възможности, които бързината на събитията породи. Имаше преговори с Австрия, която при евентуален колапс на Турция, си беше осигурила обещанието на двете гранични провинции (Босна и Херцеговина). Но подобна ситуация не възникна, защото Турция продължи да съществува; те загуби част от териториите си но запази столицата. Тогава беше необходимо да се преговаря с Австрия на нова основа или пък да се постигне споразумение с Германия, за да неутрализира усилията на виенския кабинет.

С Англия съществуваше обещание да не влизаме в Константинопол, и Галиполи. Според това условие английският флот не трябваше да минава проливите. Но това споразумение Англия не спази, поради еуфорията на общественото мнение в Англия и лорд Дерби, се оттегли от кабинета.

В тази ситуация, пълна с несигурност, беше необходимо да се осигури залог. Това направи Англия, като вкара флота си в Мраморно море и хитро отне остров Кипър от султана, използвайки затрудненото му положение.

Австрия се договори с Англия и Германия за отстъпване на две провинции, за които тя вече получи обещание от нас. Обещанието на Русия беше на една ръка разстояние - Константинопол; но тя се поколеба да го завземе, и този уникален момент беше безвъзвратно изгубен.

И все пак императорът е имал интуицията какво трябва да се направи; заповедта за окупиране на Константинопол беше дадена. Публикувана в Държавен вестник точно в деня, в който научиха, че Англия, нарушавайки обещанието си, е вкара ескадрата си в Дарданелите. Обществеността никога не е знаела точно причини, поради които тази заповед не беше изпълнена.[36]

Съдбата преследваше император Александър в най-добрите му вдъхновения. По време на неговото царуване, толкова богато на събития, естествената доброта на човека подкопаваше енергията на монарха. Ето защо, в тази паметна епоха, плодовете на победата ни убягваха навсякъде.

Принц Бисмарк не очакваше толкова много от нея. Той просто беше предвидил, че тази война, като разпали славянските страсти, ще завърши с уплахата на Австрия и ще я подготви за употребата, която той възнамеряваше да направи с нея. Събитията му помогнаха повече отколкото очакваше. Русия, без компас и без съюзник, се втурна към неизвестното; и на германския канцлер оставаше само да избере подходящ момент за разкриване на картите му.

Малко след подписването на Берлинския договор, европейската общественост прочете с изненада в колоните „Таймс“[37] „разказът за разговора на принц Бисмарк с кореспондента на този вестник, изпратено до Берлин по време на конгреса. Германският канцлер не се поколеба да оповести публично старите си оплаквания срещу руския канцлер: „Аз съм откровен приятел на моите приятели и откровен враг на моите врагове. Княз Горчаков трябва да е наясно с това по това време. Именно на инцидента от 1875 г. той трябва да отдаде политическото си поражение на конгреса.“

От този момент кавгата стана публична. Двамата канцлери вече не общуваха помежду си. Отпуските на княз Горчаков, уж поради здравословни причини, ставаха все по-продължителни; и цялата тежест на политическото водене на делата падаше върху самия император

[36] Обсъждайки тази ситуация през 1917 г., след първата фаза на Руската революция, Сабуров заявява, че великият княз Николай Николаевич Старши, уморен от войната и недостатъчно бдителен не е окупирал Константинопол според инструкциите, които са му били телеграфирани, и императорът никога не му го е простил. Генерал Лорис-Меликов казал на Сабуров, че когато отишъл при императора, за да докладва за Кавказката част на кампанията след войната, великият княз Николай Николаевич го е изпреварил на аудиенция. От външната стая той чувал как императорът го обвинява яростно, че като главнокомандващ е винове че не е превзел Константинопол. Великият княз се опитал да се защити, като казал, че телеграмата пристигнала твърде късно. Малко след това той излязъл от императорския кабинет блед и развълнуван. Когато Лорис-Меликов влязъл, заварил императора че не е на себе си, от гнева срещу великия княз. „Не е ли странна, дори бих казал колко е глупава нашата съдба — добави Сабуров, — що се отнася до Константинопол? Някога стояхме пред портите му и не влязохме: по-късно Германия се съгласи да го завладеем: а сега, когато Англия и Франция са съгласни и вероятно можем да го осигурим, ние отказваме да обмисляме тази идея!“

[37] От дата 7 септември 1878 г.

Александър, който верен на старите си чувства към Прусия, едва ли можеше да разбере сложната игра на германския канцлер, в чието поведение виждаше само неблагодарност.

Това недоразумение завърши с изблик през есента на 1879 г., съпроводен от инциденти, които не се смятам за упълномощен да разкривам, но което почти доведе до сериозен спор между двете правителства. Достатъчно ми е да кажа, че принц Бисмарк постигна целта си. Той изобщо не се стремеше към война с нас, нито я желаеше. Но претекстът беше намерен, за да склони императора Вилхелм да сключи този съюз с Австрия, който отвори нова глава в съвременната история».

Санкт Петербург, 1911 г., Пьотър Сабуров.

ГЛАВА I. КИСИНГЕН (лятото на 1879 г.)

Напуснах Гърция, след като бях назначен за посланик в Константинопол наследник на княз Лобанов.[38] Преди да продължа към Русия, аз се възползвах от свободното си време, за да посетя курорта Кисинген. Принц Бисмарк пристигна там скоро след това, със съпругата си и сина си Хербирт. Вечерях с него два пъти и проведохме известния разговор, на дата 10/22 юли 1879 г.

Бисмарк: „Винаги съм бил приятел на Русия по убеждение. Хубаво е да имаш за приятел зад гърба си нация от сто милиона. И все пак, когато граф Шувалов [39] дойде при мен преди няколко месеца, за да предложи втори конгрес, аз откровено отговорих, че няма да участвам в него. Казах му: „На новото събрание ще трябва да гласувам за вас или против вас. Нямам навик да гласувам против вас; А що се отнася до гласуването за Вас, научих за моя сметка, че е неблагодарна задача да служиш на Русия.“

Когато горещо протестирах срещу това последно твърдение, принцът продължи: „Преценете сами. Често съм действал като руски агент, а не като германски канцлер. Придвижих сам въпроса за Батуми след остра борба с лорд Биконсфилд. Успях едва след като заплаших да разпусна Конгреса. Направих същото и по въпроса за устията на Дунав, на които Андраши“[40] не искаше да отстъпи. Доказах му, че

[38] Лобанов-Ростовски, княз Алексий Борисович (1824-1896), посланик в Константинопол 1859-1863, и 1878-1879. След това заема същия пост в Лондон 1879-1882 и във Виена от октомври 1882 до 1895. През последната година е назначен за министър на външните работи, но умира на следващата година.

[39] Шувалов, граф Павел Андреевич (1830-1908), е руски посланик в Берлин от 1885 до 1894 г. Неговият брат Пьотър (1827-1889) наследява барон Брунов като руски посланик в Лондон през 1874 г. и взема активно участие през 1875 г. във връзка с уреждането на френско-германската криза.

[40] Андраши, граф Юлиус (Дюла) (1823-1890) е унгарски държавник. Назначен на 17 февруари 1867 г., първият конституционен унгарец външен министър от 6 ноември 1871 г., наследявайки Бойст. Автор на известната „Нота Андраши“. Главен австрийски пълномощен представител на Берлинския конгрес, 1878 г. Подава оставка на 7

австрийският интересите изобщо няма да пострадат от това. Не се поддавам на предизвикателството на когото и да било, да спомена едно руско предложение, на което да съм се противопоставил през тези три критични години. Но княз Горчаков се отнася към съюзниците си като към подчинени. Когато те вярват, че са се справили добре и са заслужили някои признание, той смята, че те не се качват достатъчно бързо нагоре по стълбата, в отговор на звъненето му.

Когато бях готов да обслужвам вашите интереси в във Виена и Лондон бях лишен от средства. Бях помолен да подкрепя вашите предложения, когато всъщност те вече бяха отхвърлени. Сега, това е съвсем различно от подкрепата на предложение, което все още не е отказано.

В началото на Източната криза заявих, че съм готов да гарантирам лоялността на Австрия, стига да се споразумеете с нея за някакво решение. Дори обещах да я принудя, ако не спази ангажиментите си. Защо Русия не се възползва от тези предложения?

Научих, че е имало среща в Райхщат. Но договорките, които са постигнати там, и за които научих не от княз Горчаков, а от Андраши, изобщо не бяха окончателни. Нямаше нито един обвързващ ангажимент, чието изпълнение да мога да гарантирам. Всичко беше условно. По-скоро това е споразумение между две сили, дълбоко недоверчиви една към друга и желаещи да запазят свободата си на действие. Това е толкова вярно, че когато дойде моментът да се възползват от него, те не успяха да се споразумеят и всяка обвини другата в недобросъвестност.

„По време на Санстефанския договор[41] вие трябваше да следвате една от двете политики. Можеше да наложите този договор със силата на оръжието. В този случай трябваше да ни предупредите. Трябваше да помогнем, да попречим на Австрия да се намесва и да изолираме Англия. След Плевна, беше необходимо да укрепите армията ти, с поне 50 000 души, да не спирате преди Галиполи, и да влезете в Константинопол, като уверите клетвено Европа, че ще евакуирате града след войната. Англия, вместо да рискува сама да воюва за съмнителен проблем, щеше да промени тона си.

Но след влизането на английския флот в Мраморно море, благоприятният момент беше отминал и Русия постъпи мъдро, като се реши на втората политика, тази на Конгреса. Защото на този етап Англия със сигурност щеше да ви обяви война, въвличайки Австрия и може би Франция[42].“

„Само че, след като сте приели решенията на Конгреса, трябваше да ги оповестите на нацията, като ги сравните не със Санстефанския

октомври. 1879 г., след подписването на австроунгарско-германския договор на същия ден. Вж. неговия живот от Едуард фон Вертхаймер.

[41] Подписан на 3 март 1878 г. при края на Руско-турската война. Някои от неговите клаузи, например, че по отношение на Велика България, впоследствие бяха изменени от Берлинския конгрес (юни, юли 1878 г.) в интерес на Турция.

[42] Тук Бисмарк шантажира умело. Австро-Унгария нямаше да обяви война! (б. пр.)

договор, а с предишните ви договори с Турция. Всъщност, в кой друг период Русия е постигала такива блестящи резултати? Вие дори лишихте Турция от всичките крепости; всъщност вие се разпростряхте на Балканите, откъдето можете да заплашвате Константинопол, когато пожелаете. Не говоря за други осигурени предимства: отличната граница, получена в Азия, независимостта на Сърбия и Черна гора, тези две препятствия, поставени по пътя към Австрия и т.н. Всичко това представлява поредица от успехи, достойни за вашите победи. Вашият народ трябваше да осъзнае това и да не забравя, че победата е спечелена и че Европа на Конгреса я призна за ваша заслуга.“

„Това пожелавах на Русия. Преди войната казах на Убри[43], че на руската нация са необходими нови победи, за да се отпразнуват. Не можеше да остане за неопределено време под сянката на поражението в Крим. Русия и Прусия трябва да са победоносни армии, за да затвърдят вековен съюз; защото трябва да се върнем към Седемгодишната война, преди да видим двете страни в конфликт помежду си.

И дори тогава това беше само „война на котильоните (т.е. фустите)“, както каза Фридрих II: съюз на три жени, сформиран като резултат от клюкарска интрига на мадам дьо Помпадур. Русия нямаше политически интерес от това.

„Вярвам, че няма друг случай в историята на две съседни държави, които имат едновременно толкова сложни и солидарни интереси. Това е знак на провидението. От време на време говорят за балтийските провинции като средство да ни скарат. Ядосвам се, когато чуя когато руснаците ги наричат германски провинции. Наречете ги латвийски провинции или някакво друго име, ако не искате да ги наречете, като характерно руски провинции. Но това не са германски земи, както ние разбираме този термин. Ако трябваше да се занимавам с въпроса за националностите, не натам щях да се насочи вниманието ми. Само аристокрацията таме е от т. нар. тевтонски произход и що се отнася до тях, руският император няма по-верни поданици. Защото тези аристократи имат интерес да принадлежат към страна, където няма да имат затруднения да заемат важни и доходоносни постове.“

„За наше нещастие, знаенето на руския език се разпространява твърде много в Германия. Днес тук се четат вашите вестници. Нашите журналисти се обиждат и отвръщат на нападките. Вашите журналисти, поласкани от ефекта, който правят в чужбина, отвръщат като постъпват по-добре; и така започва полемика, която изопачава общественото мнение от двете страни на границата и оказва ефект върху самите правителства...“.

Откъс от втория разговор.

---

[43] Убри, граф Павел Петрович (роден 1820 г.), е руски посланик в Берлин от 1863 до 1879 г. Протеже на княз Горчаков, той не се е ползва с доверието на принц Бисмарк, който изразява желание за преместването му. Той е назначен за посланик във Виена (1880-1882), а по-късно е член на Държавния съвет.

14/26 юли 1879 г.

Принц Бисмарк: „В Русия ме смятат за неблагодарен човек. Грешат. Преди три години бях готов да предоставя германската армия на ваша служба, ако бяхте склонни да постигнем пълно разбирателство за всички наши взаимни интереси. Без това условие не беше възможно да въвлека страната си във война и да изгоря лодките ни спрямо другите сили. Нашият залог е запазването на Елзас-Лотарингия. Ако ни бяхте дали гаранция по този въпрос, бях готов да ви следвам в добро и лошо (durch dick und dünn).[44] В противен случай, можем ли да бъдем сигурни, че при следващият цар, Русия няма да да промени политиката си? Моите предложения не предизвикаха никакъв отговор, или поне княз Горчаков не им обърна никакво внимание.

Продължих съответно като приятел, и мисля, че дадох доказателство за това на конгреса; но вече не можех да бъда съюзник в добро и лошо.

Не бях запознат с тайната на преговорите за което принцът току-що намекна, и ми беше трудно да продължа разговора по тази тема точка. Ограничих се да изразя мнението си че Германия е достатъчно силна, за да се защити сама от завоевания. „Освен това“, добавих аз, „винаги ли е необходимо е да извадиш меча, за да окажеш услуга на приятел? Не спаси ли император Александър, Прусия от коалиция през 1870 г., без да мобилизира нито един войник? Системата за неутрализиране на Австрия, ако можеше винаги да бъде вярно следван от двете страни, щеше да е „по-ценна от офанзивен и отбранителен съюз, защото е без обременяващите аспекти и не задължава всяка от договарящите се страни да държи силите си постоянно на разположение на другата. Това беше добре през миналия век, когато войната се водеше с малки армии.“

Принцът ме изслуша внимателно. „Да“, отговори той, „взаимната гаранция срещу коалиции е може би за предпочитане в днешно време пред териториалната гаранция.“

Но той добави, че според него Петербург не е склонен в момента да сключи сериозен съюз с Германия. Тук той непрекъснато се връщаше към оплакванията си от отношенията си с княз Горчаков. Смяташе, че му е направил лоша услуга пред императора и т.н. спорд моите впечатления.

Принц Бисмарк, постоянно изтъкваше дългогодишните си симпатии към Русия, но усещах, че е под влиянието на някакво тайно раздразнение, чиито причини не можех да си обясня. В него наистина имаше нещо по-различно от обикновеното охлаждане на отношенията с княз Горчаков.

[44] Фразеологизмът **„durch dick und dünn gehen“** (буквално: *„да преминеш през дебело и тънко“*) означава **да бъдете заедно и в добри и лоши времена**. Той описва безусловна вярност, надеждност и солидарност между приятели, партньори или членове на семейството, а в смисъла на Бисмарак – на две съюзни държави. Най-точният български еквивалент е **„заедно и в добро, и зло“** или **„преминаваме през огън и вода.** (б. пр.)

По пътя си през Берлин видях Радовиц, моя колега в Атина, който изпълняваше длъжността временно управляващ министерството на външните работи. Неговите искрени думи ми показаха, че не греша. С помощта на информацията, която събрах там, успях да изготвя своеобразно проучване на отношенията ни с Германия от времето на Конгреса насам.

Бяхме недоволни от Берлинския договор и следователно от Бисмарк, от когото очаквахме повече.

Той смяташе, че е направил всичко възможно за да ни услужи, и естествено се почувства обиден. Оттук и нарастващата вълна от раздразнение от двете страни, чиито последици вече болезнено усещахме във връзка с източните ни дела.

Всъщност, по различните въпроси, повдигнати в изпълнителните комисии определени от Берлинския договор, германските делегати получиха заповед да гласуват с мнозинството. Вече не можехме да разчитаме на техния вот, както преди.[45] Това е дадено указание, по която ще ни бъде трудно да накараме германското правителство да промени мнението си при сегашното състояние на нашите отношения.

С право чувстваме нарастващо раздразнение от това и преминавайки от едно нещо към друго, отношенията ни с Германия се насочват към по-сериозна криза, отколкото се осъзнава.

Всъщност, моментът изисква да се погрижим позицията, която заехме през 1870 г. в полза на Германия, да не се окаже грешка. По това време ние допринесохме значително за могъществото на Прусия. Направихме това, за да поставим нашия стар съюзник в позиция да ни окаже подобни услуги. Една Прусия не беше достатъчна, за да ни спаси от европейска коалиция; една Германия, съперник на Франция, може да го направи.

Именно за това настоява принц Бисмарк, за да потвърди, че Германия е изпълнила вярно дълга си към нас. В началото на войната той категорично заяви във Виена, че няма да приеме никакво австрийско движение към нашия фланг, докато трае кампанията. След Санстефанския договор ситуацията се промени, но дори и тогава той щеше да ни окаже съдействие за сплашване на Австрия и изолиране на Англия, ако бяхме му показали, че нашето намерение е да защитим този договор със силата на оръжието. Това е оправданието за неговото поведение. Имперският кабинет трябва да прецени това.

Ще се ограничa само с твърдението, че ако настоящата ситуация се задържи, рискуваме в Берлин отношението ни да бъде разбрано по начин надхвърлщя нашите намерения. Вече не се стремим към Тройното съглашение (на триматта императори); но в Берлин вече знаят, че сме охладнели към традиционното двойно съглашение (с Германия) и търсим нови комбинации за съюз.

[45] И това е изцяло в ущърб на България. (б. пр.)

Ако това убеждение се вкорени в съзнанието на нашите съседи, е повече от сигурно, че Бисмарк с характерната си импулсивност, няма да се забави в търсенето на нови съюзи.

Днес не става въпрос за сключване на съюзи за предстояща и определена цел. Не сме в навечерието, а след войната (има предвид 1877-78 г.), която задейства нови политически комбинации, все още неосъществени, но на път да се осъществявят, ако нашата дипломация не се намеси. Виждаме тенденцията към очевидно сближаване между кабинетите на великите сили, освен безучастния, наш, собствен. Задачата днес е да спрем този процес на групиране, което ще е невъзможно за нас, ако оставаме изолирани. Въпросът е да знаем къде трябва да се насочи нашата дипломация, ако иска да разбие групата от европейските сближавания. С други думи, към коя сила трябва да се приближим, за да възстановим равновесието, от което ще имаме своя дял на влияние и действие? Към Франция или към Германия?

Всяко тясно сближаване с Франция, може единствено да се основава само на постоянния антагонизъм между тази сила и Германия. Нашето приятелство е необходимо на Франция само по отношение на плановете ѝ за отмъщението и реванша. За нас е опасно да разчитаме на продължаването на този антагонизъм. Това е ситуация, в която рискуваме да се окажем между два стола. Защото Бисмарк който е толкова находчив, може някой ден да се върне към известния план на Бенедети за обезщетяване на Франция или да размени Лотарингия за някоя нефренска провинция, ако види в това средство за избягване на войната, за която не е сигурен, че ще излезе победител. Сближаването между нас и Франция може само да го насърчи да развие тези идеи.

В този случай ние само ще работим за преобръщане в наша вреда, на цялата тенденция на съвременната история, без да сме спечелили нов съюзник, защото Франция, задоволена от Германия, вече няма да има нужда от нас.

Дори ако създадем впечатление, че се сближаваме с Франция с единствената цел да привлечем германския канцлер, в тази игра рискуваме да постигнем обратния резултат. Само ще го принудим да се вслуша в предложенията, които ще дойдат от Лондон и Виена, да намери начин за помирение с Франция чрез някаква политическа комбинация.

Защото нашият патриотичен инстинкт трябва да ни подсказва, че крайната цел на нашите противници от Средния Дунав, и Темза, е да откраднат най-добрата карта (б. пр. германската), която някога сме имали в ръка!

Горното разсъждение показва достатъчно ясно в каква посока трябва да бъдат насочени нашите усилия. Често в политиката старите идеи са най-добрите. Близкото приятелство с Прусия е една от тези стари идеи и каквито и да са недоразуменията от последно време, те имат малка тежест в сравнение с предимствата, които това близко разбирателство ни осигурява.

Да обобщим:

(1) Докато Бисмарк е сигурен в нас, той със сигурност няма да помисли да се откаже от Лотарингия. Следователно единствено от нас зависи да увековечим за неопределено време политическото отчуждение между двете страни (Франция и Германия), като така направим всяка коалиция срещу нас не само трудна, но и невъзможна.

(2) От година наблюдаваме как близостта между Берлин и Виена става все по-осезаема. Това е пряк резултат от несигурността на настоящите ни отношения с Германия и безпокойството което пораждат. Днес за Бисмарк тази близост е все още само временна мярка, на която можем да сложим край. И не бива да го оставим, да търси във Виена подкрепата, която досега е намирал в Петербург.

(3) В продължение на почти век приятелството на Прусия ни е оказало неизмерима услуга, като е охранявало най-важната ни граница. Можем да изчислим в милиарди колко щеше да ни струвала защитата на тази граница срещу враждебна Прусия през този век. Приятелска Прусия, напротив, ни поставя в привилегированото положение да бъдем единствената сила в Европа, която не трябва да се страхува от нападение и която може да намали бюджета си без риск, както направи нашият августейши господар след Кримската война.

Съвременни отношения между Русия и Германия. Имаше време, когато идеята за Съглашение между двете империи, с оглед на взаимното им запазване срещу опасността от коалиции, изглеждаше осъществима. През 1870 г. императорът предостави първия пример за приложение на тази идея, която, приложена на практика от двете страни, осигури безспорен превес в световните дела на съседните империи.

За съжаление, едно жалко недоразумение сега затруднява развитието на тази политическа концепция в бъдещите ни отношения с Германия. Трябва ли да признаем, че това недоразумение може да задуши в зародиш плодотворната идея, в която нашият господар е поел инициативата? Ще бъде ли тази идея забравена в историята, като уникален пример за политическо предвиждане, вместо да осветява похода на бъдещите поколения?

Това е проблемът на днешния ден. Следващите съображения ще докажат целесъобразността на подхода към решаването на този проблем без прекалено много забавяне.

Европа вече е нащрек от неочакваната, щях да кажа, неочаквана от нея перспектива за промяна в отношенията между Петербург и Берлин.

Кабинетите за заинтересовани да отровят тези отношения, и вече работят, както се доказва от следния факт: в изпълнителните комисии, създадени по силата на Берлинския договор, тези кабинети запазват правото си на глас и заявяват, че желаят първо да се консултират с мнението на германското правителство в качеството му на председател на Берлинския конгрес. Тази тактика е лесно разбираема.

Същите тези кабинети нямаше да постъпят така, ако отношенията ни с Германия бяха като в предишните времена. Но те знаят, че това не е така; те спекулират с безпокойството, което се усеща там, за да поставят вотът на Германия в противопоставяне с нашия, в момент когато в Берлин вече не са склонни да ни правят услуги.

Не е ли момента, да хванем тези кабинети в собствения им капан; да разсеем, чрез откровено обяснение, недоразумението, което тежи на отношенията ни с германския канцлер; да го върнем на пътя, където той ще бъде само щастлив да се завърне и да вземем надмощие, заедно с него, по всички все още нерешени въпроси?

Наближаваме критичния момент, в който Германия е поставена пред избора на два пътя пред себе си. Или греша силно, или съм прав, като вярвам, че за да завърши историческата си кариера с успех, принц Бисмарк днес обмисля най-добрия начин за обединяване на елементите на стабилност, които все още липсват в делото му, тъй като доверието му в приятелството на Русия е разклатено.

Съюз с Австрия; помирение с Франция чрез териториални отстъпки; такива са идеите, които може би преследват неспокойния му дух в този момент. Нито една от тези идеи не ни устройва, защото променя настоящите условия на равновесие в Европа в наша вреда.

ГЛАВА II. СРЕЩАТА В АЛЕКСАНДРОВО, ЛИВАДИЯ (август-септември 1879 г.)

5 август. След като стигнах до Петербург, дадох предходния меморандум на г-н Гирс, който, след като го прочете, каза: „Дойдохте твърде късно. Императорът току-що изпрати писмо до император Вилхелм, което опасявам се, ще подпали като кибритена клечка. Под влияние на докладите от Константинопол, в писмото си императорът се оплаква остро от Бисмарк, когото обвинява, че нарушава отношенията между двете правителства с враждебното си отношение. Импера- торът написа това писмо ab irato (в пристъп на гняв), без да се консултира с никого“.

Гирс добави, че все пак ще се опита да представи моя меморандум до знанието на императора, въпреки че не се надява на много в сегашното състояние на гневно настроение на господаря.

12-14 август. Посетих брат си в Дерпт. 15 август. При завръщането си в Петербург научавам, че императорът ме е поканил на вечеря в Царское село предната вечер. Отивам директно при г-н Гирс, който ми съобщава новината за деня. Императорът заминава още същата вечер за Варшава, на път за Ливадия. Милютин[46] и Гирс трябва да го придружат.

[46] Генерал граф Дмитрий Алексеевич Милютин (1816 - 1912), човек със силно изразени либерални убеждения, министър войната при Александър II, извършил реформирането на руската армия. Той получава титлата граф на 30 август, 1878 г. Брат му Николай е известен обществен реформатор.

Убри телеграфира, че писмото на императора е произвело най-лошия възможен ефект в Берлин. Бисмарк заминал за Гащайн. Фелдмаршал граф Мантойфел[47] е изпратен във Варшава, за да поиска обяснения. Императорът е прочел моя меморандум и го е коментирал с одобрителни бележки.

Гирс ме покани да отида с него в императорския влак, който ще посрещне императора в Царское село. Пристигаме в Царское село, слизам от влака. Великите княза и членовете на двора чакаха в гарата. След като слязохме, императорът ме разпозна, извика ме от тълпата и ме отведе настрани в съседната стая.

Разговоряхме в продължение на половин час. Раздразнението ме срещу Германия напълно изчезна. Всичките ми заключения той ги одобри.

16-20 август. Престой в Дорпат. 21 август. Отпътуване за Берлин.

23 август. В Берлин научавам новината за срещата на императорите в Александрово. Доверителни съобщения от Радовиц. Становището на Мантойфел оза Милютин „той е преди всичко руснак; няма предварителни идеи и ще се присъедини към Германия ако се убеди, че това е в интерес на Русия да го направи, или ще бъде срещу Германия, ако бъде убеден в противното“.

28 август. Пристигане в Райхентал. 29 август. Получавам телеграма да се явя в Ливадия. 4 септември. Пристигам в Ливадия, през Виена и Одеса.

Гирс обяснява, че императорът е решил да изясни ситуацията. Изминали са две седмици от срещата в Александрово: Бисмарк изглежда не е наясно и се е скрил в Гащайн.[48] Телеграма от Виена съобщава за предстоящото му пристигане в австрийската столица с намерението да започне важни разговори с кабинета там.

Императорът желае да ме изпрати в Берлин, за да обсъдя нещата с Бисмарк. Гирс ми разказва в ретроспекция някои подробности за случилото се във Варшава и в Александрово.

Във Варшава маршал Мантойфел започнал обясненията си с изцяло пруска скованост. Гирс го спрял веднага и му доказал, че императорът, далеч не търси кавга, напротив, изпълнен е с най-добри чувства. Той дал на Мантойфел копие от моя меморандум с бележките, написани със собствения почерк на императора, за да ги прочете. Естествено възникнала идеята да се уреди среща между двамата монарси и в резултат на подробните доклади на Мантойфел, предадени с телеграма до Берлин, било решено да се проведе среща в Александрово в рамките на 24 часа. Милютин и Гирс придружилш императора. Обясненията били

[47] Мантойфел, фелдмаршал Едвин Ханс Карл (1809-1885). Началник-щаб през 1857 г. Подава оставка през 1865 г. поемайки губернаторството и военното командване в Шлезвиг-Холщайн. Той е типичен пруски администратор. Неговата забележителна военна кариера завърши с чин генерал-фелдмаршал през 1873 г., а 6 години по-късно е назначен за губернатор на Елзас-Лотарингия.

[48] По това време уговаря съюза с Австро-Унгария, което е прибързана грешка, типична за импулсивния му характер. (б. пр.)

сърдечни и напълно задоволителни. Направили размяна на ордена и Милютин получил «Черния орел».

На следващия ден след пристигането ми в Ливадия императорът свика съвет под свое председателство, за да обсъди основите на инструкциите, които трябваше да ми бъдат дадени, и аз бях натоварен да ги съставя.

На срещата участваха граф Милютин, граф Адлерберг[49], Гирс и княз Лобанов, който току-що беше пристигнал от Константинопол. Аз също присъствах. Следните инструкции бяха одобрени от императора: Извадка от инструкциите, дадени в Ливадия:

„8 септември 1879 г. Каквото и да е желанието на всички кабинети да разглеждат Берлинския договор като основа на политическите равновесие на Изток, не може да се смята, че този договор ще се радва на голяма трайност. Освен това, елементарното благоразумие наложително изисква от нас незабавно да изучим характерът на трудностите, които ще възникнат на Изток в близко бъдеще. Тези трудности се разделят на две категории:

(1) Тези, които могат да възникнат във всеки един момент. Може да поставим първо място, евентуалната окупация на Румелия и линията на Балкана от турските войски.

(2) По-отдалечената вероятност за вътрешен криза в Турция. За да се разрешат трудностите, които ще възникнат от този двоен източник, имаме нужда от съюзник. Русия не може да се излага, както през 1854 г., на опасността от европейска коалиция срещу нея. Накратко, изолираното ни влияние, упражнявано в Константинопол, трябва да се замени тясно съглашение с която и да е от силите, най-склонна да го приеме и е в най-добра позиция да ни окаже необходимата помощ на Изток.

Тази сила е Германия. Само тя може да ни помогне да формираме сред кабинетите мнозинство по въпроса за евентуалната окупация на Румелия от турците. Що се отнася до по-отдалечената вероятност на нова Източна криза, ще ни бъде по-лесно да преговаряме с нашите противници или да ги победим, ако успеем да намерим необходимата подкрепа в тясно съглашение с Германия.

Преди да се решим на тази стъпка, е важно да добием ясна представа какво желаем и ще можем да постигнем, ако Източният въпрос отново ангажира вниманието на Европа.

Берлинският договор е продиктуван с враждебност към Русия. Докато нашата армия напуска театъра на събитията, този договор поставя Австрия на централно стратегическо място с очевидното намерение да ѝ предостави главното ръководство на бъдещите събития в Европейска Турция.

---

[49] Адлерберг, граф Александър Владимирович (1819-1882), син на бившия министър на императорския двор и негов наследник на този пост след 1872 г. Той се ползва с пълното доверие на и приятелството на император Александър II.

Същата роля е поета от Англия за Азиатска Турция по силата на Кипърския договор[50] и в Проливите, благодарение на военноморското ѝ превъзходство. Проблемите в Албания или Македония са напълно достатъчно днес, за да дадат на Австрия претекст да си осигури за втори път европейски мандат, за да разшири окупацията си отвъд Нови пазар.[51]

Англия вече обмисля да поеме контрола над цялата система за военна отбрана в Азиатска Турция. Там тя избира своите консули измежду военните и счита всички тези региони за попадащи в сферата на нейното влияние. Всички тези факти показват нейното намерение да окупира Проливите в даден момент и да ги държи по море и по суша. Но има две неща, които не можем да допуснем:

(1) Разширяване на Австрия отвъд регионите, определени по Берлинския договор, включително с окончателно поглъщане на Сърбия и Черна гора.

(2) Трайна окупация на Проливите от Англия. Така че, в Европейска Турция, можем да влезем в неизбежен конфликт с Австрия. Именно тук ролята на Германия ще стане решаваща. Помощта която може да изискваме от нея при тези обстоятелствае да се осигури локализацията на конфликта.

Що се отнася до евентуалната война с Англия, независимо дали в Азия или за владение на Проливите, Германия не може да ни помогне директно, но може да ни окаже косвено важната услуга, да лиши Англия от континентален съюзник, като застави Австрия да бъде неутрална.

Тогава само чрез действията на Германия е възможно да разделим противниците си и да ги победим поотделно, ако шансовете за война са благоприятни за нас.

Предвид положението си спрямо Франция, Германия също има най-голям интерес да се предпази от евентуална коалиция. Тази солидарност между източните и западните въпроси, вече смътно предвидима след събитията от 1870 г., става все по-забележима с всеки изминал ден в общата ситуация и в крайна сметка ще се натрапи на държавниците, които управляват делата на двете съседни страни.[52]

---

[50] 4 юни 1878 г., съгласно договора Великобритания се съгласява да подкрепи Турция срещу Русия със силата на оръжието в определени случаи, и в замяна получава остров Кипър за окупация. и администриран от нея.

[51] Санджак (подразделение на вилает или турска провинция) Нови пазар лежи като стърчащ език в северозападната част на Европейска Турция, между Сърбия и Черна гора. Има голямо стратегическо значение, тъй като директният път между Босна и Солун минава през него и на практика осигурява пътищата между Босна, Румелия и Сърбия. Оттук и владението му е необходимо за австроунгарската експанзия на югоизток.

[52] Това е ясен геополитически закон, който се налага от самосебе си. Германия и Русия са като двете части на един магнит, но човешката глупост се оказа по-силна от геополитиката. (б. пр.)

Принц Бисмарк вече е предчувствал важността на това, когато в началото на Източната криза е оформил идеята за нападателен и отбранителен съюз между нас и Германия.

Дали тази идея е узряла? Можем да се съмняваме в това. Недоразуменията, произтичащи от Берлинския конгрес, са все още твърде скорошни, за да бъдат отстранени без преход към общо съглашение.

Следователно е желателно да измине известен период между неотдавна- шната среща на императорите и задълбочените преговори, които трябва да започнат след това.

Затова начинът на действие трябва да се ограничи до това да се уверим, чрез директно обяснение, в истинските лични настроения на германския канцлер, да го успокоим по отношение на нашите насторения и да завършим работата, започната с разговора в Александрово, като обединим в една и съща мисъл император Вилхелм и неговия могъщ канцлер.

В разговорите, които това обяснение ще породи, е необходимо да се предвиди вероятността, в която самият принц Бисмарк може да предприема по-сериозна инициатива. Ако това се случи, възгледите, развити в настоящия меморандум, ще послужат като ръководство при воденето на преговорите в Берлин.

10 септември. Отпътуване от Ливадия. По пътя хвърлих поглед германските вестници. Те бяха пълни с подробности за посещението на Бисмарк във Виена и слухове за съюз, който той е договорил там с Австрия.

Първи обяснения в Берлин, септември 1879 г. При пристигането ми в Берлин, нашият посланик, впечатлен от слуховете за нов австро-германски съюз, ми нарисува много мрачна картина на ситуацията и дори смяташе, че ситуацията е станала вече непоправима.

Без да губя кураж, реших да се възползвам от поверителността на г-н Убри, за да си осигуря още един шанс за изпълнение на мисията си. За да подготвя почвата, посетих фон Радовиц и му казах, че ако има някаква истина в слуховете, които достигат до мен отвсякъде, относно сключването на враждебен към нас съюз, бих предпочел да прекратя мисията си, отколкото да компрометирам достойнството на императора, рискувайки да бъда приет като натрапчива трета страна. Подчертах особено, че моята задача е свързана с обстоятелства, предшестващи посещението на принц Бисмарк във Виена, и ще грешка от моя страна да търси каквато и да е връзка между мисията, с която съм натоварен, и неотдавнашните преговори между кабинетите във Виена и Берлин.

Тези наблюдения, предадени на правилната група, изглежда направиха желания ефект и допринесоха за осигуряването на прием, който, трябва да кажа, надмина очакванията ми.

Канцлерът, уведомен за пристигането ми, ме прие същия ден и въпреки че беше затрупан с работа и аудиенции, ме задържа три часа.

Започна с благодарност, че съм помогнал за изясняването на някои предразсъдъци, на които беше станал обект в Русия.

Прекъснах го, за да кажа, че всичко, което съм направил, е да предам вярно думите му.

«Имаше два начина да ви разбера — добавих аз: — Можех да видя в думите ви, желание да потърсите претекст за освобождаване от старите си симпатии, за да се завържете с нови приятелства. Но, не ви разбрах така. Мислех, че вашите обвинения произтичат от съжаление, че виждате как дългогодишните ни отношения се влошават, и това съжаление предполага желание да ги възстановим. Така разтълкувах думите ви: нося отговорност за това пред императора и всички в Русия, които искат отново да намерят във вас приятеля от миналото. Кажете ми дали съм допуснал грешка; защото това е в основата на моята мисия».

Канцлерът, видимо впечатлен от откровеността на този апел, ми отговори сърдечно: «Да, вие бяха хиляди пъти прави. Кажете го на императора и приемете отново благодарността ми за това, че ми направи тази услуга от негова страна».

След това той започна да групира в една картина всички индикации, които през лятото се бяха съчетали, за да извикат пред разтревожения му ум призрака на коалиция срещу Германия!

На Берлинския конгрес той вярваше, че ни е оказал услуги. Той искаше руският народ да знае това не от някаква си amour-prope (любов и доброта), а от по-сериозна политическа цел. Искаше да насърчи в Русия благоприятно за Германия обществено мнение, да привикне двете нации да се облягат една на друга и по този начин да улесни на двете правителства задачата да осъществяват съвместно важни дела.

Вместо това, какво видя? Руските вестници, начело с „Голос“, който княз Горчаков и самият император смятат за солиден вестник, започна серия от лични атаки срещу него. Новото разположение на руските войски по границата е въпрос без значение в обикновени времена, но сега придобива сериозност от първостепенно значение, когато подозрението проникне в съзнанието на правителствата; новите батальони, сформирани след войната; оставката на граф Андраши, чиито мотиви той не разбира задоволително; поверително съобщение от Париж по въпроса за предложение за съюз, което е било направено там от нас; слух от подобен характер, изпратен от Рим – всички тези индикации, следващи едно след друго, са толкова много обезпокоителни. В политиката, не можем да се ръководим единствено чрез предположения. Все едно сме в гора, пълна с подозрителни личности, където инстинктивно заемаме отбранителна позиция.

Той си спомни и предложението си за съюз, което беше отхвърлено в момент, когато един активен съюз беше жизнено необходим на Русия. Дали сме имали предвид нещо друго?

Накрая дойде писмото от императора, предшествано от важен разговор със Швайниц.[53]„Много добре знам“, добави той, че това беше писмо от племенник до вуйчо. Но племенник, зад който всеки негов жест представлява силата на двама милиона щикове!

Тук прекъснах принца, за да кажа, че не искам да се боря по-нататък с всички тези фантоми. Самият факт, че императорът е пискал да изясни ситуацията в Александрово чрез директни разговори е в моите очи ясен отговор на всички тези опасения.

Принцът отговори, че няма желание да спорим, и е нетърпелив да ми даде пълна информация за хода на идеите си по това време, когато съмненията го бяха напълно обзели. „Иска ми се да продължа този разказ, защото съм нетърпелив да дам на императора доказателство за искреност, като ми разкаже какво се е случило във Виена. Андраши беше подал оставката си. Не знаех истинската причина за това. Австрия, в този момент, можеше да предприеме една от двете политики. Или можеше да играе играта на Кауниц, тайно да се съюзи с Русия под влиянието на военната партия и да ни нападне, или да притисне Русия да отстъпи още на Изток, като се съюзи първо с Англия, а след това с Франция, създавайки ситуация като Кримската от 1854 г.

Тази втора вероятност както и първата, избоще не ме устройват. Щяхме да бъдем принудени да останем неутрални или да се съюзим с Русия, за да изиграем номер на коалицията. Щяхме да бъдем двама срещу трима, което не е предимство. Що се отнася до неутралитета, аз не обичам да съм неутрален. Човек обикновено излиза от тази ситуация с двама врагове. „Тогава реших да отида във Виена, за да говоря директно с император Франц Йосиф. Попитах го дали възнамерява да промени отношенията си с Русия по някакъв начин. Той отговори отрицателно. Трябваше да имам гаранции и ги осигурих по следния начин. По природа Австрия е плаха и склонна да се обижда: това я прави толкова склонна да се хвърли в обятията на Запада. Исках да изкопая ров между нея и западните сили. С тази цел трябваше да я успокоя. Попитаха ме какво ще направя в случай на война между Русия и Австрия. Отговорих с думите на последната си реч в Райхстага. Казах, че много зависи от въпроса кой ще е агресорът, но Германия е заинтересована нито един от двамата воюващи страни да не бъде смъртно ранен (sich verblutet).“

Тъй като Австрия е по-слабата от двете и естествено рискува най-много, тези думи я успокоиха. От моя страна постигнах Австрия да се откаже от сключването на западни съюзи, за да защити интересите си на Изток. Тя може, ако желае, да обсъжда с вас еди-кой си въпрос през

[53] Ханс Лотар фон Швайниц (1822 - 1901), германски генерал и дипломат, започва военната си кариера през 1840 г. Назначен е за военен аташе във Виена през 1861 г., където се завръща като посланик десет години по-късно. Преместен в Санкт Петербург през 1876 г. Повишен е в генералско звание през 1884 г. и се пенсионира през 1892 г.

следващите десет години; но отсега нататък тя се отказва от всички други средства освен тези на дипломатическите действия.

„По този начин успях да изпълня това, което наричам първия акт на моята политическа система – поставянето на бариера между Австрия и западните сили. Въпреки облаците на това лято, които смятам за преходни, не се отчайвам да осъществя втория акт – този на преустройството на съюза на трите императори (Dreikaiserbund), единствената система която предлага максимална стабилност за мира в Европа“.

От самото начало на разговора чаках този момент. Имах предчувствие, че ще дойде и се възползвах от него веднага. Прекъсвайки принца, казах: „Докажете на ни, че това съглашение ще ни бъде от полза, че ние ще намерят в него залог за мир на Изток и не мисля, че императорът тогава ще противопостави на Тройното съглашение на практика. След това му обясних румелийския въпрос. Накарах го да разбере опасностите от влизането турските войски в тази провинция. Турците се подготвят за това. Англичаните тайно ги подтикват. Ако отново се пролее християнска кръв, същите сцени ще се разиграят в Русия, както по време на „българските ужаси“. Същото месианско чувство ще обземе масите; вълната на панславизма, която е плашило за Австрия и Германия“ отново ще стане популярен, а императорът да бъде поставен между недопустимо унижение и нова война; разногласията с Австрия щяха да се появяват отново във всяка точка. Съществува ли общ интерес между нас, към което аз насочих вниманието му.

Принцът изглеждаше впечатлен от сериозността на този въпрос, такъв какъвто току-що му го бях обяснил. Той призна, че окупацията на Румелия от турските войски представлява реална опасност и е желателно това да се избегне. Напомних му, че по силата на Берлинския договор, Турция може да изпрати войски само в Румелия по искане на генерал-губернатора. Сега турците знаят, че Алеко паша[54] никога няма да направи такова искане, а привържениците на окупацията са работят за отстраняването му от длъжност.

След кратка дискусия се съгласихме за следното начин на процедурата: Руското правителство ще се заеме с този въпрос към германския кабинет чрез длъжностното лице за комуникация. Принц Бисмарк след това ще представи на Австрия от нашата гледна точка, и като превантивна мярка, трите кабинета трябва упражняват влиянието си в Константинопол, за да запазят Алеко паша на поста генерал-губернатор на Източна Румелия.

Казах на принца, че ще побързам да дам отчет за този резултат на моето правителство, което без съмнение виждат в него първото доказателство за полезността което е новото господстващо положение на Германия във Виена може да ни предложи. Исках да предам тази забележка, за да накарам принца да повярва, че за в бъдеще той ще

[54] Алеко Богориди е българин. (б. пр.)

бъде гарант за доброто поведение на Австрия спрямо нас. От тази гледна точка за нас ще бъде предимство да преговаряме в Берлин, отколкота да водим директни разговори с Австрия, защото тя сама приема тази роля на зависимост. Нека си понесе последствията.

ГЛАВА III. АВСТРО-ГЕРМАНСКИЯТ СЪЮЗ

След много години упорит труд, принц Бисмарк най-накрая успя да оформи Австрия по свой вкус. Той самият ми очерта с няколко щриха историята на тази задача. Според него съществуването на Австрия е необходимост за Германия, защото човек не знае какво да прави с тези 20 000 кв. левги. Вярно е, че няма австрийска нация, но има австрийски патриотизъм, който никога няма да бъде заменен във Виена с германски патриотизъм.[55]

След като демонстрира необходимостта от Австрия, от това произтича и друго неизбежно следствие: Германия, с оглед на собствената си сигурност, не може да позволи на Австрия да има друг съюз освен с нея самата! За да се постигне тази цел, първо беше необходимо да се победи Австрия и да се изключи от Германската конфедерация. След това беше необходимо да се засили унгарският елемент, за да се завърши дегерманизацията на тази монархия и да се накара тя да се отдръпне напълно от германските дела. Андраши изпълни това, първо в Пеща, после във Виена. Неговото присъствие в делата беше гаранция, че неписаният съюз ще продължи да съществува де факто. Отставката му е изискваше нови гаранции. С тази цел е подписан меморандум в Виена от принц Бисмарк и граф Андраши. Това все още не е договор, защото не е ратифициран от монарсите. Нито пък е подписан от наследника на Андраши – Хаймерле[56].

Но няма съмнение, че този меморандум ще бъде преработен по-късно във формални клаузи. Водещата идея на този документ, която принцът ме прочете е следната: Австрия се съгласява да не влизат в политически ангажименти с други сили извън и без знанието на Германия, съответно съюз със западните сили (Англия, Франция), или отделен съюз с Русия.

---

[55] Бисмарк греши, австрийските патриоти са отвратени от дуализма, унгарските капризи и предпочитат разпадане на империята и обединение с общото германско отечество. (б. пр.)

[56] Барон Хайнрих Карл фон Хаймерле (1828 – 1881), австрийски държавник. Назначен за секретар на легацията в Атина през 1857 г., служи в Дрезден, Франкфурт и Копенхаген. През 1868 г. е повикан във Виена, където работи директно под ръководството на Бойст в министерството на външните работи. Назначен е за посланик в Атина през 1869 г. и Хага през 1872 г. Връща се във външно министерство под ръководството на Андраши, но е изпратен като посланик в Рим през 1877 г. Той е третият австрийски пълномощен представител на Берлинския конгрес през 1878 г. и наследява Андраши като министър на външните работи на 8 октомври 1879 г., като основното му усилие е да поддържа политиката на своя предшественик. (б. пр. т.е. конфронтация с Русия на всяка цена и близост с Англия.)

Формулировката на меморандума посочва по много забележим начин намерението да се остави вратата отворена за Русия, ако е склонна да се присъедини към това съглашение.

След като приключи с четенето на този документ, канцлерът продължи в следния стил: „Драйкайзербундът е идея, която преследвам през целия си живот, до която стигнах много преди моето време.“ Всъщност император Николай I е основният негов инициатор. Никога няма да измислим политическа система, предлагаща повече гаранции за поддръжката на всички консервативните елементи на съвременните общества, от този съюз.

След това той разви тази концепция, как го разбира за нашето време. Неговите идеи със сигурност не бяха неоспорими, но аз предпочитах да го слушам мълчаливо, за да не компрометирам чрез празни дискусии резултатите, които най-вече искаме да постигнем. Така той започна, че император Николай винаги е настоявал за необходимостта от тесен съюз между Австрия и Прусия, за да се образува стена срещу революционните течения на Запада.

В рамките на старата Германска конфедерация този съюз вече стана невъзможен. Но след събитията от 1866 г. може да се замислим за нова конфедерация, която да замени старата, на по-широка основа и да бъде освободена от съперничествата, довели до провала на старата комбинация.

Русия на император Александър трябвало да се поздрави, както и тази на император Николай, защото отсега нататък Тройният съюз може да стане реалност.

В последния ни разговор на 17/29 септември, позовавайки се на разкритията, които принцът ми беше направил в Кисинген, дойдох да говоря с него за предложението за съюз, което ни беше препратил през 1877 г. генерал Швайниц.

Казах му, че тази част от доклада ми е привлякла особено вниманието на императора. Не скрих от него, че поради все още недостатъчно изяснени обстоятелства, императорът никога не е бил запознат с предложението. Добавих, че според мен връщането към старите отношения на сърдечност ще направи подобен съюз осъществим, ако някога владетелите на двете страни сметнат за необходимо да съгласуват интересите на Русия на Изток с тези на Германия в Европа.

След кратко мълчание принцът ми каза: „Желанието ми за съюз остава същото; но трябва веднага да ви уведомя, че е настъпила промяна в ситуацията. През 1877 г. бях готов да сключа с вас нападателен и отбранителен съюз.“

Днес вече не мога да го направя; ако се стигне до сключване на съюз, ще го приема само под формата на отбранителен съюз.

Отговорих, че самият аз разбирам въпроса по същия начин. Германия трябва да се защити от нападение на Франция. Русия ще трябва един ден да се защити от опита на Англия да завладее входа на

Черно море. Дай Боже статуквото да продължи възможно най-дълго. Но ако Турция изчезне в резултат на катаклизъм, който всички очакваме от век, и Англия се възползва, за да завземе Проливите, ще бъдем в позиция на законна самозащита, опитвайки се да я изпреварим и да ѝ попречим да постави стражи пред портите на нашата империя?

Принцът отговори без колебание: „От начина, по който формулирахте въпроса, трябва да призная, че това основание за легитимна отбрана, защото империя като Русия не може да позволи да бъде затворена от Англия в Черно море.“

След това припомних на принца размяната на идеи, която се беше състояла в Кисинген, и го попитах дали все още е на мнение, че можем да стигнем до съглашение с оглед на взаимна гаранция срещу опасността от коалиция. Двете събития, срещу които трябва да се предвиди, са следните: френско-германска война за Елзас-Лотарингия и англо-руска война за Проливите.

Преди да отговори, принцът се замисли за няколко минути, видимо заинтересуван от посоката, която бе взел разговорът. Накрая ми каза, че в случай на война между Русия и Англия, той ще принуди Австрия да бъде неутрална. Нашите задачи ще са значително улеснени, ако се съгласите да гарантирате, без това да ви обижда, териториалната цялост на Австро-Унгария. Ще отида по-нататък: защо Русия на ѝ даде тази гаранция заедно с нас, при което ако, както Надявам се, че Тройното съглашение ще стане по-лесно осъществимо?

Изложих причините, поради които подобно споразумение изглеждаше непрактично. На първо място, целостта на Австрия, като желателно условие, не е т необходимо за нашата сигурност, колкото е изглежда е за Германия. Страните се съгласяват само за ангажимент с гаранция, при условие, че някакъв жизненоважен интерес е заложен на карта. Второ, срещу кого ще дадем тази гаранция на Австрия? Срещу Италия? Австрия винаги ще бъде по-силна от Италия. Срещу самите нас? В такъв случай практическото стойността на гаранцията изчезва. Срещу Германия? Със сигурност няма да рискуваме война с Германия, за да запазим териториалната цялост на Австрия?!

Принцът, дори да си запази мнението по въпроса, като предмет на Тройното съглашение, което предпочита пред двойното и влезе в подробна дискусия за самия предмет на планираното споразумение, както току-що го бях дефинирал. Най-накрая постигнахме съгласие по следните точки:

Русия има следните цели:

(1) Да се противопостави на окупацията на проливите от Англия.

(2) Да се противопостави на всякакви териториални промени в Турция без нейното предварително съгласие.

Целите на Германия са следните:

(1) Да държи Франция без съюзник, ако тя иска да нападне Германия.

(2) Да се запази териториалното статукво в Австрия. Тези различни точки са формулирани в три члена, грубо очертани преди повдигането на въпроса.

Член 1. В случай на война между Англия и Русия, Германия ще остане неутрална и се задължава да предотврати, ако е необходимо със сила, присъединя- ването на която и да е друга сила към Англия.

Член 2. В случай на война между Франция и Германия, Русия ще остане неу-трална и се задължава да предотврати, ако е необходимо, със сила, присъединява- нето на която и да е друга сила към Франция.

Член 3. Русия ще зачита териториалната цялост на Австрия. Последната, от своя страна, няма да разширява сферата си на действие на Изток отвъд границите, определени в Берлинския договор, без предварително съгласие с Русия.

Когато стигнахме до този резултат, канцлерът ми каза: «По въпрос от такава важност трябва да поднеса всичко за одобрение от моя господар. Не мога да разчитам на паметта си, когато става въпрос за точни твърдения. Така че запишете тези три точки на хартия» и той ми подаде един от моливите сложени на другата страна на масата.

Признавам, че бях изненадан. Дали е искал пример от моя почерк с някаква цел което аз не знаех? Той още не беше видял император Вилхелм, който е в Баден и който впоследствие все още не е имало време да ратифицира уговорките от Виена. Това парче хартия с моя почерк вероятно му беше необходимо за да преодолеее колебанието на императора и да получи неговото съгласие за някакво условие, което се е сключвало скрито от нас.

Инцидентът, свързан с Бенедети[57] също ми дойде внезапно на ум. Може би това е същият молив, който канцлерът е предложил на нещастния френски дипломат, за да направи компромис със собствения му почерк.

Затова смутено, му отговорих че все още не съм упълномощен да вляза в писмени споразумения и нямам статут на посланик, затова не мог да поема тази отговорност върху себе си.

Видях по усмивката на канцлера, че ме е разбрал и двамата мислим за Бенедети, без да споменаваме името му. Взе молива си и каза приветливо: „Е, добре продиктувайте ми трите точки: аз ще бъда ваш секретар“.

След този малък епизод го предупредих, че не съм натоварен да водя официални преговори и сегашният ни разговор, с обсъждането на

[57] Проектът на договор е изготвен между Бисмарк и френският посланик през 1866 г., който представя френския иск за обезщетение, заради помощта на Франция при организирането на предварителните споразумения за примирието, подписано в Николсберг между Прусия и Австрия. Сред условията беше обещанието за германска помощ в случай на анексиране Белгия от Франция. Идеята е предложена от Бисмарк, договорът не е сключен, но той запазва черновата, написана с почерка на Бенедети, и я публикува в „Таймс“ през 1870 г., няколко дни след избухването на войната между Франция и Германия. Вижте „Ma Mission en Prusse“ на Бенедети (Париж, 1871 г.).

идеи е продължение на разговорите ни в Кисинген, за да се уверя, че е възможно сключването на съглашение между двете правителства.

Оставаше ми да узная мнението му, за времето, в което може да постигнем подобно споразумение.

Той категорично каза, че е неразумно да се отлага. Според него желязото се кове, докато е горещо.

Той не носи може да носи отговорност за престолонаследника, който, под влиянието на съпругата си, вероятно няма да се съгласил да подпише договор, насочен срещу Англия. Самият император Вилхелм не обича да подписва съюзнически договори. През 1866 г. Бисмарк, загубил всякаква надежда да го накара да подпише договора с Италия.

Но днес той се надява че ще го убеди още при първия удобен случай. И настоя за абсолютна тайна и изрази желание да ме види във Варзин през месец декември, за да обсъдим въпроса отново, след като се срещне с Негово Величество.

На сбогуване канцлерът ме помоли да предам почитта му на императора и да уверя Негово Величество че винаги ще открива в него старото приятелство той винаги е същият, като преди така по време на конгреса, и че ако след конгреса някои си мислят, че се е променил, не той се е променил, а те са променили гледната си точка. Той е дълбоко благодарен на императора за благоприятния прием, който е бил оказан на обясненията му в Кисинген.

Основания за моето убеждение в съществуването на втори меморандум, подписан във Виена от принц Бисмарк и граф Андраши. Когато принц Бисмарк ми прочете гореспоменатия меморандум, бях отделен от него от цялата ширина на бюрото му, което е два пъти по-голямо от обикновена писалищна маса з. Той държеше документа в ръцете си по такъв начин, че за мен, въпреки доброто ми зрение, беше невъзможно да видя страницата, която четеше. Едва когато беше принуден да обърне първата страница, успях за миг да забележа цифрата II, изписана в началото на документа. Видях я достатъчно ясно, за да бъда сигурен, че не съм бил измамен. Освен това пряко доказателство, намирам вми самото съдържание на Меморандума, който той ми прочете. Съдържа само по същество сключени ангажименти с Австрия, да не се сключва договор със западните сили, ангажимент, да не се отклонява в дипломатическите пътища, поради различията си с Русия, и т.н. Австрия обаче, няма да се обвърже, ако нещо не си е осигурила в замяна. Ако е обещала да не атакува, Германия сигурно е обещала, че също никой няма да я атакува.

Условията на Меморандума, с който бях запознат, изглежда целят да премахнат възможността за конфликт между Австрия и Русия и и да направят безполезна гаранцията, която, предполагам, е дадена на Австрия. Накратко, намеренията, които са подтикнали този Меморандум, са толкова благоприятни за нас, че можехме да го

подпишем сами и Бисмарк, без да ходи във Виена само за да подпише такъв успокояващ документ.[58]

Но дори ако съществуването на Меморандум № I беше доказано от предходните размисли, аз далеч не виждам в него индикация за недобросъвестност или двуличие. След като се е заклел в тайна по отношение на Виенския двор, той не я спази изцяло, както обикновено се случва при подобни обстоятелства. Ако не ми е показал всичко, значи ми е казал всичко; и го е направил, без съмнение, не поради недискретност в изказванията си, а умишлено. В разказа си за престоя си във Виена той ми каза два пъти, че е необходимо да се успокои Австрия.“

На въпроса на император Франц Йосиф дали Германия ще подкрепи Австрия в случай на война с Русия, той отговори: „Много ще зависи от въпроса кой е агресорът.“[59]

Накрая принцът ми каза: „Моля не се обиждате на гаранция, която евентуално сме задължени да дадем на Австрия по отношение на нейното териториално статукво“.

Признавам, че не може да се каже по-ясно. Признавайки всичко това, без да ми покаже самия документ, той отиде в поверителността си много по-далеч, отколкото смяташе за съвместимо с лоялността, която дължи на новия си съюзник. Така че тук виждам по-скоро доказателство, че той не иска да ни заблуди и искрено желае съглашение с нас, ако самите ние сме нетърпеливи за него.

Напуснах Берлин, за да отида в Югенхайм, след като получих инструкции да съобщя резултатите от мисията си на императрицата. Трябваше също да предам съобщение от императора на княз Горчаков, който беше в Баден-Баден. Оттам се върнах в Ливадия, където прекарах една седмица. На 8 октомври заминах за Петербург. Скоро след това получих писмо от г-н Гирс, в което ми съобщаваше за намерението на императора да ме назначи за посланик в Берлин на мястото на Убри, който ще бъде преместен във Виена (доп. пр. а Новиков от Виена заминава за Константинопол, заменяйки Лобанов, който се връща в Петербург). В същото време Гирс ми изпрати чернова на договор, изготвен в Ливадия въз основа на моите три члена, но значително разширен, и включващ в бъдещите ми преговори и въпроса за Проливите във форма, която обаче смятма, че ще е неприемлива за Германия.

При завръщането на императора в Петербург, аз представих следния мемоар по тази тема: „Въпросът за проливите“.

«От гледна точка на интересите на Русия, има само едно задоволително решение на този въпрос, формулирано в историческата

[58] Бисмарк скрива от Сабуров, условието Германия да подкрепи Австрия, ако бъде нападната от Русия, което разбира се е неудобно да се съобщава в този момент, но намеква достатъчно ясно за тази възможност, предупреждавайки Русия, че няма да позволи „унищожаването“ на Австро-Унгария. Грешката на канцлера е в неговата импулсивна прибързаност. (б. пр.)

[59] Намек точно за тази премълчана клауза. (б. пр.)

реплика на император Николай: „Трябва да държим ключа за нашия дом“.[60] Само този ключ ще може да ни даде пълно сигурност на южните ни граници. Едно-единствено укрепление в устието на Босфора ще замести флот, армия и цялата линия от крепости, необходими ни днес, за да защитаваме черноморските си брегове.

Това радикално решение е неприложимо днес. То не допуска евентуални преговори с Англия и ще може да го постигне някой ден само със сила. Но значението му е толкова голямо, че трябва да стане основна цел на нашата политика, ако се появи отново Източният въпрос. Естеството на проблема е такова, че никой съюзник няма да може да ни окаже ефективна помощ, защото никоя сила не притежава достатъчно силни военноморски сили, за да се противопостави на британския флот. Всичко, което дипломацията ще може да направи, е да лиши Англия от способността да сключва континентални съюзи, за да удари тила на нашата армия.

Това трябва да е единствената цел на бъдещите ни преговори с Германия. Ще е неразумно да ги усложняваме, като изискваме от нея услуги, които тя не е в състояние да ни окаже, дори и да имаше добра воля да го направи. Всъщност военното сътрудничество на Германия е напълно илюзорно в конфликт с Англия. Тя може да ни предложи само сухопътни сили, от които едва ли ще имаме нужда. Що се отнася до корабите ѝ, те ще бъдат затворени в пристанищата си, или унищожени в открито море, където Англия притежава безспорно господство.

Следователно, вместо да молим за неефективна помощ, за която ще трябва да платим чрез скъпоструващи задължения, за предпочитане е да се ограничим да поискаме от Германия само полезната услуга, която тя може да ни окаже, или това е да държи останалата част от Европа под контрол, когато удари часът на най-висшата борба за владение на Проливите.

Ще продължа по-нататък. Германия, като неутрална сила, може да ни бъде от по-голяма полза, отколкото ако стане съвоюваща страна на наша страна. Първо, блокадата на балтийските ни пристанища няма да бъде постигната толкова лесно, както във времената на малката Прусия. Днес Германия се превърна във военноморска сила, притежава интереси в Балтийско море, които Англия ще трябва да вземе предвид. Вече няма да е достатъчно последната да обяви всички наши пристанища за блокирани; ефективна блокада, каквато се изисква от декларацията на Парижкия конгрес, ще изисква присъствието на по-голям брой военни кораби, което ще отслаби военноморският натиск върху нашите военни позиция на Босфора.

Докато Германия остава неутрална, нейните балтийските пристанища ще бъдат отворени за търговия на нашите продукция чрез транзит и военно положение няма да предизвика пълен застой в нашата търговска дейност.

---

[60] Малка неточност, тези думи са казани от Александър I на Наполеон, при срещата в Тилзит: „Русия трябва да държи ключовете за своя дом“. (б. пр.)

Всички тези съображения показват вероятно трудно преодолимите трудности, ще срещнем, ако искахме да включим въпроса за Проливите в програмата на нашите преговори в Берлин“.

Въпреки моите възражения, въпросът за Проливите остава сред въпросите, които трябваше да разгледам в Берлин. Съответно, аз го ограничих само по начин, да изпълня основната цел на мисията си – възстановяване на близките ни отношения с Германия и лишавайки австроунгар-германското съглашение от оправданието за съществуването му.

Императорът нареди барон Жомини [61], да измени моите инструкции в този смисъл и той ги обсъди с мен. Междувременно писах на Радовиц да информира принц Бисмарк, че идването ми в Берлин като посланик, прави посещението във Варзин ненужно.

Г-н Ону разказва, че няколко месеца преди смъртта си Жомини отишъл при граф Пурталес, тогавашен германски шарже д'афер (12 юли 1888 г.), и го предупредил, че ако Австрия не промени провокативната си политика на Балканите, ще последва война, която ще бъде фатална за нея. Той изразил съжалението си, че Германия подкрепя австрийската политика, което предизвиква сериозни опасения за бъдещето. Твърди се, че Бисмарк е написал шестнадесет бележки в полетата върху доклада за този разговор, но не е останал убеден от него.

Ону е роднина прекарал цялата си младост в дома на барон Жомини, си спомня как е чул барон Жомини да изразява мнението си за Сабуров, смятайки го за умен, но в някои отношения слаб човек, и осъждайки личното му уважение към Бисмарк. „Когато бедния Сабуров се срещна с тигъра Бисмарк, след проявеното внимание към него, той попадна изцяло под неговото влияние и погълна всички пруски глупости, които Бисмарк му внуши“.[62]

Бележка от г-н Гирс.

23 декември 1879 г.

«Благодаря, че ми предадохте писмото от Радовиц, което наистина е добро предзнаменование и несъмнено ще ви насърчи да засегнете въпроса за Проливите в преговорите си. Колкото повече мисля за това, толкова повече се надявам, че ще успеете да го осъществите».

Заминах за Берлин в началото на януари 1880 г.

---

[61] Барон Александър Жомини (1814-1888), син на швейцарец, на френска служба до 1814 г., който, след спор с Наполеон постъпва на руската военна служба. Спечелва си репутацията на военен автор и тактик. Барон Александър Жомини прекара целия си професионален живот в министерството на външните работи в Санкт Петербург, където е секретар и твърд поддръжник на княз Горчаков и неговата политика. Той е автор на известните „Записки за полонезата“, вдъхновени и подписани от княз Горчаков. Написва книга „Etude diplomatique sur la guerre de Crim e, par un ancien diplomate (Дипломатическо изследване за Кримската война, от един бивш дипломат. Санкт Петербург, 1878).

[62] Мнението на Жомини е без значение. Той е един напълно посредствен и ограничен дипломат, изкарал целия си стаж като личен секретар на друг посредствени и некадърен дипломат – Горчаков. (б. пр.)

ЗАБЕЛЕЖКА

Препратка към текста на документите, съставляващи австроунгарско-германския съюз от 1879 г., както е дадено в стандартната работа на проф. A. F. Pribram, Die politischen Geheimvertrege Osterreich-Ungarns, показва, че те са според формата на Протокол (I) между австроунгарското и германското правителство, описващ предварителните стъпки към съюза, във Виена, 24 септември 1879 г.; а Съвместния меморандум (II), подписан от австроунгарския и германския пълномощник, в който се очертава целите на съюза, във Виена, 24 септември 1879 г.; и (III) Договорът за съюз между Австро-Унгария и Германия от 7 октомври 1879 г.[63]

Сега, в „Die grosse Politik der europ ischen Kabinette 1871-1914“, III, 126, е цитирано писмо от 4 ноември 1879 г. от император Вилхелм I до цар Александър II, в което първият заявява как въз основа на дългогодишното им приятелство смята за свой дълг да му изпрати копие от меморандума, съдържащ резултатите от разговорите между принц Бисмарк и граф Андраши. Съдейки по обясненията, дадени в писмото, това трябва да съответства на документа, който Бисмарк е прочел на Сабуров, докато от характера на последната част на писмото, и още повече от отговора на царя в знак на благодарност (op. cit. III, 132), е сигурно, че меморандумът не е съдържал членовете на договора, насочени специално срещу Русия.

Освен това, в „Спомените и размислите“ на Бисмарк той умишлено прави следното изявление по отношение на този договор: „Рицарският нрав на императора изискваше руският цар да бъде конфиденциално информиран, че в случай на нападение срещу някоя от двете съседни сили, той ще се срещне с противопоставяне и на двете, за да не допусне грешката да предположи, че може да нападне Австрия сам. Сметнах тази загриженост за неоснователна, доколкото кабинетът на Санкт Петербург, от нашия отговор на въпросите, изпратени ни от Ливадия, вече е научил, че няма да позволим на Австрия да падне и затова нашият договор с Австрия не създаде нова ситуация, а само легализирала съществуващата“.[64]

Не е лесно обаче да се повярва, че Александър II щеше да изпрати доверен посланик със специална мисия ако знаеше точните подробности около договора сключен от Германия и Австрия срещу него.

Сабуров със сигурност не знае нищо за условията на съюза, каквото и да е подозирал. Потвърждение на тези заключения дава

---

[63] Вж. английското издание от проф. A. K. Кулидж, Харвардски университет, „Тайните договори на Австро-Унгария 1879-1914“, I, 18-35.

[64] Бисмарк, човекът и държавникът, прев. A. Дж. Бътлър, II, 268 -2 69. Препратката в оригинала „Gedanken und Erinnerungen“ (Спомени и размисли) II, 248. Той два пъти се позовава на „рицарски чувства“ на Вилхелм I, но естествено мълчи за собствената си нечестна постъпка.

„Животът на граф Юлиус Андраши“ на Едуард фон Вертхаймер.[65] Андраши е цитиран да казва, че той по-скоро ще откаже напълно от сключването на новото споразумение, отколкото да разкрие условията му на руския двор. Следното неговото предложение зе а процедурата, която трябваше да се възпре, Александър II и Русия претекст да научат точните условия на Договора. „След подписването и одобрението на Договора, Кайзер Вилхелм трябва да съобщи на Царя не Договора, а Меморандума, съставен и подписан от двамата министри на Германия и Австро-Унгария.“ В този меморандум, твърди той, идеята за споразумение е загатната.

В бележка под линия Вертхаймер цитира изявление на Марчали, който публикува меморандума в статия в Deutsche Revue (1906), че „не този, а по-кратък меморандум е изпратен в Петербург“, добавяйки, че изявлението на Марчали е неточно. [66]

---

[65] „Подобно действие му се струваше като необходим знак за приятелското сътрудничество, спаред изявленията, които Сабуров току-що беше направил в Берлин. Този руски дипломат, беше сред най-пламенните защитници на добрите отношения между Русия и Германия, току-що пристигна в Берлин със специална мисия. От името на Александър II той попита принц Бисмарк дали отношението му към Русия е все още същото, както през 1877 г., на което канцлерът отговори: Ако остана съветник на кайзер Вилхелм, ще упражнявам влиянието си по същия начин, както преди и по време на конгреса, но никога няма да подкрепя начинания, които да доведат до конфликт с Австро-Унгария.“ „Руснакът отговори, че намира отношението на канцлера за съвсем естествено, а руската политика винаги ще остане отбранителна в бъдеще, основана на Берлинския договор... Бисмарк изобщо не беше сигурен дали руснакът действа по собствена инициатива или е насърчен от руската политика, Сабуров отказа да изготви изявленията си в писмен вид и да ги подпише. Съмненията на канцлера в искреността на Сабуров бяха допълнително подхранени от последвалите му забележки (стр. 293). В дискусии, продължили три часа, руснакът повдигна темата за неутралитета на Германия, бъдещите войни с Англия, конфликтите, разделянето на Турция и завладяването на Константинопол – всичко това накараха Бисмарк да подозира за далечни руски планове. Кайзер Вилхелм, възхитен от уверения за мир от Александър, предадени чрез Сабуров, искаше да знае отговора на Бисмарк. Но канцлерът беше по-малко доволен от това запитване. Той го видя просто като опит да отложи решението. Всяко забавяне обаче е неприемливо. Той го смяташе за опасно...“ „Те, руснаците“, възкликна той, „със сигурност ще се стремят да откъснат Австро-Унгария от Германия или поне да обърнат Германия срещу нея.“ Търпението на Бисмарк се изчерпваше... Докато отново настояваше за избягване на всякакво забавяне... от Баден-Баден пристигнаха новини от Ото фон Бюлов, че „играта“ ще бъде спечелена незабавно, ако на императора бъде дадено разрешение да изпрати подходящо писмо до Александър II. Още на 2 октомври канцлерът инструктира германския посланик във Виена да проучи Андраши дали би се съгласил с облекчаване на секретността, с което Бисмарк възнамеряваше да удовлетвори желанията на своя владетел (стр. 294).... Преди всичко Андраши възрази срещу възможността писмото от император Вилхелм до Александър да бъде наречено „договор“. Самото споменаване на това неизбежно би довело до искане в Санкт Петербург за пълния текст. Следователно той направи „контра-“ или, както се поправи, „паралелно предложение“, което се състоеше от следното:...“

[66] Бележката под линия (cit. III, p. 294, n. 3): „Доколкото ми е известно, няма друг меморандум освен публикувания от Марчали. Този меморандум обаче служи само за информиране на руския кабинет, на когото не искаха да разкрият цялата истина по въпроса.“

Съвсем ясно е, че жизненоважното значение на Двойният съюз не е разкрит на царя. Съответно, според твърденията на Сабуров за случилото се, Бисмарк е прочел на глас пред него, само донякъде безобидния меморандум II, съществуването на допълнителен текст, за което Сабуров подозира, не е толкова Протокол I, а самияг договор III, което е подписан тринадесет дни по-късно от I и II и несъмнено представлява отделен документ. Зрението на Сабуров не беше го подвело.

ГЛАВА IV. ВОЕННИЯТ ВЪПРОС

След края на войната с Турция нашите кавалерийски полкове отново бяха разположени на предишните си места на австро-пруската граница. Това разположение, наложено от подобренията и бързите средства за мобилизация на нашите съседи, отдавна се възприема обидно от пруския щаб. Статиите във вестници, официални и неофициални, вече изразяваха това недоволство по различни поводи.

Нашето посолство в Берлин отбеляза, че целта им е да разпалят обществените настроения, за да ги подготвят за увеличаване на военните разходи, или да измислят претекст за конфликт с нас, както Прусия направи с Австрия през 1866 г.

От самото начало трябваше да се боря с тази трудност. При пристигането ми в Берлин, Радовиц дойде да ме види и ме уведоми за желанието на Бисмарк да проведе „съвсем приятелски, личен“ разговор с мен по този въпрос.

При първата дума го спрях, чувствайки необходимостта да избегна тази опасна територия. Казах му, че ако принцът ми оказва честта да ме смята за полезен посредник между двете ни правителства, той трябва да вземе предвид моята позиция и репутация, и да не изисква повече, отколкото те могат да осигурят. В политическата сфера наистина мога да бъда полезен, тъй като императорът обръща любезно внимание на моите мнения. Но веднага щом бъдат повдигнати въпроси, от компетенцията на нашата военна администрация, които винаги предизвикват основателна чувствителносту ползата от моите мнения намалява, защото веднага ще се окажа между чука и наковалнята. Не съм крил от Радовиц изненадата си от виждането си за тези оплаквания които неразбираемо защо, се появяват непрестанно.

Дадени са задоволителни обяснения по този въпрос на срещата в Александрово, а по-късно между принц Бисмарк и мен през месец септември. Ние смятаме, че инцидентът е уреден, но съвсем не беше. Същата тема се появява отново в писмото на император Вилхем през месец ноември.

Отговорът на император Александър изглежда успокои всички тревоги: телеграма от император Вилхелм свидетелства за това. Смятаме въпросът за приключен.

Няколко седмици по-късно, вестниците, повдигнаха темата още веднъж. Тези съобщения са последвани от противоречия в официалните вестници. Смятах, че сме доказали, че няма нито концентрация на войски, нито военна подготовка от какъвто и да е вид на нашата страна на границата. И сега, при пристигането ми, съм предупреден, че ще трябва да обсъдим въпроса още веднъж този въпрос. Какво означава това настояване?

Радовиц, същевременно ме увери, че няма повод да се вземе въпросът толкова сериозно, отбеляза че след разговора в Александрово и обяснението ми на канцлера през месец септември, имаше надежда, че ще направим нещо, за да демонстрираме решимостта си да възобновим старата близост и да успокоим общественото мнение.

Тогава му припомних самите думи на принц Бисмарк по този въпрос: „Тези въпроси стават сериозни за мен само когато подозрението навлезе в отношенията между правителствата. Моята сигурност изобщо не се крие в някоя казарма близо до границата, а в кабинета на император Александър“.

След като напуснах Берлин, убеден, че всяко подозрение е изчезнало и канцлерът вече не отдава никакво значение на тези дислокации на нашите войски, и съобщих това впечатление на императора и неговия военен министър.

Но сега да променяме разположението на нашите войски означава да признаем нещо, което не съществува, да признаем, че съзнателно сме заплашвали Германия през последните шест години. На това Радовиц нямаше отговор.

21 януари 1880 г. Разговорът ми с Радовиц постигна резултата, който исках. Два дни по-късно имах първата си среща с Бисмарк. Той говори с мен за всякакви неща, но нито дума не каза по въпроса за разположението на нашите войски. Но аз не се задоволих с това. Да остави; един въпрос в мълчание, е може би най-лошият начин да го разрешим. Сметнах случая за благоприятен да поема инициативата и да провокирам обяснение, така че по-късно да е невъзможно той да се върне към този въпрос и да не виси винаги над главите ни този Дамоклев меч.

Казах, че не разбирам близките отношения, каквито сякаш желаехме, без абсолютна откровеност. Също така не се поколебах да му призная, че ми е трудно да разбера защо напоследък отново се повдигна въпроса за разположението на нашите войски на границата. Ето, почти дума по дума, отговора на канцлера:

„Вярно е, че имате много кавалерия на границата, която предизвиква много безсънни нощи на нашият щаб. Първият път, когато Молтке ми говори за това, беше през 1875 г. Казах му, че в историята на предишните ни войни нашият щаб често се е оплаквал, че руската армия е твърде далеч от нашите граници и не се е придвижвала достатъчно бързо. По време на Източната война (руско-турската от 1877-78) кавалерията беше изтеглена. Надявахме се, че няма да се

върне отново. Но тя се върна и щабът отново се разтревожи. Молтке говори за това с императора и му каза, че ако подобно разположение се случи на австрийската или френската граница, ще е необходимо незабавно да се мобилизира част от армията. Засега въпросът остана така.“

След кратко мълчание, което старателно не нарушавах, за да установя неоспоримо, че канцлерът не очаква отговор от мен, той премина към друга тема. Сега тук знаят, че биха срещнали категоричен отказ от наша страна, ако повдигнат подобен въпрос. Дадох това да се разбере ясно и не беше отправено никакво искане. Въпросът беше защитен с достойнството. Въпреки това съм убеден, че винаги ще остане скрито недоволство, особено във военните среди. Мнението, което те поддържат по въпросите за разполагането на войските, не е същото като нашето. Правилно или не, те правят разлика между постоянна система за отбрана, като укрепени градове, стратегически железопътни линии и др., и системата за Kriegsbereitschaft (военна готовност), възприета от нас. Според тях, едната е меч в ножница, другата – меч изваден от ножница, и именно тя притеснява пруската армия.

Ще е много смело да се твърди, че никога повече няма да има облаци в отношенията ни с Германия. Именно в тези неспокойни периоди германският щаб ще може един ден да постигне целта си и от любов към стратегията, да възстанови симетрията, като противопостави шест кавалерийски дивизии на нашите, неутрализирайки настоящите ни предимства. Сега се питам какво ще спечелим от това и какъв ще бъде резултатът от тези концентрации на кавалерия от двете страни на границата?

Само два месеца по-късно се отървахме от този кошмар, благодарение на твърдостта на военния министър граф Милютин, и на помирителния дух на генерал Швайниц, германски посланик в Петербург, както ще се види от следващото.

През февруари се върнах в Петербург. По време на отсъствието ми от Берлин, в „Норддойче Алгемайне Цайтунг“, официалният орган на германския кабинет, се появи доста войнствена статия. Последва паника на борсата в Берлин и Петербург. Статията приписа на руското правителство план за изграждане на нова серия крепости на западната ни граница целящо подготовката за предварително обмислено нападение срещу Германия. Вярно е, че на следващия ден същият вестник публикува втора статия, отричаща първата. Във всяка друга страна тези противоречия са индикация за безредие в правителствените сфери; но в Прусия, под енергичния режим на нейния канцлер, подобно предположение е недопустимо. Първата ми мисъл беше, че Бисмарк все още не иска да погребе военния въпрос и това е необходимо за неговите планове, за да успокои страховете на Австрия заради неотдавнашното сближаване с нас, или с надеждата да разклати позицията на нашия военен министър, когото смяташе за враг

на Германия. Последното предположение беше потвърдено от слух, обявяващ предстояща мисия, която ще бъде поверена на генерал Швайниц в Петербург, за разположението на нашата кавалерия на пруската граница.

Имах възможността да се уверя, че нашите военни експерти са разделени по този въпрос. Според мнението на граф Тодлебен[67], този кавалерийски щит, разположен на твърде голямо разстояние от останалите ни войски, ще бъде незабавно отблъснат, защото инаце рискува да бъде отрязан и обкръжен.

Но той осъзнава невъзможността за каквато и да е промяна под чуждестранен натиск. Преди заминаването си помолих генерал Милютин да ми предостави необходимите аргументи в случай на ново обяснение с германското правителство.

Той ми изпрати подробен меморандум по този труден въпрос. При първата ми среща с Бисмарк през месец март му признах, че в продължение на шест седмици съм му бил благодарен, че не е поел инициативата да обясни тема, за която знаех, че той много мисли. Това ми даде възможност да посоча опасността за Петербург, без да бъда смятан просто за тромпет на Берлин.

Въпросът беше преразгледан с особено внимание и нямах никакво съмнение, че ако императорът беше видял и най-малката сериозна причина за безпокойство в нашата система за разполагане на войските, не би се поколебал да я отстрани. Тук развих някои от аргументите, представени в меморандума на граф Милиутин. Накрая попитах канцлера дали това наистина е толкова важен въпрос според него.

„Като военен въпрос“, отговори той, „не му отдавам значение. Опасността за нас не е голяма. Предимството, което ще имате от това в началото на кампанията, е малко. Ще можете през първата седмица да нахлуете в част от Източна Прусия и да разрушите железопътни мостове, до които вашата кавалерия стигне с 12-часов марш, и други мостове, при денонощен марш и т.н. Всички тези подробности са посочени от нашия Генерален щаб. Но след нашето съсредоточаване, тази кавалерия ще трябва да се оттегли.[68]

„За мен въпросът не е в това, а по-важното е като симптом на психологическата нагласа, показващ конкретно прегрупиране на войските. Каквото и да се каже, кавалерийските полкове на границата са заплаха.

---

[67] Генерал граф Едуард Тодлебен (1818-1884), известен военен инженер, организира защитата на Севастопол през 1854 г. по време на Кримската война, издигайки укрепления под огъня на съюзниците. Майсторството му в отбранителните укрепления е равностойно на неговото умения в обсадни операции. Той ръководи обсадата на Плевна през 1877 г. след по-ранните неуспехи на руското оръжие в опитите му да превземе място чрез атака. Получава титлата граф през 1879 г. Много руски крепости са построени или реконструирани под негово ръководство. Неговият характер е уважаван и той заема различни административни длъжности в държавната служба.

[68] Сравнението с действителния ход на събитията през август 1914 г. е поразителен.

Същите мъже, които замислиха това разположение, излъгаха нашите противници миналото лято в Париж по въпроса за съюза.“ (Тук последва моето обяснения за инцидента с Обручев което ще бъде посочено по-късно.)

Канцлерът продължи след това: „Вашата кавалерия не представлява реална опасност за нас; но тези, които са я поставили със сигурност нямат намерение да ни даде знак за спокойствие. Идвате и ни казвате: „Нека бъдем приятели и съюзници“, а зад вас стои вашият военен министър с насочен към нас пистолет. Вярвам на думите ви, които представляват мнението на вашия господар; но неприятната гледка на пистолета ме кара да се колебая“.

Изричайки тези последни думи, канцлерът, който никога не пропуска възможност да смеси хумора с сериозността, грабна револвера си, който винаги стои на масата му и докато говореше, го насочи към мен.

Посочих му със същия тон, че шансовете между нас не са равни, тъй като пистолетът му беше зареден, докато този на генерал Милютин не е!

След като двамата се смяхме от сърце, принцът продължи: „Грешите, ако мислите, че искам да осигуря оттеглянето на вашата кавалерия. В резултат на преговорите това оттегляне вече няма никаква стойност в нашите очи. Ние не искаме, не желаем това оттегляне. Но искаме самият император да го беше пожелал. Никога не съм давал на Швайниц никакви инструкции, освен да се възползва от личната благосклонност на императора, за да провери дали Негово Величество получава ясна представа за моралното значение на тази стъпка, предприета, знам преди няколко години, но която въпреки това е в нашите очи, мълчаливо признание, че допускате възможността за конфликт с нас. При император Николай не допускахте тази възможност; така че не се чувствахме неспокойни, въпреки че тогава имахте повече войски в Полша, отколкото имате днес, както казва генерал Милютин.“

„Но ето какво се случи. Швайниц първо се консултира с лице, с което е в близки отношения, един от най-преданите слуги на императора, чиито мнения, неизменно благоприятни за добро разбирателство с Германия, винаги са ни вдъхвавали пълно доверие.[69] Това лице му каза, че ще се сблъска с големи трудности, най-вече по отношение на националните пристрастия, когато се види вашите кавалерийски полкове, да се изтеглят под моралния натиск на Германия. Това със сигурност не е моята цел. Освен това, този намек беше достатъчен за мен. Нямаше да има по-голямо нещастие за нас, отколкото да извадим наяве несъгласието между нашето виждане и Императора, чиито лични наклонности са най-сериозната ни гаранция за мир. Изпратих на Швайниц заповеди да се въздържа от всякакви спорове и повече да не се връща към тази тема. Както ви казах,

[69] Генерал Тодлебен. (Забележка в оригинала.)

военният аспект на въпроса е от толкова малко значение, че да се задоволи стратегията на нашия Генерален щаб, ще бъде достатъчно да се изпрати пехотна бригада, която да защитава местата, които той счита за най-уязвими в Източна Прусия. Няма да изпращаме кавалерия, защото гледаме на кавалерията като на средство за атака. И при условие, че тази мярка не ви тревожи, тя ще бъде достатъчна, що се отнася до нас, за да се сложи край на вълненията, които този въпрос започваше да предизвиква в Германия.“

Целият този разговор беше от изцяло личен характер. Подбуден от мен, той беше приятелски разговор, проведен в атмосфера на доверие, но в никакъв случай не беше официално съобщение за предрешен край.

Инцидентът с генерал Обручев. Този инцидент сам по себе си е загубил всякакво политическо значение, защото принц Бисмарк е убеден, че императорът никога не е искал да се допита до френското правителство по въпроса за съюз. Но въпреки това той смята, че в Русия се случват неща, за които императорът не узнава.

Ето последните подробности, които ми бяха съобщен от принца по време на предишния ни разговор. Той чул новината първо от принц Хохенлое.[70]

Нашият началник-щаб генерал Обручев[71] се е срещнал с г-н Вадингтон[72] и го е попитал за сключване на съюз; но Вдингтон му отговорил, че това би не е приемливо за Франция, която иска мир, а той самият не е компетентен по ваенните въпроси.

Същата версия му е била предадена впоследствие чрез „официалния канал на френското правителство. Това тогава можеше да стане само чрез Граф Сен-Валие, моят колега в Берлин.

След това дойде косвен доклад от германския военен аташе в Париж. Бисмарк беше във Варзин, и император Вилхелм получил този доклад, страхувайки се, че неговият канцлер ще направи въпроса по-сериозен отколкото беше. Бисмарк беше последният, който чу за това.

---

[70] Хоенлое-Шилингсфюрст, принц (1819-1901), германски посланик в Париж, временен ръководител на министерството на външните работи в Берлин след смъртта на фон Бюлов през 1880 г. и наследява Каприви като канцлер през 1894 г. Подава оставка на 17 октомври 1900 г.

[71] От 1878 г. генерал-адютант, а от 1881 г. началник на Руски военен щаб. Те съобщиха освен това, че генерал Обручев е водил кореспонденция с френските военни генерал Галифет и полковник Гайяр, за които е известно че се тремят към съюз с Русия. Генерал маркиз дьо Галифет (1830-1909 е военен министър в кабинета на Валдек-Русо (юни 1899 г. - май 1900 г.)

[72] Анри Вадингтон (1826-1894), френски дипломат, учен, пътувал из Мала Азия. Избран е в Народното събрание през 1871 г. и назначен за министър на народното образование през 1873 г., и отново от 1876 до 1877 г. През последната година той става министър на външните работи в правителството на Жул Симон и е главен френски пълномощен представител на Берлинския конгрес през 1878 г. През февруари 1879 г. става министър-председател, но подава оставка през декември. Назначен е за френски посланик в Лондон през 1883 г. и заемаше поста в продължение на десетилетие.

В този доклад е цитирано свидетелството на италиански генерал присъствал на френските маневри.

И накрая, последните доклади на германското посолство в Париж споменават, че няколко политически личности обвиняват кабинета на Вадингтон, че е отказа поверителните предложения, направени от руското правителство миналото лято. Това е цялата история.

Тя е толкова силно вкоренена, че всички възможни отричания най-много ще успеят в убеждаването на заинтересованите страни, че нашият император не знае абсолютно нищо за това. Освен този резултат, Бисмарк, стремейки се да съгласува своята информация, която той счита за вярна, с моето не по-малко категорични отричания, остава с впечатлението че генерал Обручев иска да докладва на Петербург някои полезни данни за състоянието на френско мнение.[73]

Според него опасността все пак е голяма за Германия, защото ако френското правителство покаже самата тя е била настроена към този съюз, а генералът е успял да съобщи това на Петербург в моментът на най-голямо напрежение в нашите отношения, кой знае ли какъв обрат щяха да поемат събитията тогава?

Не можах да се въздържа да не се защитя един от най-важните ни изтъкнати генерали, чиято почтеност е извън подозрение. (б. пр. което изобщо не е вярно)

Колкото и основателно да е желанието на генерал Обручев да обърка изобретателите на клюките с въпроса, адресиран директно до Вадингтон, това няма да има практически резултат. Последният винаги ще намери начин да смекчи изразите, които е използвал, до степен да направи версията напълно безобидна, докато злото вече е извършено. Ще бъде трудно да го обвинат за думите му. Надявам се, че вече чухме последното за този неприятен инцидент. Бисмарк ми каза, че по това време е предал на Швайниц подробностите, с които току-що ме е запознал.

ГЛАВА V. ГОЛЯМОТО ДЕЛО (януари 1880 г.)

В първата седмица след пристигането ми в Берлин бяха проведени официалните аудиенции с императора, императрицата и членовете на императорското семейство. Принц Бисмарк, който пристигна няколко дни след мен от Варзин, ме прие за първи път на 19 януари. Отложихме разговора по сериозни въпроси за следващия ден. Тази среща беше последвана от две други, на 24 и 26 януари. Следва подробен отчет:

[73] Въпреки отричанията на Сабуров, цялата история е напълно вярна, но инициаторът не е царя, а брат му, великият княз Николай Николаевич, който присъства на френските военни маневри. Обручев е германофоб, и запален франкофил, женен за французойка, има широки познанства сред френското висше офицерство, особено с бъдещия си колега генерал Боадьофр, който му е личен пирятел. Също е близък приятел и покровителстван от Милютин. Той и Боадьофр изготвят военната конвенция на френско-руския съюз сключена окончателно при Николай II. (б. пр.)

Срещата на 20 януари 1880 г. Попитах канцлера дали е разговарял с императора са планираното споразумение, което бяхме очертали през предходния септември.

Той не го беше направил. Първо, не беше виждал монарха оттогава и след като научи за предстоящото ми пристигане в Берлин, искаше да изчака нещо ново, което да му кажа по въпроса. Второ, той размишляваше върху предимствата и неудобствата на едно споразумение между двета страни. Взаимният ангажимент за предпазване от коалиции задължително предполага обещание от страна на Германия да нападне Австрия при определена вероятност. Но това е много опасна тайна, която трябва да се пази! Най-малката недискретност ще произведе непредсказуемо впечатление във Виена и ще доведе до възраждане на недоверието и страха им. Австрия инстинктивно ще започне отново да търси съюзи със западните сили и резултатите, толкова трудно постигнати от Германия, ще бъдат загубени.

„Повярвайте ми — каза той, — не е във ваш интерес да се опитвате да противопоставяте Австрия и Германия. Вие твърде често губите от поглед важността да бъдете един от тримата на европейската шахматна дъска. Това е неизменната цел на всички кабинети и най-вече моята. Никой не иска да бъде в малцинство. Цялата политика се свежда до тази формула: да се опитате да бъдете един от тримата, стига светът да се управлява от нестабилното равновесие на петте велики сили. Това е истинският предпазител срещу коалициите. Имаше време, когато княз Горчаков си правеше илюзията за тясно съглашение с Англия. Тогава аз исках да вляза с него като трета страна и Австрия нямаше да ми е необходима, ако тази комбинация беше постигната. Но скоро осъзнах, че това е химера. Все още има твърде много антагонизъм между вас на Изток; един ден ще ви е нужен голям „Кьонигрец“, за да разрешите този голям азиатски спор. Освен това, оттогава насам любимата ми идея е Тройното съглашение с Австрия. Първият опит се провали и трябваше да започна тази работа отново, като засиля съглашението между две от страните, за да се върна след това към Тройното съглашение с вас, ако сте искрено настроени към него.»

След като слушах внимателно, казах на канцлера, че ако си спомня ясно разговорите ни през месец септември, в нашите идеи няма нищо враждебно към Австрия, че самата тя би могла да се подпише под всичко казано по това време. Аз също не съм дошъл днес, за да предлагам някаква агресивна комбинация. Става въпрос за чисто отбранително споразумение.

Нашата отправна точка са самите условия на меморандума, подписан във Виена от двамата канцлери на Германия и Австрия! Този меморандум изразява намерението да се улесни мирното разрешаване на всички трудности, произлизли от Берлинския конгрес. Сега, сред тях е едно от най-важните. Това е въпросът за Проливите. Канцлерът ме

прекъсна: „Ако не става въпрос за нарушаване на съществуващите договори, нека поговорим за това“.

Казах му, че ние настояваме само за справедливо тълкуване на договорите. Разказах му историята на въпроса. Обясних му как през 1841 г. се отказахме от изключителните си предимства, предвидени вУнкяр-Скелесийския договор [74], за да се съгласим с принципът, че въпросът за Проливите е европейски интерес; как по-късно Англия разклати принципа на затварянето, първо като настоя през 1871 г. за допускане на сериозно изключение от това правило и след това оспорвайки чрез декларацията си на Берлинския конгрес, взаимнообвързващия характер на това условие; накрая се опитва да приложи новата си доктрина на практика чрез заплашителното отношение, което в крайна сметка възприема нейният посланик в Константинопол.

Този последен инцидент показва повече от всичко, колко лесно е за английска ескадра да премине през Проливите, и заплаши сигурността на нашата позиция в Черно море. В заключение зададох следния въпрос на принца: „При спазване на съществуващите договори, смятате ли, че в случай на война между Англия и Русия, Турция, като неутрална сила, ще има право да позволи на английски флот да влезе в Черно море?“

След като се замисли за момент, „Разбира се, че не“, каза ми той. „Ще отида дори по-далеч. Без да предопределям мнението на нашите експерти, ще кажа, че дори ако тези договори не съществуваха, Турция няма право да го прави. Според международното право териториалните води се простират на разстояние един оръдеен изстрел. Но Проливите са по-тесни от оръдеен изстрел. Следователно те са териториални води и Турция, като позволи на английски флот да влезе, предоставя част от своите владения за операциите на една от воюващите страни, което е нарушение на неутралитета, според всички приети принципи. Но защо не изяснихте този въпрос на Берлинския конгрес?“

Беше ми трудно да отговоря, защото бях задавал същия въпрос повече от веднъж. Въпреки това намерих правдоподобен отговор: „Очевидно политическата атмосфера на конгреса е била твърде неблагоприятна за нас, за да рискуваме дискусия“.

Канцлерът отговори: «Грешите, спомням си отлично, как няколко пълномощници изразиха идеи в подкрепа на вашата теза и дори се чудят, как защитавате толкова горещо интересите на вашите протежета, а забравяте своите собствени».

Върнахме се на въпроса. Казах му, че агресивното отношение на Англия ни кара да бъдем нащрек и да предвидим като възможност конфликт с нея, без този път Турция да е замесена. Може да възникне

[74]Ункяр-Искелеси, Договор от (8 юни 1833 г.). В замяна на помощта за Турция срещу бунтовника Мехемет Али, Николай I получава много изгодно признание и отстъпки. Съгласно този договор Турция се задължава да затвори Проливите срещу военноморските сили на всяка сила, с която Русия влезе във война, с пълна защита, гарантирана от Русия. Така Черно море, Константинопол и Дарданелите попадат под пряко руско управление контрол.

въпрос за Батуми, Средна Азия или Персия. Но в тези случаи договорите за затварянето на Проливите придобиват голямо значение за нас. Трябва да знаем ако Европа позволи, дали Турция ще наруши тези договори! Трябва да знаем дали Англия, след като ни накара да се откажем от изключителните предимства на Ункяр-Скелеската конвенция в името на европейските интереси[75], ще оспори същия този европейски интерес в деня, когато нейният особен интерес изисква да влезе в Черно море! Слабостта на Турция вече не ни дава никаква защита. Ето защо сме готови да постигнем споразумение с онези, за които собствената им отбрана, има нужда от нас.

Възползвах се от тази аргументация, защото ставаше дума за въвеждане на нов въпрос, без да се създава впечатление, че се изисква нещо надхвърлящо формулираното от мен по време на предишната ми мисия, и поставих този въпрос веднага на преден план, така че да впечатля силно събеседника си.

Мисля, че успях; поне канцлерът призна, че принципно нашата кауза е легитимна. Но той се върна отново към неудобствата на споразумение между двете страни, като много предпочиташе тройно съглашение, когато то стане възможно. Не му възразих по този въпрос, за да видя дали чрез този заобиколен път не бихме могли да намерим начин да постигнем целта си и да извадим канцлера от онази скованост, която видимо определяше цялото му държание.

Очевидно страхувайки се, че е отишъл твърде далеч, той ми каза: „Освен това, силно се съмнявам, че Тройното съглашение ще бъде постигнато с Хаймерле на тези основи. Харесвах Андраши повече. Хаймерле е страхлив кон. Всеки път, когато му правиш предложение, той пита: „Къде е капанът?“ Напоследък го съветвах да отговори на провокациите на италианските иредентисти с енергични мерки. Той не направи нищо и съм убеден, че ме подозира, че съм искал да предизвикам война между Австрия и Италия.“

Виждайки, че канцлерът е решен да избегне сериозен разговор, бях решен да стигна до дъното по въпроса и да направя последен опит.

Това, което ме впечатли най-вече, беше контрастът между сегашното му поведение и откровеността му през месец септември, когато пристигнах от Ливадия. По това време княз Горчаков беше в отпуск, а публично се говореше за пенсионирането му.

Преди месец той се върна и пое отново ръководството на министерството. Тази мисъл беше като проблясък на светлина за мен.

„В края на краищата“, подех аз с безразличие, „аз съм доволен да видя прекъсване на сериозните дискусии, защото и аз имам съмнения относно крайния успех. Във Виена има един плах министър, в Петербург имаме канцлер, чиято преклонна възраст вече не му позволява да проявява предишната си активност в посока на такива деликатни преговори във всичките им подробности».

[75] Това е голяма глупост извършена от Николай I. (б. пр.)

Не бях довършил изречението си, когато видях как лицето на канцлера се оживи. От този момент той стана по-сърдечен и общителен.

„Живеем заедно една година“, каза ми той. „Имахме същата идея. Е, не исках да бъда първият, който ще я изрази, за да не може никой да ме обвини отново, че искам да сваля вашия канцлер. Да му даде Бог живот и здраве е желание, което споделям с всички негови почитатели. Но ако ми бъде направено предложение, което трябва да обмисля, трябва да съм наясно, че от това няма да произтече никаква вреда за страната ми. Независимо дали е правилно или не, аз съм сигурен, че княз Горчаков не е искрен приятел на Германия. Не искам да се връщам към случая от 1875 г., когато той искаше да ни унижи. Не мога да говоря с вас безрезервно и за военните конвенции, защото не знам дали сте посветен в тайната.“ Отговорих утвърдително.

Канцлерът продължи: „Тези конвенции трябваше да бъдат използвани като прелюдия към договора за съюз между трите двора. Моят господар разчиташе на това. Императорът на Австрия и Андраши бяха напълно склонни и имаха повод да се надяват, че император Александър ще се съгласи с него. Княз Горчаков беше отговорен за провала. Андраши ме увери, че знае това със сигурност. Помислете каква позиция щяхте да имате по време на Източната война (1877-78), ако имахте договор за съюз в надлежната форма с Австрия и нас! От този период датира и недоверието към княз Горчаков във Виена. Там имахте много силна руска партия. Ерцхерцог Албер[76], който винаги е настоявал пред император Франц-Йосиф, че руският съюз, е за предпочитане пред съюза с Прусия, дойде миналата година и каза на императора, че той е променил мнението си, откакто беше научил за начина, по който руското правителство проведе своето преговори с Австрия“.

Тук отбелязах на канцлера: „Audi et alteram partem“ (Чуйте и другата страна). Той продължи: „Не се обиждайте от това, което казвам. Сега говорим като приятел с приятел. Така че очаквам всичко, което ви казах поверително, ще си остане между нас. Правилно или погрешно, във Виена смятат, че княз Горчаков е искал да излъже, да измами Австрия с уговорки, пълни с вратички, и да открадне наградата чрез свършеният факт на Санстефанския договор.

С всички тези прецеденти, станах недоверчив, преценете сам дали ще мога да спя спокойно, след като компрометираща тайна е попаднала в ръцете на княз Горчаков. Но не се тревожа, че императорът ще има някакво съмнение в желанието ми да установя здрави връзки между нашите две страни. Винаги ще ме намерите така

[76] Албер, Фридрих Рудолф, ерцхерцог на Австрия (1817-1895). Като фелдмаршал той командва армия при Кустоца (1866 г.) и побеждава италианците. Той има водеща роля в реорганизацията на австрийската армия и пише по военни въпроси. Ентусиазиран защитник на съюза с Русия и взаимно съюзно участие във войната с Турция.

настроен и като доказателство съм напълно готов да обсъдя с вас незабавно основите на споразумение, тъй като знам, че се ползвате с неговото доверие. По този начин почвата ще бъде подготвена за деня, в който ще можем официално да възобновим преговорите. Аз настоявам за тройното споразумение. Не виждам защо Австрия трябва да го откаже, но ако тя откаже, ще трябва да се замисля, дали приятелството ѝ е толкова искрено, колкото си мислех. И винаги ще има време да се върнем към двойното споразумение с вас».

Тъй като времето доста напредна, отложихме продължаването на този интересен разговор за друг ден. Напуснах канцлера с извинение, че го отегчих толкова дълго, а той отговори „Напротив, разговорите ни стават изключително интересни.“

Среща на 24 януари 1880 г. Започнахме анализа на точките, по които може да постигнем съглашение, но Бисмарк отново се върна към предимствата на тройното споразумение. Целите на Русия са следните: Тя желае да се защити от коалиции. Тя желае да засили принципа за затваряне на Проливите. Сега и двете цели ще бъдат постигнати по-сигурно като една от трите, а не като една от двете сили в споразумението.

Що се отнася до коалициите, единствено Германия ще може да направи следното: Тя ще може да се ангажира писмено да попречи на Франция да заеме страна. Няма да може да поеме подобен ангажимент срещу Австрия, но няма да толерирала нападение на Австрия срещу Русия, единствено защото писмена клауза срещу Австрия може да я подтикне да изостави Германия и да се хвърли отново в обятията на западните сили. Ако това се случи, Германия има достатъчно влияние във Виена, за да възпре Австрия, точно както ние спасяваме от самоубийство човек, чието съществуване е необходимо за нас. Русия ще има моралната сигурност да бъде защитена от коалиции, като се осигури взаимно с Германия срещу Франция, без която никаква коалиция не е възможна. Италия няма значение на велика сила. Има държави, които изчезват като някои небесни тела, и не се възраждат втори път. Днес Италия е почти република и нейното единство няма да устои срещу това.

Така че, за договор между двете страни, Германия ще може да се обвърже само с Франция. Това ще бъде достатъчно, за да осигури моралната сигурност, че коалицията вече няма да е възможна, но математическата сигурност ще бъде осигурена само чрез привличане на Австрия в тази система. Като сформираме постоянна коалиция, ние няма да се страхуваме от такава срещу нас.

Същото е и със затварянето на Проливите. Какво ще може да направи Германия сама, за да предотврати нарушаването им? Тя може да протестира, да пише ноти, но армията ѝ не може да плува до Лондон, нито да премине през територията на Австрия, за да се бие за Проливите. Въпросът се променя, ако някой може да заинтересува Австрия с това. Тя е в по-добра позиция да заплаши Турция и да я

принуди, в съгласие с Русия, да изпълни задълженията си за неутралитет. Чрез Тройния договор ще бъде осигурена реална и ефективна гаранция.

Отбелязах на канцлера, че преговорите за Троен договор не са предвидени в моите инструкции, и трябва първо да представя тези идеи на императора. Трудността се състои в липсата на ентусиазъм, изпитван както в Санкт Петербург, така и във Виена, за влизане в твърде близки отношения. Това се дължи на определени исторически спомени. Липсва известна атмосфера на съчувствие и в двете страни.

Бисмарк разбира добре това възражение. Според него Русия е основателна да не забравя така бързо вероломната и неблагодарна Австрия от 1854 г. Именно тя първа разруши системата на император Николай, която поддържаше в Европа 30 години мир. Но оттогава във Виена всичко се промени. Вероломството вече го няма; останал е само страхът.

И добави следното: „Самият император Франц-Йосиф ми каза с дълбока тъга: „Обвиняват ме, че съм жаден за нови завоевания. Как бих могъл да мечтая за това с лошия късмет, който ме преследва през целия ми живот? Бях победен от французите, победен от прусаците; дори от италианците, защото битката при Кустоца наистина беше почти загубена и ако италианците се оттеглиха, то беше по заповед, телеграфирана от Париж. Отдавна се отказах от войната. Нямам късмет.“

Казах на канцлера, че дори императорът да приеме новата комбинация, тя може да бъде доведена до щастлив край само ако той самият я вземе в свои ръце.

„Така го разбирам аз“, отговори той, „и освен това има известен разумен шанс за успех. Поради търговията си по Дунав, Австрия има интерес да предотврати военни действия в Черно море. Тя печели толкова много от добрите отношения с вас, и ако изборът е между съюзнически договор и перспективата за кървави конфликти, първото задължение на правителствата е да си затворят ушите за антипатиите на общественото мнение и да предпазят народите си от собствените им импулси[77]».

Накрая се съгласихме да съставим нещо писмено преди моето заминаване, за да изложим точно идеите си и да избегнем недоразумения.

Срещата от 26 януари 1880 г. Показах на принц Бисмарк чернова, представяща заключенията от последния ни разговор. Той я разгледа внимателно и показа че е много доволен от нея: „Преди да пристъпим към разглеждане на детайлите, нека се споразумеем за процедурата. Като начало, това все още не са официални преговори. Няма да говоря за това още с императора. Преди той пазеше добре тайните, но вече на

[77] Което трябваше да направи Русия с глупавите славянофили и панслависти, реално работещи срещу интересите на държавата си, оправдавайки се с тъп и абстрактен патриотизъм. (б. пр.)

83 години това не е така. От ваша страна ви моля да представите на императора значението, което отдавам на спазването на абсолютната тайна. В Петербург има много недискретни хора. За да убедя Австрия, е необходимо тя да не знае нищо, и аз да бъда първият, който ще говори с нея по въпроса.

След това той премина към анализ на документа.[78] Той е напълно съгласен с първата част, която посочва целите, които трябва да бъдат постигнати. Но иска да добави към нея необходима предпазна мярка срещу възможността за несъгласие в рамките на съюза, като вмъкне следните думи: „Ако възникне спор или оплакване между две от подписалите сили, този спор ще бъде отнесен до посредничеството на третата и ще бъде уреден чрез тройно споразумение“.

Преминавайки към статиите, той не постави на преден план тази, отнасяща се до Проливите, като посочи, че е по-тактичен начин за справяне с недоверието на Австрия.

По отношение на Проливите позицията ще е по-силна, ако се основава на неоспорим принцип на международното право, а не на тълкуване на съществуващи договори. Затова е необходимо да се промени формулировката на в този смисъл.

Според остроумното определение на канцлера, целта на този договор ще бъде да защити „слабините“ на трите империи.

Към края на разговора той се върна към необходимостта от водене на тези преговори с изключителна предпазливост. „Никой“, каза той, „няма да се радва на едно тясно сближаване между нас; нито Англия, която иска да ви изолира, нито Франция,разбира се, нито дори и Австрия. Австрия иска да има монопол върху съюза с Германия, но да запази собствената си свобода на действие. Дори в момента тя не ни казва всичко, което мисли. Това със сигурност не ни устройва и няма да съжалявам да изложа отново нейната искреност на проверката чрез това предложение за споразумение между трите сили. Но една преждевременна недискретност може да развали всичко. Всички враждебни елементи в Европа ще се напрегнат, за да провалят този проект.“

Върнах се в Петербург на 2 февруари, за да предам доклада си на императора, устно и на четири очи. Въпросът беше обсъден на няколко тайни срещи, между Негово Величество, граф Милютин, г-н Гирс и аз, без знанието на княз Горчаков. Проектът ми претърпя няколко промени.

Бях упълномощен да се съглася с приемането на Австрия в планираното Съглашение. При пристигането си в Санкт Петербург изложих личната си гледна точка в следния меморандум:

Заключения: «Нашите интереси на Изток са от двоен характер: едните се сблъскват с Англия, другите с Австрия. Сигурността на нашето военно и политическо положение в Черно море попада в първата категория. Еманципацията и политическата организация на

[78] Текстът на тази чернова с придружителното писмо на Сабуров е даден в DGP III, 146, 147.

сродните народи на Балканския полуостров попадат във втората. Последното беше обект на нашите усилия в последната кампания. В тази насока е постигнат огромен напредък. Сега можем да се успокоим с гордост и да изчакаме известно време. Задачата е наистина твърде тежка, ако Русия, преследвайки две цели едновременно, се сблъска с обединените Англия и Австрия.

Моментът изглежда благоприятен да разделим тези два противника. Сегашната ситуация в Европа дори ни задължава да се възползваме. Знаем, че враждебността към Австрия ще ни въвлече във вероятен конфликт с Германия. Съответно, най-елементарното благоразумие ни съветва да избегнем пътя, по който вървяхме през последната война, заради тази последица и да посветим вниманието си върху другия аспект на Източния въпрос, който засяга повече интересите и сигурността на Империята директно. С други думи, нека бъдем по-малко славяни и да бъдем повече руснаци.

Настоящите настроения на германския кабинет са в наша полза. Принц Бисмарк приема тези идеи. За него е безкрайно по-изгодно Русия да насочи политиката си в посока, която не засяга интересите на Австрия. Той доброволно се съгласява да улесни нещата за нас, като се съгласи да защити, заедно с новия си съюзник, уязвимата точка, където Англия може да ни удари. Споразуменията, сключени на тази основа, завършват нашия план за отбрана, и правят много трудно, ако не и невъзможно нападение от Англия.

Така че, по моя скромна преценка, е желателно да се съглася на контрапроекта на принц Бисмарк и вместо споразумение между двета страни, да се даде предимство на сключването на договор между трите сили, като същевременно германският канцлер поема отговорността да склони Австрия участват в него.

Трябва да изберем една от двете алтернативи; или Австрия ще приемем и тогава нашите интереси в Проливите, както правилно е обяснил принц Бисмарк, ще имат по-ефикасна защита от един троен съюз, отколкото меду двойния - между нас и Германия.

Ако Австрия откаже, това ще предизвика охлаждане в отношенията ѝ с Германия; семето на недоверието ще бъде посято, и Германия, като естествена последица от събитията, отново ще премести основния център на своите политически връзки от Виена към Санкт Петербург. И в двата случая ще спечелим. Позволете ми да завърша тези редове с едно общо разсъждение.

Всички впечатления, които получих са само от Берлин Потвърждавам убеждението си относно необходимостта от упоритост по пътя на разбирателството с Германия, в съответствие с решението, взето от императора. Това убеждение се основава на следното размишление:

Истинският източник на недоверието, което се появи в Германия по отношение на нас, е поради географското ѝ разположение, между две големи и военно силни държави, едната от които гори от желанието за

отмъщение и реваншистка война, докато намеренията на другата стават все по-неясни.

Наблюдавайки с тревога развитието на нашите дела, германците смятат, според проявите на ежедневния печат и дори в поведението на нашите правителствени кръгове, различни мнение, надигащи се около трона в борба за надмощие. За тях е от най-голямо значение да знаят кое от тези течения в крайна сметка ще надделее трайно в насочването на нашата външна политика.[79]

Смятам със сигурност, че това е най-убедителният аргумент, който съм използвал пред принц Бисмарк. Той е силно обезпокоен от възможността за сближаване между Франция и нас, и от перспективата да реализираме до край този кошмар който го преследва, затова предлага лоялно сътрудничеството, което Германия ще ни окаже за защита на нашите национални интереси. Имам основание да вярвам, че канцлурът схвана целия смисъл на тази идея и че искрено се придържа към нея, защото вижда в това, сериозен залог за сигурността на Германия и себе си!

Ситуацията днес ще е коренно различна днес, ако се върнем назад. Недоверието от миналото лято, ще възникне отново и в двете страни с удвоена сила. То ще се изостри от военните интереси, които бързо ще се превърнат в отбранителни мерки и концентрация на войски от двете страни на границата.

В политически план Германия е в такава ситуация в момента, че тя може да стане център на страховита коалиция, насочена срещу нас, ако събитията ѝ го наложат. Елементите в това коалицията са ясно посочени. Тя ще бъде сформирана преди Франция, разкъсвана от вътрепартийни борби, ще има време да изясни идеите си и да се отърси от английския съюз, към който е обвързана сега.

Тук е невъзможно да се заблуждаваме. Първият акт на тази коалиция ще бъде създаването на междинна държава, формирана от фрагментите на стара Полша, която те ще успеят да откъснат от нас. Защото, каквито и да са миналите политически декларации на принц Бисмарк по въпроса за поляците, те са реални само когато са били част от системата на съюз с нас. Те ще се променят изцяло в случай на конфликт. Възстановяването на Полша, въоръжена с вековна омраза към нас, ще се превърне за Германия в бариера, необходима за нейната бъдеща сигурност. Такова е общото ми впечатление. Осмелявам се да ги представя на императорското правителство с откровеността, която императорът благоволи да ми позволи».

ГЛАВА VI. СМЯНА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО В АНГЛИЯ (март-август 1880 г.)

[79] Ще надделее погрешното, което ще доведе катастрофата от август 1914 г. (б. пр.)

След като се върнах в Берлин в първите дни на март, аз дадох на принц Бисмарк окончателното съгласие на моето правителство за сключването на тройно споразумение с Австрия и го попитах какъв метод ще предприеме за разрешаване на въпроса.

През моето отсъствие той беше направил две неща. Разговарял с император Вилхелм, но без да навлиза в подробности. Ограничил се е само с предложението да се възстанови тройното съглашение на солидна основа и че инструкциите, които са ми предоставени, са замислени в същия дух. Император Вилхелм даде съгласието си с още по-голяма готовност, защото предходната година беше оказал силно противопоставяне, преди да се съгласи на отделното съглашение с Австрия, договорено във Виена.

Също канцлерът нареди на посланик Ройс[80] да проучи барона Хаймерле , но без да предприеме никакви стъпки, дори поверително. Хаймерле приел предложението без ентусиазъм. Той все още споделя старите австрийски предразсъдъци срещу нас. Навсякъде, на Изток, той вижда тенденции към панславистка политика. В Сърбия, в България, дори в Румъния, той не забелязва промяна в отношението на нашите агенти.

В Сърбия той непрекъснато се сблъсква с тяхната опозиция, независимо дали става въпрос за железопътна линия или търговски договор.

В България руското правителство отзовава г-н Давидов, единствения приятел, когото княз Александър[81] има в страната, и князът е оставен на милостта на чиновниците или импровизираните местни политици, които го тласкат към авантюри и получават инструкции от други източници, различни от министерството на външните работи.

Конспирациите на московските панслависти и на някои военни, които в миналото ходеха да търсят славата си в Сърбия, започват отново там под друга форма. Накратко, по израза на принц Бисмарк, Хаймерле „не е отвърнал положително“ на предложенията на принц Ройс.

Казах на канцлера, че всичко това е много обезкуражаващо и в Санкт Петербург ще предизвика дълбоко разочарование, след толкова благоприятни впечатления, които бях донесъл от Берлин преди месец.

---

[80] Принц Хайнрих фон Ройс е германски държавник и генерал от кавалерията, р. 1825 г. Назначен за германски посланик в Санкт Петербург през 1871 г. Женен на 6 февруари 1876 г. за принцеса Мария, дъщеря на великия херцог Карл Александър фон Сакс-Ваймар. През 1877 г. е назначен за посланик в Константинопол и Виена през юли 1878 г. Напуска дипломатическата служба през 1894 г.

[81] Александър Батенберг (1857-1893), първи княз на България. Извършва съединението на Източна Румелия с България след бунта във Филипопол (Пловдив) на 6/18 септември 1885 г. Разгромява сърбите в сръбско-българската война от 1885 г. След вълнуващо царуване, поради руските интриге, се отказва от трона си и напуска България на 8 септември 1886 г.

Берлин, 29 март 1880 г. Събитието на деня е неочакваният резултат от изборите в Англия. Трудно би било да се преувеличи голямото значение на това събитие от гледна точка на нашето положение по отношение на Германия и Австрия. Агресивната политика на кабинета на торите и неотложната нужда, която изпитвахме, да се предпазим от евентуалните последици от неговата враждебност, ни поставиха в по-нисша позиция в задачата, която преследвахме. Днес то са промени. В Германия и Австрия, новото правителство но вигите, породи опасения.

Името на Гладстон им служи като плашило. Бисмарк го вижда вече, как разпалва революция във всички краища на Европа и открива за втори път политиката на Канинг в насърчаването на републиканската партия в Италия и безграничните амбиции на гърците към Константинопол. Наблюдавайки внимателно ефектите, които английските изборите предизвикаха в Берлин, неминуемо щяха да доведат до необходимостта да не бързам с възобновяването на разговорите си с канцлера, и да изчакам, докато той вземе инициативата. И предишният ден, той ме помоли да го посетя.

В този разговор той спонтанно повдигна въпроса случилото се. Започна с думите: „Бързах да ви уведомя за впечатленията, които английските избори ми направиха. Няма съмнение, че републиканският дух е раздвижен във всяка част на Европа. В Италия, след смъртта на Виктор-Емануил, на техния крал е останала само титлата му. Франция се влошава все повече и повече; всеки ден е по-републикански от предния. И сега всички републикански партии са обърнали поглед към Англия с надеждата намирайки там насърчението, което името на Гладстон им обещава. Казах всичко това на императора и добавих, че има и добра страна на въпроса;, че сега ще имам средствата да задвижа Австрия и Хаймерле, като премахна препятствието, което стоеше на пътя на изпълнението на нашата програма. Защото самата Австрия не е толкова безопасна, колкото предполагаме. Ще е много неблагоразумно за нея да игнорира предстоящата борба между монархическите и републиканските принципи. И ако тримата императори бавно се обединят с оглед на тази обща опасност, най-изложеният от тримата ще бъде автроунгарският, който може да пострада от нея.“

Виждайки, че с политическия си такт, канцлерът напълно е схванал важността на новата ситуация и желанието му да реализира нашия проект е нараснало, не се поколебах да му обясня целия интерес, който изпитва, за да ускори нещата. Казах му, че е преди всичко необходимо да накараме Виена да разбере необходимостта да се възползва от възможността, преди тя да е изчезнала; защото не мога да бъда отговорен за критиките, които появата на новото английско правителство ще предизвика в Санкт Петербург в дългосрочен план. Може би Гладстон е враг на Австрия, но не е наш враг! И ако сключването на Тройното съглашение се сблъска с препятствия, ще е

твърде късно да се върнем към него, когато сме намерили „modus vivendi“ с Англия, който е приемлив за нас. Затова силно посъветвах канцлера да побърза, ако иска да се възползва от сегашното отношение на Русия.

„Това вече направих“, отвърна той мен. „Ройс беше тук в отпуск и аз току-що ускорих завръщането му във Виена. Той тръгна отново онзи ден.“

От моя страна, в приятелската си кореспонденция с г-н Гирс, изразих опасението си, че перспективата за съглашение с Англия ще ни потопи в нови илюзии. Каквото и да е подобрението в отношенията ни с Англия, ние винаги ще имаме близо до себе си могъща Германия; винаги ще ни е трудно да се борим срещу двете течения, които се проявяват твърде ясно в общественото мнение на Нова Русия и Нова Прусия, срещу взаимната антипатия, произтичаща от твърде бързото укрепване на нашите съседи. Това е ситуация, която винаги ще носи риска да доведе до катастрофи, ако правителствата останат подвластни на народния импулс, вместо да го ограничават и насочват.

Преди нямахме нужда от писмени договори с Прусия; съюзът беше налице; подписите бяха ненужни. Днес е различно. Ето защо искам да запазим сериозния характер на работата, предприета в Берлин; да не смятаме тези преговори, че единствено за предназначени да заблудят съседите ни, докато преодолеем критичния период на настоящата си изолация.

Щях да разбера този вид мислене, ако Бисмарк беше толкова стар, колкото нашия канцлер; но той все още има пред себе си поне десет години на добра политическа активност и ще има време да ни навреди достатъчно. Тогава критичният период ще бъде по-дълъг, отколкото се предполага.

Докато той е там, най-добрата ни сигурност е да продължим да бъдем искрено склонни към споразумение с него. И така, пропит от сериозността на момента, очаквам с най-живо нетърпение инструкциите, които ще ми бъдат дадени».

Берлин, 9 април 1880 г. Принц Бисмарк ми съобщи следната новина, която получи от Виена. Хаймерле е много бързо успокоен по отношение на новия английски кабинет. Лорд Гренвил побързал да предаде на Виена уверения, целящи да заличат впечатлението, причинено от речите на Гладстон. В замяна впечатленията, произведени във висшите кръгове от победата на вигите, продължават с цялата си сила. Принц Ройс разказва за разговор, който провел с ерцхерцог Албърт. След като прекъсна връзките си с руската партия миналата година, днес той изцяло се е върнал към старите си убеждения.

Принц Бисмарк е изпратил съобщение до Хаймерле, че е много изненадан да го види толкова бързо успокоен. Той забравя, че Русия, вече няма Англия за противник, и ще бъде по-свободна в движенията си на Изток, при което няма да се съобразява с интересите на Австрия, ако

последната не направи нищо, за да я успокои по отношение на собствените ѝ интереси. Русия всъщност има съвсем основателни тревоги. Тя се страхува от нарушаването на споразуменията за Проливите, едностранно от Англия. Поведението на г-н Лейард[82], британския посланик в Константинопол, показа миналото лято, че договорите вече не осигуряват сигурността в Черно море, която Русия има право да очаква от тях. В свой ясно разбираем интерес Германия и Австрия трябва да успокоят Русия по този въпрос, защото силите, които не са уверени за собствените си интереси, обикновено се превръщат в опасни съседи.

Хаймерле показа голяма плахост, когато повдигнал въпроса за Проливите. Той възразил, че това представлява интерес от голямо значение за Англия; и означава да се следва курс, напълно противоположен на този на Англия, и завинаги да се откаже от съюз с тази сила.[83]

Канцлерът изпратил отговора до Хаймерле, че това разсъждение е ненавременно. По времето на лорд Биконсфилд е имало избор между английски съюз и руски съюз; единият може да бъде пожертван в полза на другия. Днес това вече не е така. Английските либерали нямат съюз, който да предложат. Единственият отворен съюз е с Русия. Освен това, по въпроса за Проливите, Русия, далеч не е агресивна, а напротив, просто се стреми да се защити. Единствените англо-руски потиворечия които могат да стигнат до открита агресивност са в Средна Азия, в Персия, в Мала Азия. Но там тя не иска подкрепа нито от Австрия, нито от Германия; тогава тези две сили остават извън действия, които могат да компрометират отношенията им с Англия!

Такъв беше диалогът, до този момент между Виена и Берлин. Какъвто и да е крайният му изход, той вече доведе до един важен резултат. Нашите действия си проправят път, подобно на клин, между тези две сили.

Бисмарк, разпален за битка, видимо се ядосваше под опозицията на Хаймерле, и ми каза, че „е на път да стане втори Буол[84]; и знаете какво си мислех за него“.

За да преодолея тази съпротива, предложих на канцлера да впечатли Хаймерле, като му подхвърли, че Германия и Русия вече се споразумяха по определени принципи, и да му ги съобщи под формата

---

[82] Остин Хенри Лейърд, влиза в дипломатическа служба през 1847 г. Заместник-държавен секретар за външните работи през 1852 и 1861 г. Назначен за посланик в Мадрид на 23 октомври 1869 г. и в Константинопол на 31 март 1877 г. в продължение на три години.

[83] Глупавите австроунгарци, не могат да разберат, че те са интересни са Англия, само когато тя има интерес от тях, да ги развява като плашило пред Русия. Хаймерле, както и Андраши са доста посредствени дипломати. (б. пр.)

[84] Буол-Шауенщайн, Карл Фердинанд, граф фон (1797-1865), австрийски дипломат и държавник, е бил посланик в Лондон през 1851 г. На следващата година става австрийски министър-председател и заема поста до 1860 г. За споменаванията му от Бисмарк и др. вж. «Размисли и спомени», т. 1, 93, също стр. 115.

на меморандум или както намери за добре. След като прие тази идея, той направи само едно възражение, което ми се стори много основателно.

„До този момент“, каза той, „не съм говорил във Виена от ваше име; Хаймерле не знае, че действаме заедно. Само го проучвах; Изразих желанието си да видя възстановяването на Тройното съглашение; заявих при какви условия смятам, че е възможно. Ако бях направил повече и бях предприел редовни преговори, във Виена щяха да си помислят, че Русия иска да го постигне само чрез Берлин, което ще предизвика ново охлаждане между Австрия и вас. За да отидем още една крачка, идва моментът да нарушите мълчанието, да добавите дума, за да покажете на Австрия, че има въпрос за Проливите, който не съм измислил сам. Няма нищо, което да пречи на г-н Гирс в разговорите си с Калноки[85] (тогава австроунгарски посланик) да му намекне за гледната точка на руското правителство по въпроса за клаузите, отнасящи се до Проливите и за изненадата в Русия миналата есен, от действията на г-н Лейърд. Това ще бъде за Хаймерел първо косвено доказателство, че вече използваме един и същ език. Мо же да добавите, че придавате значение и на мнението на Австрия по този въпрос, като на сила, чието мнение не е без значение за вас. Никъде не са толкова впечатлителни по отношение на формата на дипломатическите отношения, както във Виена. Граф Калноки в това отношение е изключително полезен агент, особено ако получи възможност за по-доверителен разговор.

Възползвах се от тази възможност да заявя с каква съвестна лоялност досега поддържахме тайната, договорена за тези разговори.

До барон Жомини.

Берлин, 12 май 1880 г.

«Бързам да отговоря на въпросите, поставени във Вашето писмо от 8 май. Първо, позволете ми да кажа няколко думи за психологическия закон, който извеждате от историческите събития. Казвате, че навикът за мир прави хората мирни, а навикът за война ги прави воини. Този закон ми се струва твърде абсолютен. Между историята и политиката разлика е, че в едната страстите са мъртви и идеите играят преобладаваща роля; докато в другата имаме работа с живи хора, които се опитват да впечатлят своите, с хода на събитията. Това, а не идеите ръководят света. Историята ражда философията едва след като е приключила, подреждайки в система това, което е останало като продукт на случайния сблъсък на мнения на отделните лица. Историята ще покаже, че Обединението на Германия се осъществи, защото е

[85] Калноки, граф Густав Зигмунд (1832-1898), австроунгарски държавник, започва кариерата си в армията. Влиза в дипломацията през 1854 г. и след като служи на нисши постове в Мюнхен и Берлин, секретар на посолството в Лондон, където прекарва 10 години. Завръща се в армията. Но е изпратен като посланик в Копенхаген, а през юли 1879 г. в Санкт Петербург. Той наследява Хаймерле като министър на външните работи на Австро-Унгария на 21 ноември 1881 г. Подава оставка през 1895 г.

предопределено да стане по силата на висш закон, който управлява човешките дела. Но съвременниците мислят друго. Те знаят че това събитие е случайният продукт на гения на германеца, съчетаващ се с грешките на французина. Два такива фактора могат да се наблюдават във всички събития. Водачите причиняват сблъсъкът на народите, без да се интересуват от народопсихологията им. Правилно или не, те винаги ги ръководят. Идеите им се превръщат в боеприпаси.

Те зареждат телеграмите и речите с тях, точно както зареждаме пушките и оръдията с барут. Някой е казал преди мен: „Европейският концерт е само мечтата на идеалистите. Няма Европа; има една Русия, една Германия, една Франция, една Англия“. За да може да има Европа, трябва да има Конфедерация, подчинена на единна воля. Но те са пет с Австрия. За да се стигне до траен мир трябва да има победители и победени. Такъв е световният закон. През 1815 г. Франция беше великата победена. Организиран е Европейски концерт; но какъв беше характерът му? Това беше Концерт от доволни победители, който свири точно толкова дълго, колкото беше необходимо, да се възстановят победените и да поискат отмъщение. Тоз концерт свири 40 години.

Днес ситуацията не е чак толкова различна. Победените са същите; има Европейски концерт, но в дадената ситуация възможно ли е да се открие в него искреността и хармонията? Не мисля. Под привидността на общото съгласие се крие липсата на истински съюзи. Поради липса на реалност се придържаме към сянката на привидният концерт, който се превръща в преход към групировки, все още непознати, но до които най-добре осведомените ще знаят как да стигнат рано или късно.

Колебая се да отдам значението на реакцията в Англия, което вие ѝ отдавате. Английският избирател не прави история; той се поддава на един много често срещан импулс – стремежа към промяната. Ако така помага да се отбележи краят на един войнствен период, той е като „благородника буржоа“; той пише проза, без да го знае. Той ни осигурява мир не за едно или две поколения, а до времето, когато някой гениален комарджия или някой несръчен индивид ще е готов да се включи в някаква висока игра на игралната маса на Европа.

Мисля, че отговорих на първия ви въпрос – дали желанието за поддържане на „Европейски концерт“ е искрено или е маска. Не се колебая да кажа, че това е маска за всички; че никой не вярва в неговото продължаване; че за самия Гладстон, който работи за него в челните редици, този концерт има само стойността на умно въведение; и сме прави да го използваме, не за да се заблуждаваме с мечтата за всеобщ мир, а за да постигнем някакъв практически резултат на нерешените въпроси, които ни интересуват на Изток.

Идеята на Гладстон изглежда е следната - да покаже на английската нация, че ще успее да постигне резултати там, където буйната политика на лорд Биконсфилд се провали. С други думи, да донесе мир на Изток чрез същия Берлински договор, който неговите

предшественици подписаха, без да знаят или да искат да разберат значението му за благосъстоянието на християнското население.

Ето защо мисля, че на тази основа ще можем да постигнем задоволителни резултати с Англия. Ще можем да я убедим да проведе военноморска демонстрация, която ще бъде достатъчна, за да уреди черногорските и гръцките дела по взаимно удовлетворение; след което „идеята“ на Гладстон несъмнено ще бъде да възобнови своята островна политика и можем учтиво да се сбогуваме един с друг.

Що се отнася до втория ви въпрос за „идеята“ на Бисмарк, аз нямам колебания да отговоря на него. Той не се отказва лесно от идеите си. През онази мъглявина, която наричат „Концертът на Европа“, той ще продължава да преследва солидните елементи на истинските съюзи. Досега нямам основание да предполагам, че е променил мисленето си и Драйкайзербундът остава любимият обект на неговите изобретения.

Ще допуснем голяма грешка, ако постъпим различно. Нека вземем от Европейския концерт каквото ни е полезно сега, но да не изхвърляме реалното в полза на измамното. Що се отнася до англо-френските симпатии към гърците; аз съм ги изучавал много подробно на място. Бъдете спокойни; техните симпатии никога няма да ги отведат в Константинопол и няма нужда да дразним страстите на гърците, като им повтаряме, че им забраняваме да имат химерични мечти. Като всички празни фантазии, това е безобидна „грандиозна идея“. В наше време Византийска империя не е подходяща за никого – нито за Австрия не е по-подходяща за нас. Освен това Франция и Англия не мислят да отидат отвъд Берлинския договор от «любов» към гърците.

По време на последната война, когато всички въпроси все още бяха нерешени, предложих идеята за конфедерация на всички малки съществуващи държави, и които предстои да бъдат създадени на полуострова. Според мен това е най-добрият начин да се сложи край на народностната завист и да се премахнат враждебните към нас влияния. Тази идея се загуб в конфликта.

Нашият преговарящ по това време пожертва всички други съображения в полза на създаването на Велика България. Бях се уверил в сътрудничеството на водещите политически елементи в Гърция, за да спечеля тази страна за идеята за Конфедерация чрез разширяване на територията. Но всичко това е минало и вече не е време да обсъждаме тези големи проблеми на бъдещето.[86] Те ще се появят някой ден; нека се надяваме, че няма да е скоро. Защото, както казвате, тишината за нас не е просто теоретична полза, а практическа

[86] Сабуров е много заблуден относно балканските реалности, очевидно като посланик е вербуван от гърците да работи за тях, с измамните идеи за конфедерация, но с разширяване на гръцката територия – „мегали идеята“ в различен вариант. Като руснак той не може да проумее, че отношенията на полуострова се определят от дивия шовинизъм и омразата на всички към българите и България. По пътя към Проливите, Русия трябваше да заложи единствено на България и да я създаде в пълен нацинолане обхват, за да се потиснат всички други интереси на полуострова, които ще са против руските. (б. пр.)

необходимост от първа необходимост. Затова нека благодарим на императора, че ни води по пътищата на мира. Най-сърдечни поздрави».

При идването на Гладстон на власт, няколко клаузи от Берлинския договор все още не са изпълнени. Турците затрудняват предаването на територията, която беше присъдена на Черна гора. Обещанието, дадено на Гърция за разширяване на границата ѝ от тесалийска страна, също остана под въпрос. Накрая, Армения все още очакваше реформите, обещани съгласно една от клаузите на договора. (доп. пр. които така и не дочака)

Гладстон реши да поеме инициативата за уреждане на тези различни въпроси, като покани всички големи кабинети да се споразумеят за съвместни действия. Цялото лято на 1880 г. се поведоха преговорите, завършили с военноморската демонстрация при Дулчино (Улцин), за да принудят турците да предадат територията, обещана на Черна гора.

По-късно, конференцията проведена в Берлин, уреди въпроса за гръцката граница в Тесалия. В резултат на всички тези обстоятелства, нашите тайни преговори в Берлин по необходимост бяха преустановени за известно време и не бяха възобновени до септември, по време на среща между барон Хаймерле и принц Бисмарк във Фридрихсруе.

Междувременно видях канцлера в деня преди заминаването му за Кисинген на 14 юли, за да го попитам дали мога да говоря напълно поверително с принц Хохенлое по време на негово отсъствие, в случай че възникнат обстоятелства, които са благоприятни за възобновяване на нашите поверителни разговори. Канцлерът отговори, че има доверие в дискретността на Хоенлое и няма възражения да го използвам в случай на необходимост. Това въведение естествено доведе до обсъждане на възможностите, които могат да се появят, за да убедим Австрия да приеме нашата програма. Отначало канцлерът поднови уверението си към мен, че ако в резултат на непредвидени събития се повдигне въпросът за Проливите, той ще заеме нашата страна. Той разгледа обстоятелствата, които могат да направят актуален въпроса.

„Не знаем“, каза той, „докъде ще доведе политическата кампания, започната от Англия. Ако тя доведе до принудителни действия срещу Турция, тези действия ще приемат формата на англо-френска експедиция, защото нито Австрия, нито Германия ще ги последват. Но англо-френското обединение ще произведе ефект върху Австрия, какъвто моите аргументи не успяха да постигнат.“

Австрия ще се хвърли в прегръдките ви, колкото и малко да сте склонни за това, и тогава ще ни бъде лесно да я накараме да приеме вашата гледна точка за Проливите. Нашето съгласие по този въпрос ще бъде предпазна мярка, защото пълното затваряне на Проливите ще бъде най-ефикасното средство за задържане на султана в Константинопол и предотвратяване на катастрофата, която нито вие, нито Австрия желаете в този момент. Проливите са най-уязвимото място, където Англия може да удари Турция, и под претекст за

изпълнение на Берлинския договор, Гладстон може да разруши цялата структура. Австрия не желае това и тук е моментът да се спрем на този въпрос, за да я накараме да приеме нашата идея.

Отговорих, че това ми се струва наистина осъществимо, но има едно предварително условие, което трябва да бъде изпълнено, а именно уреждането на черногорския въпрос, което ни интересува най-много. Тогава ще можем открито да се застанем на страната на силите, които са пазители на Турция. Дотогава нямаме друг избор, освен да се присъединим към действията на Англия, която работи за тази цел.

Канцлерът призна, че от наша гледна точка не можем да постъпим другояче. След това той продължи да развива любимия си аргумент. Според него Русия, Австрия и Германия са заинтересовани да предоставят на султана силата, необходима за запазване на ключа към Проливите, и да го направят, според неговия израз, „верен портиер“, като му гарантират тази позиция чрез общата си подкрепа. Накратко, нашата идея е пуснала толкова добри корени в съзнанието на германския канцлер, че той дори намира страни в нея, които напълно съответстват на неговата гледна точка, и вижда в нея свързващо звено, предопределено един ден да привлече Австрия около нас в нашата Източна политика. „Тогава“, каза той, „най-накрая ще можем да създадем този монархически квадрат и вече няма да се тревожим за вътрешните конвулсии на западните държави. Трите императори, обединени, са достатъчно силни, за да се противопоставят на всички вълнения отвън, и ще са достатъчно господарски, за да живеят доволни от наследството на своите предци.“

Докато слушах това консервативно изповядване на вярата, си казах, че е имало време, когато точно този държавник не се подвоуми да използва услугите на водачите на Унгарската революционна партия. Въпреки това, тези думи ни доказват, че недоверието му към нас наистина е изчезнало. Затова намирам за много полезно да подновя с него нишката на разговорите ни от миналата зима, когато се появи възможност. Това е метод да го държим в течение, да предотвратим неспокойния му ум да се лута другаде и дори ако тези разговори не завършат с практически резултати, те осигуряват непосредствената цел да поддържат отношенията ни на сърдечната основа, която желаем в този момент.

Бисмарк не вярва, че правителството на Гладстон ще остане дълго на власт. Според неговата информация, в Англия вече има реакция, която произтича от забележимото вълнение, протичащо сред работническата класа.

„Само дано“, отбелязах аз, „това правителство остане на власт достатъчно дълго, за да уреди черногорския въпрос.“

Берлин, 16 август 1880 г.

Хохенлое, който наскоро видя принц Бисмарк след почивката му в Кисинген, ми разказа за разговора им. Идеите са същите, с някои по-нататъшни развития. Необходимо е споразумение между Австрия и нас

по отношение на бъдещите събития на Изток. Без нея тройното споразумение няма да има солидна основа.

В това споразумение въпросът за Проливите трябва да бъде уреден благоприятно за Русия. Необходимо е да се привлече Турция към схемата, която е най-добрата гаранция за нейния суверенитет над Босфора.

Но преди това Турция ще трябва да си подреди къщата. Ще трябва да отстъпи по черногорския въпрос, а по-късно да се примири с обединението на двете Българии и окончателно да капитулира за Босна и Херцеговина.

Колкото и приятна да е перспективата, която ни предлага добрата воля на принц Бисмарк относно българското обединение, ние трябва да осъществим това дело по такъв начин, че да не проливаме кръв и да харчим парите си втори път.

Нека не забравяме, че този въпрос е изцяло между турците и българите и споразумението на хартия с Австрия и Германия няма да го разреши. Трябва да сме много сигурни в успеха на един български ход, преди да го разрешим. И да имаме предвид опита от сръбската война. По това време също вярвахме, че сръбският ход ще успее без нашата помощ и че «зъбите на турците са гнили»! Тази грешка ни въвлече в голяма война. Ако повторим същата грешка в преценката, същите гласове, които съвсем наскоро обвиниха Бисмарк, че ни е подбудил към война, за да ни отслаби, ще се чуят отново. Независимо дали това преценка е факт или не, от нас зависи да го осуетим, като действаме благоразумно.

Съответно, за да стигна до практическо заключение, ще обобщя в две точки:

(1) Винаги ще ни е от полза да се уверим, в съгласието на Австрия за обединението на двете Българии.

(2) Що се отнася до изпълнението, ще бъде необходимо то да се отложи за време, когато слабостта на Турция, независимо дали в резултат на война с Гърция или по някаква друга причина, ще осигурят на българите възможността да го осъществят без нашата материална помощ.

ГЛАВА VII. ХАЙМЕРЛЕ ВЪВ ФРИДРИХСРУЕ

Берлин 31 август/12 септември 1880 г. Граф Лимбург-Щирум[87] току-що ми предаде, от името на Бисмарк, следните съобщения за разговора му с австрийския министър на външните работи във Фридрихсруе.

[87] Лимбург-Щирум, граф Фридрих Вилхелм р. 1835 г., германски дипломат, Започва дипломатическата си кариера през 1860 г. След като заема различни нисши длъжности, е извикан от Константинопол през 1871 г., за да работи във външното министерството, като от септември 1880 г. е временно изпълняващ длъжността директор. През 1881 г. напуска дипломацията и се насочва към вътрешната политика.

Канцлерът, при липса на по-подробни данни позовавайки се на нашите възгледи, не успял да бъде достатъчно убедителен по въпрос за възможните вероятноти на Изток, където нашите интереси и тези на Австрия се сблъскват или съвпадат.

Повдигнал и ъпроса за обединението на двете Българии. Барон Хаймерле бил доволен, че не искаме да ускоряваме това обединение. След това той се съгласил, че Австрия ще го приеме, без това да навреди на нейните интереси.

Преминавайки към въпроса за „компенсациите“, той казал, че не отдава значение на идеята за окончателно анексиране на Босна и Херцеговина. С други думи, той ясно заявява, че Австрия разглежда тези провинциите вече са безспорно нейни, дори и тя все още не е обявила официалното си право на владение. Така че, в даването на компенсациите, Хаймерле предпочел да разгледа най-подходящите средства за защита на австрийските интереси в случай на осъществяването на «Велика» България. Тези средства той разделил на две категории – за бъдещето и за настоящето.

Що се отнася до бъдещето, е разбираемо че границата на Румелия няма да бъде разширена при анексирането, на юг, или западът.

По отношение на настоящето, Австрия иска да сложи край на българската пропаганда в Македония. Тя отдава жизненоважто значение на въпроса. Тази пропаганда един ден ще приключи, като провокира Турция към въоръжен конфликт, Русия ще се намеси в защита на България. Австрия иска да избегне това на каквато и да е цена. Затова тя желае българите да ограничат амбициите си до Източна Румелия и категорично да се откаже от претенции към Македония.

Второто желание за настоящето е Русия доказвайки добрата си воля, да съветва сръбското правителство ще бъде по-сговорчиво в преговорите си със кабинета във Виена.

Накрая, по отношение на санджака Нови пазар, Хаймерле не разглежда този въпрос като отделен от въпроса за Босна и Херцеговина. Евентуалната окупация на този санджак вече е одобрена от Русия по силата на споразумение, подписано в Берлин от княз Горчаков и граф Андраши.

Такъв е общият тон на обясненията, които Бисмарк доведе до моето знание, без добавянето на негови собствени коментари.

Помолих събеседника си да благодари на канцлераа за тези подробности. Въпреки това, аз смятах за свой задължение да направи някои уточнения, за да предотвратя формирането в съзнанието на канцлера на определени погрешни гледни точки, по които може да настъпи разминаване с нашето съгласие.

Що се отнася до разширяването на границите на Румелия, страхувайки се от Хаймерле, казах, че по този въпрос има ясно е съгласие. Тъй като говорим за днешна Румелия, не може да става дума за Румелия без определени граници.

Що се отнася до българската пропаганда в Македония, не смятах, че едно съглашение между Австрия и нас представлявало някакви трудности. Нещо повече, можем да убедим българите да разглеждат Македония като ядро на бъдеща автономна провинция, ако разберат, че като се откажат сега от Македония, ще могат по-лесно да придобият Източна Румелия. Не бива да гонят два заека едновременно.

Що се отнася до Сърбия и доказателството за добра воля, което Австрия изисква от нас, казах че не мога да надвиша степента, в която моето правителство ще реши да го приложи на практика.

Въпросът за Нови пазар, е този, по който можеше да възникне разминаване в мненията. Попитах граф Лимбург-Щирум дали барон Хаймерле е изразил намерението си да извърши тази окупация в близко бъдеще и дали е имало разговори за това във Фридрихсруе?

Графът отговорил отрицателно. Според него тази окупация се очаквала само в случай, че турската администрация не е в състояние да се задържи там.

Продължих с излагането на разликата между нашите гледни точки, като същевременно признах, че след като Австрия няма намерение да извършва тази окупация в близко бъдеще, въпросът не е належащ. Австрия счита въпроса за Нови пазар за неразделен от този за Босна и Херцеговина, в с други думи, като окончателно уредено. Тя вярва, че има право да завладее тази провинция, когато тя желае; тя смята, че Русия вече е дала съгласието си за това чрез разменените ноти между княз Горчаков и граф Андраши след закриването на Конгреса. Но считаме, че този въпрос е различен от този за другите две провинции. Това разграничението произтича от самия смисъл на член XXV на Берлинския договор за Нови пазар.[88] Докато окупацията на двете северни провинции има характер на пълна окупация, във военно и политически, в случая със Санджака, договорът само предполага създаването на няколко гарнизони за сигурността на пътищата. Гражданската администрация остава турска. Има някои етапи, които трябва да се преминат, за да се изравни позицията на Санджак с двете провинции, граничещи с Австрия. Тези етапи не могат да бъдат преминати без изменение на член XXV от Берлинския договор.

Що се отнася до споразумението между княз Горчаков и граф Андраши, Австрия изглежда си го спомня много късно, след като го е забравила за две години! Това е толкова вярно, че миналата година аз бях този, който го припомни с на принц Бисмарк, за да му покажа солидната основа на нашите оплаквания срещу Австрия, когато тя

[88] Текстът на члена е следният: „Провинциите Босна и Херцеговина ще бъдат окупирани и администрирани от Австро-Унгария. Правителството на Австро-Унгария не желае да поеме управлението на санджака Нови пазар и османската администрация ще продължи да упражнява своите функции там. Въпреки това, за да се осигури поддръжката на новото политическо положение на нещата, както и свободата и сигурността на съобщенията, Австро-Унгария си запазва правото да държи гарнизони в близост до военните и търговските пътища в цялата тази част на стария вилает Босна“.

непрекъснато гласува против нас в изпълнителните комисии, сформирани на място по силата на Берлински договор. Ангажиментът беше обвързващ за двете страни. Може ли Австрия да твърди, че е изпълнявала стриктно своите задължения? Помогнала ли ни тя при прилагането на клаузите, които ни интересуваха по-специално? Антагонизмът между нейните и нашите представители, доказват обратното. Затова е по-добре да говорята за това споразумение възможно най-малко. Такива са забележките, които направих, докато информирах граф Лимбург-Щирум, за да го обясня по по-авторитетен начин.

Един факт остава неоспорим: Австрия приема съюза. Това признание е нов удар с ножче по Берлинския договор. Затова разговорите във Фридрихсруе не са минали без резултат.

Берлин, 14/26 септември.

От голям интерес за хармонията между трите двора и предвид тяхното бъдещо споразумение, е да се придаде на договореностите от Фридрихсруе, форма удовлетворяваща всички, като същевременно се запази техният строго условен характер. По този въпрос можем да избегнем спорове и да потвърдим точките от споразумение.

В този ред на мисли, можем да отговорим приблизително така: „Императорското правителство е благодарно на принц Бисмарк за това, че успя да осигури от Австрия важното признание, че тя няма да се противопоставят на съединението на двете Българии“.

„Съгласява се с условието, което Австрия поставя към този съюз, че България няма да се разшири отвъд днешните граници на Източна Румелия“.

„По отношение Сърбия; ако Австрия желае, политиката на императорския кабинет да не бъде враждебна към нея, е безполезно тя да прави такава молба, изискваща предварително удовлетворение.

Австрия не може да очаква Русия да упражнява влиянието си за да насочва независима държава в преговори които изобщо не ни засягат. Сърбия е единствената съдия за собствените си интереси. Ние доброволно даваме на Австрия доказателство за добра воля, като се въздържаме да съветваме Белград към несъгласие. Но не можем поемете отговорност да решим вместо сърбите кое е най-доброто отговаря на техните икономически интереси.

„Що се отнася до българската пропаганда в Македония, ако тя придоби обезпокоителни за мира размери, трябва да се присъединим към Австрия, като посеветваме българите са се вслушват в благоразумието“.

Отговор в този смисъл, установяващ евентуално споразумение между трите двора ще послужи като заключение на разговорите във Фридрихсруе.

Въпросът за Нови пазар е бил само споменат между другото, считам, че е в наш интерес да не го споменаваме в този отговор. Този въпрос съдържа зародиш на сериозно несъгласие и е от значение за

нас е да не умножаваме броя на въпроси, по които се различаваме с Австрия. Това е достатъчно и Бисмарк разбра, както направих аз, че не се съгласяваме с австрийска интерпретация. Това несъгласие ще остане в теоретично състояние, докато Австрия не го направи практичен въпрос като удължи окепацията си. Дори предполгам, че поради опасенията да не се допусне избухването на несъгласие с нас, тя ще го отложи за неопределено време.

Хаймерле не е пожелал да повдига въпроса за „обезщетенията“, и за нас е много по-добре да не се смесва въпросът за Нови пазар с този за България.

Срещата във Фридрихсруе имаше и друг важен резултат за нас, като освети по-ярко целите и амбициите на Австрия.

Те се издават във всяка от точките, споменати от Хаймерле; Нови пазар, за който се надява, че Европа ще го счита за вече принадлежащ на Австрия; Дунавските княжества (Румъния), която той иска да държи във вериги чрез търговия споразумения; освен това, сделката, която предлага, за да му помогнем да преодолее съпротивата Сърбия не ни подхожда.

Загрижеността която проявява в противопоставяне на разширяването на Румелия на юг и на запад за да поддържа пътя към Солун и Константинопол открит, показва до каква степен Австрия вече е променила центъра си на тежестта. Има негласни амбиции за експанзия, които ги издават въпреки че се опитват да ги прикрият, но стават по-опасни, ако намерят приятелска подкрепа в Германия. Ако австроунгаро-германският съюз, сключен миналата година, не беше незабавна корективна мярка поради напрежението в нашите отношенията с германското правителство, нашата позиция на Изток вече нямаше да е поносима. Днес Бисмарк чувства нуждата да запази определен баланс между нашите и австроунгарските интереси.

Германия в нашето време следва същата политика на Прусия при Фридрих Велики, когато той предложи разделянето на Полша. Турция е по-трудна за подялба; но тенденцията в Берлин е същото като преди сто години – да се създадат връзките на взаимно съгласие между трите империи. Фридрих Велики е бил „честен посредник“ преди Бисмарк!

Би било опасно днес да се занимаваме с това борба с Австрия за Изток, която е бъдеще поколението може би ще види, но което ние можем само продължават в момента с някакъв успех по тихоокеански линии, като се задоволява с компромисите, които Германия предлага да подкрепи, всеки път, когато се удаде възможността това се проявява само по себе си.

Берлин, 23 септември/5 октомври.

Отговорът дойде от Санкт Петербург. Той е изразено отговаря на моето предложение. Съобщих го на Лимбург, като го помолих да го изпрати до Фридрихсруе.

В частта, отнасяща се до Сърбия, Лимбург ме прекъсна казвайки, че Хаймерле не е настоявал за наш натиск върху сръбското

правителство, а се е ограничаво до надеждата, че нашият посланик в Белград няма да заеме враждебно отношение към Австрия и тако се съгласяваме да даваме на сърбите някои прости приятелски съвети. След четенето той ме попита дали нямам да кажа нещо за Новиб пазар.

Отговорих, че „тъй като този въпрос е засегнат само между другото, моето правителство не смята да го споменава. В кореспонденцията си бях представил забележките си по въпроса за документа, подписан от княз Горчаков и Андраши. Въпреки че нямах инструкции, имам основателни причини да смятам, че съм представил точната гледна точка на моето правителство.

Но предварително бях сигурен, че Бисмарк ще оцени мотивите за нашето мълчание. Работата е да се установят точките на съгласие, а не точките на разминаване. Ето защо искахме да избегнем излишната полемика с Австрия в този момент, тъй като кабинетът във Виена все още не смята да окупира Нови пазар. Това е лична конфиденциалност, за да не бъда обвинен, че съм навлязъл в тези подробности. Според нас съществува значителна разлика между въпроса за Нови пазар и Босна и Херцеговина. Аз съм убеден, че когато му дойде времето, Бисмарк щеше да намери начин да ни постави в съгласие“.

На следващия ден граф Лимбург ме посети по заповед на германския канцлер, да ми каже, че е прочел отговора ни с много голям интерес и благодарност за начина, по който усилията му са оценени от императора. Затова той е нетърпелив да ни предаде уверението, че винаги е готов да работи за съгласуване на нашите интереси с тези на Австрия.

ГЛАВА VIII. ВЪПРОСЪТ ЗА ПРОЛИВИТЕ

Берлин, 23 септември/5 октомври 1880 г. Езикът на моя английски колега издава тревогите на неговия кабинет, който днес е поставен в най-трудно положение. Тези тревоги са очевидни във всеки опит на г-н Гладстон да постигне споразумение с другите сили по въпросите, които е повдигнал в Турция. Този импулсивен държавник е принуден да продължи напред, защото е подобен на велосипед, ако спре, пада.

Английските министри вече обсъждаха проекта за европейска военноморска акция в Дарданелите, защото там могат да атакуват Турция в най-жизненоважната точка. Странен обрат в човешките дела!

След като успя да ни изнуди да подпишем Берлинския договор, за да спре разпадането на Османската империя, Англия взема същия този договор като отправна точка, за да продължи работата по разрушението, която ние бяхме започнали! (доп. пр. но в посоката на нейните интереси)

Освен това, никога не може да се предвиди каква линия ще следва общественото мнение в Англия. Британският ми колега цитира следната поговорка на лорд Дерби, който плаща цената за това, че винаги да бъде министър подчинен на общественото мнение: „Когато

правителството иска да се предпази от източните усложнения, нещо се случва неочаквано и Джон Бул[89] извиква: „Няма да го търпим!“ Тогава правителството бърза да се намеси и след малко Джон Бул се ядосва и казва: „Не можеше ли да го оставите на мира?“

Берлин, 28 септември/10 октомври 1880 г.

Принц Бисмарк ми изпрати тази сутрин, чрез граф Лимбург, неочаквано съобщение, задоволително в най-голяма степен. По време на посещението на Хаймерле във Фридрихсруе, той беше получил личното му съгласие по въпроса за Проливите. Днес Хаймерле официално го упълномощи да ни каже, че кабинетът във Виена е готов да започне преговори с Русия и Германия за да придаде практическа форма на нашата идея. Хаймерле добавил, че според него тези преговори могат да започнат веднага щом бъдат уредени актуалните въпроси, които са предмет на европейските действия в Турция.

Не губих време да подкрепя това мнение, чувствайки колко щеше да е неудобно да възобновим разговорите от миналата зима в момент, когато сме въвлечени в общи действия с Англия. Казах на граф Лимбург, че тъй като става въпрос за принуждаване на Турция към споразумение, което има за цел и да осигури неприкосновеността на Проливите, е необходимо да се изчака края на действията, в които участваме в момента и са насочени срещу Турция.

Граф Лимбург се съгласи с тази гледна точка. Следните мотиви оказаха благоприятно влияние върху тайните ни разговори: В Берлин и Виена, се страхуват, че ще се оставим да бъдем увлечени от Гладстон да предизвикаме падането на Турция, без те да го желаят. Те искат да спасят Турция и най-добрият начин да го направят е да ни заинтересуват с нейното запазване. Подпомогнат от тази ситуация, Бисмарк осигури съгласието на Австрия с плана, изготвен между нас. Нашата линия на действие е напълно ясна; нека продължим да сътрудничим с Англия за уреждането на черногорските и гръцките дела. След като спечелим тези точки, европейските действия ще бъдат завършени и тогава ще можем да възобновим преговорите с нашите двама съседи за уреждане на нашите постоянни интереси.

Изпратих на Бисмарк следната бележка:

«Скъпи принце,

Нямам търпение да Ви кажа колко съм щастлив и благодарен за съобщението, което бяхте така любезен да ми изпратите чрез граф Лимбург-Щирум. След като е направена толкова важна стъпка към изграждането на политическтаа система, предопределена от нас, се надявам да се възродят у нас добрите стари традиции, под сянката на които нашите две страни се развиваха и просперираха, и съм гордост, че виждам себе си свързан, по стечение на обстоятелствата, с едно от Вашите плодотворни начинания. Затова скромният работник желае за момент да остави настрана дипломатическите си атрибути, за да отдаде почит на господаря си».

[89] Джон Бул – метафора, английското обществено мнение, народа. (б. пр.)

Придавайки на тази бележка формата на искрено признание, исках да премахна от подозрителния му ум всякакъв страх, че сме променили идеите си през това време под влияние на действията на Англия. Тогава бях длъжен да не се колебая в личното си отношение, което беше неизменно благосклонно към системата за съюз с Германия.

Принцът отговори със следната бележка:

«Скъпи мой посланико,

Фридрихсруе, 12 октомври 1880 г. Искрено Ви благодаря за милите думи, които бяхте така добри да ми отправите. Надявам се, че ще ни бъде позволено да постигнем целта, която в общия интерес на нашите монарси и на нашите страни, си поставихме за цел. Ценната подкрепа на Вашето влияние и взаимното доверие, което ни обединява, са най-добрите гаранции за успешното изпълнение на нашите желания. Моля, приемете, скъпи посланико, многократните уверения в чувствата, които ме вълнуват, и израза на моето най-дълбоко уважение».

Бисмарк.

Берлин, 1/13 октомври 1880 г.

Ситуацията се промени в резултат на решението на турците да разрешят черногорския въпрос, като изоставят Дулчино. Лесно е да се види в това действието на германския канцлер. Той видя, че глупавата съпротива на Турция ни предлага твърде силно изкушение да я атакуваме съвместно с Англия. Следователно ще използвал цялото си влияние едновременно, както в Константинопол, така и във Виена. В Константинопол Хацфелд[90] е инструктиран да каже следното: вече не Русия, а Англия е вашят истински враг. Тя е тази, която може да проникне с флотите си до стените на Константинопол. Обезщетете Русия (т.е. да направят отстъпката на Черна гора) и ще се създаде ситуация, в която Австрия, Германия и Русия ще ви осигурят сигурността на Проливите“.

Във Виена, където запазването на Турция винаги е бил интерес от първостепенно значение, Бисмарк използва същите аргументи, за да преодолейте последните колебания на Хаймерле и да го доближете до нашата гледна точка по въпроса за Проливите.

Резултатът, който Бисмарк иска да постигне, сега става постижим – да се предотврати предприемането на действия от Англия, които да повдигнат преждевременно големия Източен въпроси, по които Австрия и Русия все още не са постигнали съгласие. Според него тези въпроси ще послужат като средство за изравняване на нещата и улесняване на Тройния съюз, за който вече няма никакво съмнение, че е

[90] Граф Паул фон Хацфелд, е пруски дипломат (1831-1901). Постъпва на дипломатическа служба и работи директно под ръководството на Бисмарк, когото придружава по време на Френско-германската война. (1870-71). Назначен е за извънреден посланик в Мадрид (1874), после в Константинопол (1878). През 1881 г. той става държавен секретар и заместник на Бисмарк във външното министерство в Берлин. След това е назначен за германски посланик в Лондон през 1885 г.

целта която германският канцлер искрено преследва, откакто доверието му в нас е възстановено.

Берлин, 16/28 октомври 1880 г. По време на краткия ми престой в Париж миналата седмица проведох много интересен разговор с Радовиц. Предишните ми отношения с този дипломат, изпратен в Париж с временна мисия, ми дават основание да проверя впечатленията си от Берлин чрез ретроспективните поверителни сведения, които той можеше да ми даде. Освен това той беше първият посредник между Бисмарк и мен предходната зима; той беше информиран за първите ни поверителни разговори и преди това ми беше доверил, че неговият началник му е възложил да направи писмен протокол от различните ни разговори.

Попитах Радовиц дали все още е в течение на преговорите ни. Без да е запознат с всички подробности за тях, той знае, че те напредват благоприятно.

След това ми разказа всичко, което знаеше за последния етап от черногорския въпрос. Неговите доверителни показания потвърждават напълно това, за което само можех да гадая в Берлин.

Според него Бисмарк изхожда от гледна точка, че за да се овладеят събитията в Турция, е необходимо на всяка цена да се принуди Русия да се отдръпне. Критичният момент е настъпил.

Англия ще превземе Смирна съвместно с нас; един изстрел от оръдие може да разпали нова война и да постави Русия в позиция, противоположна на Австрия, разстройвайки цялата политическа комбинация, планирана миналата зима. Именно в този момент Бисмарк реши да се намеси директно и нареди на Хацфелд да положи всички усилия, за да получи от турците безусловната капитулация на Дулчино за Черна гора. Същевременно Радовиц беше натоварен да информира френския кабинет за мисията, възложена на Хацфелд, и да попита дали Франция е склонна да подкрепи тази процедура за да направи експедицията до Смирна ненужна. Френското правителство побърза да изрази съгласието си.

Любопитно е да се наблюдава с каква сръчност Бисмарк успя в този случай да използва действието на Франция в полза на германската политика. Беше необходимо да се предотврати опасността от тази много богата на събития експедиция, която може да въвлечела Русия в изолиран съюз с Англия, като същевременно да я отчуждила от Германия и Австрия. И именно Франция му помогна в това!

Късогледите министри, управляващи в Париж, не подозираха, че в този критичен момент самите те работят за целта, преследвана в Берлин, а именно възстановяването на Драйкайзербунда, от който всеки французин инстинктивно се страхува, като най-голямата пречка, пред реваншистките стремежи на страната му!

До барон Жомини, в Санкт Петербург.

Берлин, 24 октомври 1880 г.

„Вашето писмо от 17 октомври дава доста мрачна картина; но в това намирам само още причини да упорствам в усилията си за разбирателство с Германия и Австрия по линиите, очертани за мен в моите инструкции. Когато човек се отдаде на униние, той е изгубен. Ние сме там не за да оплакваме грешките от миналото, а за да неутрализираме последиците им. Казвате, че Австрия разпростира мрежата си над Сърбия и Дунав; и си отговаряте сам, като добавяте, че така тя ще стане още по-мразена там, в полза на нашето влияние в тези страни.

Тогава това е зло за добро, и тъй като от нас не се иска да се откажем от политическите си традиции и да помагаме на Австрия в споровете ѝ с малките княжества, това не е пречка за реализирането на програмата с осъществяването на което съм натоварен. Австроунгарците молят само да не заемаме враждебно отношение към Австрия в Сърбия. Но не се ли вписва това искане в нашите намерения да сложим край на спора си с Австрия в на Изток?

Ще разбера тази борба, ако бяхме подготвени да приемем всичките последици. Но каква е ползата от една борба, която не води до нищо? В сегашната ситуация най-добрият ни шанс да спрем действията на Австрия е пътят на Тройното съглашение, което е решено миналата зима след обстойни обсъждания. Днес то е на път да успее. Поне има причини да се надяваме.

Ще направим голяма грешка, ако променим решението си накрая, като предпочетем изолацията, която няма да ни натовари твърде много, стига Гладстон да остане твърде дълго власт, но ние скоро ще изпитаме всичкото това неудобствата, когато Англия отново стане несъчувствена към нас. Защото Гладстон е само блестящ метеор, а метеорите бързо преминават и угасват.

Непрекъснатите отклонения от курса ни само ще ни дискредитира в очите на Европа. Честа промяна на нашата програма е еквивалентно на осъзнаем без нищо. Аз не тълкувам така задачата, която ми е поверена, и мога само да продължа да упорствам с целия ентусиазъм и лично убеждение, поне докато императорът смята за изгодно да ме държи в Берлин.

С „Минотавъра“, както го наричате, ще е много по-опасно се отнесем подигравателно и несериозно с него и съюза му, след като сам му го предложих; и ще стана най-вредния от посланиците там, ако спра да бъда искрен с германското правителство. Мога да предоставя услуга само при условие, че тази искреност не предизвиква подозрения.

Исках, скъпи колега, да Ви кажа всичко, което мисля, и искрено се надявам, че ще оцените моята откровеност. Най-сърдечни поздрави“.

ГЛАВА IX. ОТНОШЕНИЯТА С АВСТРО-УНГАРИЯ

До г-н Гирс, в Ливадия.
Берлин, 1/13 ноември 1880 г.

«Най-накрая получих писмата ви от 14 октомври. Те ми позволиха да продължа поверителния разговор с Бисмарк...

Съобщих съдържанието на двете Ви писма под формата на откъси, като направих някои промени във формулировката, за да предам нюансите на значението, които имах предвид. Прилагам копия от тях. Предавайки ги на граф Лимбург, го помолих да поиска от принц Бисмарк да разгледа второто от тези писма като поверително съобщение, предназначено лично за него. Нямаме намерение да се противопоставяме на кабинета във Виена; в нашите поверителни обяснения към принца, ние предпочитаме да говорим откровено с него, без уловки, за да се избегне недоразумения по-късно.

След този увод, аз влязох в следните подробности: Нашата позиция на Изток има повече допирни точки с Австрия, след последната война, отколкото беше преди. Предвид желанието ни за споразумение с Германия, разбираме все по-голямата нужда да действаме съвместно с Австрия, но задачата става още по-трудна пропорционално на въпросите по които трябва да търсим контакт, които се умножават. От принц Бисмарк зависи да ни помогне. След това заявих точно тезивъпроси, които днес са в опасност да предизвиката разногласие.

Това са въпросът за търговски договор със Сърбия, този за Дунав, и въпросът за българските железници. Със сигурност балансът няма да бъде благоприятен за нас, ако Германия застане на страната на Австрия по всички тези въпроси. По отношение на българските железници например Австрия поддържа тезата, че новото княжество е длъжно да поемат отговорността за всички задължения, поети от Турция по време, когато то все още не са съществуваше. Това е твърдение, меко казано е много спорно. Българското княжество, сведено от Берлинския договор до сегашните си размери, има твърде ограничен бюджет, за да бъде справедливо принудено да изпълнява ангажименти, поети преди създаването му. То ще бъде по-добре подготвено да ги изпълни, когато двете български области образуват една държава. Германският кабинет може да ни помогне, като въздейства върху кабинета във Виена в тази насока, ако Германия, както мисля, все още не е заела страна по този въпрос.

Граф Лимбург потвърди това. Той обеща да предаде на принца всичко, което току-що му бях казал. Директните обяснения, които току-що му направих, според него са много по-добри за предпочитане, пред действията на местните агенти, които винаги са склонни да правят повече от необходимо, по въпросите в тяхната област. И добави, че „затова въпроса със смесената Дунавска комисия е непропорционално преувеличена.“

Опитах се многократно да обясня на румънския посланик, че е изцяло в правомощията на трите княжества[91] да поставят Австрия

[91] Под „трите княжества“ Сабуров има предвид Сърбия и Румъния, но по инерция говори за Румъния като за двете кнажества Влахия и Молдова, въпреки че те вече са отдавна обединени в една държава. Но е прав, че по дунавсикя въпрос, ако гласуват

винаги в малцинство, като гласуват заедно, и че автоматично въпросът за решаващия глас на Австрия губи значението, което му се придава.

Беше ми се любопитно да видя как един германски министър развива аргументи от подобно естество и показва на малките княжества как да се противо-поставят на Австрия!

Ден преди този разговор, телеграма от Виена съобщи за помирителното предложение, направено от новото сръбско министерство. Възползвах се от тази новина, която пристигна точно навременно, за да кажа на Лимбург, че тя е най-доброто доказателство, че желаният на Хеймерле, е взето предвид в Санкт Петербург и нашето отношение в Белград не е враждебно към Австрия».

До г-н Гирс.

Берлин, 1/13 ноември.

(Извадка.)

«От горният анализ стигнах до заключението, че нямаме причина да се тревожим прекомерно от „експанзията“ на Австрия. Фактите, съобщени в предишното ми писмо, не са с достатъчна тежест, за да поставят отново под въпрос възстановяването на Тройното съглашение върху основите, които отчитат основните ни интереси на Изток. Нещо повече, те не са последната дума. Те са ни достатъчни, ако се нуждаем от спокойствие, за да възстановим силите си, да дадем време курсът на на рублата да се покачи, да възстановим военноморските си сили в Черно море[92], без което не можем да предриемем никакви от по-решителни действия. И по щастливо стечение на обстоятелствата, всеки се нуждае от мир, както ние, така дори и Австрия. Това време за глътка въздух далеч не изключва бъдещи вероятности и ние знаем достатъчно, за да можем да преценим обхвата, който Тройното съглашение ни предоставя.

Бисмарк ми каза два пъти: „Не споделям предразсъдъците на другите кабинети по въпроса за опасността от предаването на Константинопол на Русия“. Ако намерението ни да установим съюз с Германия остане твърдо, няма причина да се опасяваме от промяна на мнението в Берлин.

Радовиц, който току-що направи кратко пътуване до Фридрихсруе, преди да замине за Гърция, ми потвърди изцяло впечатленията, които току-що ви съобщих. Той сподели, че Бисмарк е напълно спечелен отново от старите си симпатии към Русия. Говорейки за Драйкайзербунда, канцлерът му повторил, че не вижда възражения срещу осъществяването на най-смелите мечти на Русия на Изток, при единственото условие тя да позволи на Австрия да съществува и да не

заедно с руския и евентуално германския представител, ще поставят австроунгарците винаги в малцинство, подкрепени евентуално от турците. България е васално княжество и няма право на представител в комисията. (б. пр.)

[92] Големиян проблем на Русия е че след Кримската война не прави нищо за да изгариди съвременен военен флот в Черно море. Тази слабост не е преодоляна дори и в годините непосредствено преди Първата световна война. (б. пр.)

се конфронтира с нея, и срещу нейното влияние в западната част на Балканския полуостров.

Никаква комбинация от европейски съюзи няма да ни осигури по-благоприятна ситуация в деня, когато ще бъдем готови за действие. Приносът на настоящото царуване е, че е подготвило за това».

До г-н Гирс, Ливадия.

Берлин, 3/15 ноември 1880 г.

«Два дни след разговора, за който Ви изпратих отчет в писмото си от 1/13 ноември, граф Лимбург-Щирум ме посети, за да му предам благодарността и отговора на принц Бисмарк на последните ми съобщения.

Трябва да кажа, че те бяха приети в най-приятелски дух. Канцлерът потвърди уверението, че ще продължи да полага всички усилия, за да премахне причините за търканията на Изток, чиито опасности за съюза на трите империи той, ясно разбира. Въпреки голямата промяна на Изток от създаването на новите независими княжества (т.е. Сърбия, Черна гора и Румъния които получават независимост) и промените в границите на Русия и Австрия, той не смята, че интересите на двете империи са станали по-трудни за съгласуване. Според него сега не са заложени толкова техните преки интереси, а характерът на отношенията им с тези княжества, което е нов елемент.

Канцлерът признава, че Австрия трябва да прояви много повече такт, за да не отчужди Русия. Принципно той не смята, че Австрия, която се стреми да разшири сферата на своите търговски отношения, може да навреди на нашите политически интереси или на бъдещите споразумения; Въпреки това, канцлерът ще обърне внимание на кабинета във Виена на гореизложените съображения и ще му препоръча начин на действие, който да не обижда общественото мнение в Русия.

Като се съобразява с оправданите предпочитания на императорския кабинет, той трябва да вземе предвид интересите на Австрия, когато те са справедливи.

В заключение, принц Бисмарк поднови пред мен твърдата си надежда, че с духа, който в момента вдъхновява кабинетите на Русия и Германия, рано или късно ще стигнем до общата ни цел, дори ако някои второстепенни трудности забавят нейното осъществяване. Резултатът от тези обяснения е, че вашето писмо от 24 октомври произведе желаното впечатление на германския канцлер».

До барон Жомини.

Берлин, 11 ноември 1880 г.

«Току-що получих писмото ви от 8 ноември. Спорът който започнахме, е от онези, които се разрешават по-добре лице в лице. Повод за това ще се появи през зимата, защото за да поддържам

винаги връзка със Санкт Петербург, е необходимо да правя кратки посещения там. Засега ще се ограничa само да ви кажа, че вашите аргументи в полза на политика на изолация не са убедителни. Тъй като сме обградени от велика Германия, ние можем да съжителстваме с нея само като съюзници или като врагове. Няма среден път. Но ако говорим за среден среден път, това е майсторското балансиране, но върху острието на ножа. Аз предпочитам искреното споразумение, особено ако ни осигурява реални предимства както за настоящето, така и за бъдещето...»

До г-н Гирс, в Ливадия.

Берлин, 16/28 ноември 1880 г.

Лорд Одо Ръсел, когото не бях виждал от времето на пътуванията му до Фридрихсруе и Лондон, се завърна в Берлин. Той не пропусна да ми даде интересни подробности по темата, за разговорите си с Бисмарк, Гладстон и Гренвил.

По време на престоя си в Лондон той многократно и по всякакъв начин заявявал, че е грешка да се разчита на участието на Германия в европейска акция, която надхвърля дипломатическия натиск върху Турция. Но добавил, че Германия няма да възпрепятства другите сили да предприемат наказателни мерки, ако сметнат това за необходимо. Следователно, Англия може да упорства в действията си, без да се сблъсква с противопоставянето на Германия.

Тези факти не изглеждаха достатъчни на английските министри, за да ги насърчат към действие. Ирландия е днес основната им тревога; откъдето идва и умерената реч на Гладстон, на банкета на кмета.

Въпреки това, според казаното от лорд Одо Ръсел, тази реч е била погрешно интерпретирана на континента. Гладстон не се е отказал от гръцкия въпрос, нито от въпроса за арменските реформи. В този момент той проучва начините за подпомагане на гърците, ако решат да действат. Вероятно британският кабинет няма да отиде по-далеч от защита на гръцките пристанища и евентуално възпрепятстване на турските части, за снабдяване с провизии по море.

По време на престоя си в Англия лорд Одо Ръсел се убедил, че Гладстон е все още много по-силен и по-популярен, отколкото хората обикновено си мислят, а лорд Биконсфилд, който току-що е написал нов роман, ще има време да напише втори! Според показанията на моя британски колега, лорд Гренвил е абсолютно доволен от настоящите отношения между Русия и Англия и принципно от отношението, което открива у нас във връзка с всички въпроси, които разглежда.

Той желае и се надява на сключването на споразумение с нас по въпроса за делата в Афганистан. Доколкото разбрах, английското правителство желае подобно споразумение, което да улесни най-вече евакуацията от тази страна, нещо, което не може да направи в този момент, без да попадне под атаките на опозицията, която ще го упрекне, че напуска тази страна, без да е получил гаранции за

бъдещето. Но най-добрата гаранция за сигурността на Индия, според него е приятелско споразумение с Русия.

Сега стигам до онази част от неговия разказ, която е най-интересна за нас. Във Фридрихсруе принц Бисмарк му доверил истинска причина, поради която той желае запазването на мира в Турция в настоящия момент и не желае да участва в никакви действия, дори от съвместен характер, които да повдигнат отново целия Източен въпрос.

Германия желае да помири интересите на Русия и Австрия, за да предотврати спор между тях. Това е трудоемка задача, която изисква време. Тя ще бъде осуетена от преждевременната катастрофа в Турция. Тук принц Бисмарк направил забележка, която дълбоко впечатлила лорд Одо Ръсел. Той му казал, че желае да остане, както и в миналото, приятел на Русия; че съюзът му с Австрия не представлява пречка за това и възнамерява, ако се наложи, да подкрепи напълно интересите, които Русия има по Източния въпрос. Засягайки след това въпросите, които мога да разделят Русия и Австрия, принцът добавил: „За Германия големината на България е напълно безразличен въпрос. Но не е така с Виена. Смятам, че страховете на Австрия са силно преувеличени по този въпрос. Не мисля, че разширена България заплашва нейните интереси“.

Така принц Бисмарк повдигна част от завесата, която покрива настоящите ни отношения; той го направи точно толкова, колкото да покаже, че вече не трябва да се правят сметки, които разчитат на предполагаема враждебност между Германия и Русия, но без да разкрие тайната за съюза, към който се стремим.

Според мен, думите му към английския посланик имат значението да предоставят още едно доказателство за неговата съвършена добросъвестност по отношение на нас.

Недоверието си има граници, както и всичко останало, и се чудя какви други доказателства могат да изискват онези сред нас, които упорито се страхуват да не са измамени и заклеймяват германския канцлер като «Минотавъра», поглъщащ всеки, които имат дързостта да се отнасят с него като с равен.

Аз имам по-благородна представа за Русия и за уважението, което нейната мощ вдъхва, като защита срещу хитрите тактики на другите. Същият Одо Ръсел ми каза един ден: „Единственият човек на света, който е вдъхвал уважение на Бисмарк, е император Александър“.

Следователно, в хода на разговорите, които ще водим с германския канцлер, нека му платим с неговите собствени пари. Когато той е бил недоверчив, и ние сме били такива; днес той сериозно желае съюз, защото е убеден, че императорът също го желае. Нека останем бдителни, това е наш дълг; но не позволявайте да останем недоверчиви до глупост, защото това е признак на слабост.

През тези дни Швайниц беше във Фридрихсруе. В личен разговор с него го запознах с една мисъл, която го порази и която той несъмнено повтори на своя началник. Казах му следното: „Искам да знам, дали

принц Бисмарк ясно осъзнава мащаба на услугите, които оказва всеки ден на Австрия чрез своя съюз. За Австрия този съюз се е превърнал във въпрос на безопасност, защото можеше ли тя да бъде спокойна дори един ден с италианските стремежи от една страна, и тези на славянското население от друга, към което не изпитва никакво съчувствие? Несъмнено принцът има право да бъде взискателен и да окаже необходимият натиск във Виена. Ако желае да поддържа равновесието между нашите интереси и тези на Австрия, той със сигурност има всички средства за това.“

Швайниц се връща утре в Санкт Петербург. Моля, приемете и т.н. ...»

ГЛАВА X. ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА ГОЛЯМОТО ДЕЛО (Разговорите ми във Фридрихсруе, на 27 и 28 ноември 1880 г.)

Бисмарк ми каза, че от самото начало на съвместните действия в Турция никога не е бил в подкрепа на военноморските демонстрации. Затова се съгласил да участва в тях но с голяма неохота. „Тези демонстрации“, продължи той, „ни поставиха пред дилемата или да компрометираме достойнството на знамената си, или да прибегнем до военни действия, алтернатива, която не устройва Германия.“

Той беше казал на лорд Одо Ръсел, че вместо винаги да бъде канен да участва в съвместни мерки, предпочита Англия да продължи кампанията си без сътрудничеството на Германия и да бъде доволна от моралната му подкрепа. „Нека Англия действа сама или постигне споразумение с Русия, за да осъществи програмата си с нейна помощ !“ няма да възразявам срещу това по никакъв начин и никой в Европа не би се противопоставил. Ще пожелая успех на предприятието, при условие че никой не ме моли да участвам в него активно“.

Относно гръцкия въпрос, канцлерът смята, че Атина не трябва да се надхвърля възможното, което може да се получи по мирен начин.

Някои от неговите разсъждения ме навеждат на мисълта, за подозренията във Виена, че гледаме на едно гръцко усложнение с надежда, като на благоприятен претекст за започване на обединителното движение в България.

Канцлерът никога не ми е казвал това пряко, но каза, че Хеймерл ни подозира, че искаме да постигнем споразумение с Румъния за евентуалното преминаване на нашите войски през нейна територия. Очевидно има предвид България. Отговорих, че съм напълно неспособен да обясня каква може да е причината за това подозрение.

След това канцлерът ми разказа за разговора си с Хеймерл. За да го накара да приеме нашата гледна точка по въпроса за Проливите, той използва следната аргументация: „Австрия поради Дунав, има търговски и отбранителни интереси в Черно море. Какво ще кажене,

ако това море се отвори и английските канонерки и те дойдат да ви посятат по Дунав или блокират устието му? Така че Австрия има същия интерес като Русия, Черно море да не се превърне в английска зона. И за двете сили е еднакво необходимо, да предотвратят навлизането на бурните океански води в това море“.

Зададох два принципни въпроса. Първо го попитах какво мисли за условията, определени от Хаймерле, за времето когато да започнат преговорите между трите страни, т.е. след уреждането на висящите въпроси. Наистина ли е сериозен, или това е само уклончивост от негова страна?

Канцлерът не смята, че Хаймерле е лъжец, но е страхлив; не е свикнал с висшата политика; страхува се от отговорности. Една статия във вестник му прави по-голямо впечатление, отколкото големите предимства, произтичащи от зряло измислен политически план. Той се съгласи с преговорите, но никога няма да поеме инициативата в тях. „Когато беше тук, на същото място, изглеждаше като ученик, нетърпелив да си тръгне от училище и не мислеше за нищо друго, освен как да се измъкне възможно най-добре, без да загуби твърде много пера.“

Тези думи показват, че Австрия предчувства опасността от отслабване на връзките си с Германия, връзки, които тя смята, че трябва да направи изключителни, докато не е видяла, че Бисмарк има и други възможности.

При условие че сме упорити и последователни в действията си, те подействат разводняващо на австро-германския съюз. Това е благоприятна възможност да проучим отново значението на този съюз. Затова изразих мнението си намеквайки, че Хеймерле не желае да участва в нашите планове, защото смята, че Австрия е достатъчно защитена от съюзния договор с Германия. Сигурна в тази защита, тя иска да отложи новата комбинация «на гръцки календи»[93], като същевременно избягва да обиди германското правителство с директен отказ.

Канцлерът ми отговори с известна оживеност: „Австрия греши много, ако си мисли, че е напълно защитена от нас. Мога да ви уверя, че това не е така. Нашият интерес изисква да не допуснем Австрия да бъде унищожена, но тя няма гаранции, ако провокира и извърши агресия. Война между Русия и Австрия ще ни постави в най-неудобно положение, но нашето отношение тогава ще зависи от нашия собствен интерес, а не от ангажименти, които не съществуват. Нашият интерес изисква да не допуснем, нито Русия, нито Австрия да бъдат напълно отслабени. Съществуването им като велики сили е също толкова необходимо за нас. Това е, което ще ръководи нашето поведение в такъв случай“.[94]

---

[93] Т.е. никога, израз аналогичен нашето „на куково лято“. (б. пр.)

[94] Предполага се, че умишлено Бисмарк е подвел Сабуров, съгласно члена на договора с Австро-Унгария, изискващ германска военна подкрепа. Всъщност няма

От тези думи заключих, че в случай на война, Германия не е безусловно обвързана от нападателен и отбранителен съюз, но си запази правото на намеса, независимо дали след първите битки, или в мирните преговори.

Канцлерът завърши казвайки, че Хаймерле няма да отложи разговорите за «гръцки календи», но ще мълчи, стига никой да не му говори по въпроса, затоваще бъде необходимо да го поставим лично на император Франц Йосиф, за да го задвижим“.

Вторият въпрос, който зададох на канцлера, беше да разбера дали сключеният договор който замисляме може да остане в тайна и дали във Виена и Берлин е било възможно да се избегне обсъжданията н парламентите.

Кацлерът категорично ме увери, че за Германия, това е напълно реално. Съюзният договор с Италия от 1866 г. не е бил внесен в парламента. Членът в германската конституция е много еластичен по този въпрос. Той изисква представянето само на договор, който налага „тежести“ върху нацията. Тази дума оставя голяма свобода за тълкуване.

Що се отнася до Австрия, канцлерът каза по памет, че въпросният член от закона е формулиран в същия смисъл. Но трябва да го провери как точно е формулиран.

Бях взел със себе си черновата на проекта, обсъдена през февруари миналата година, с одобрителната бележка на нашия августейши господар. До този момент не мислех за разумно да се връщам към обсъждането на подробностите по проекта, защото не бях сигурен, че канцлерът ще сметне това обсъждане за уместно по време на събитията от миналото лято.

Вида на почерка на Негово Величество в горната част на документа, му направи живо впечатление. Колкото и да е убеден в сериозния характер на нашите преговори, той е много чувствителен към всяко ново доказателство за искреност, което му се дава.

Той ми каза: „Тъй като императорът желае това, можем да бъдем сигурни, че ще изпълним задачата успешно.“ Тогава той ме помоли да представя на нашия августейши господар плана за действие, за който ще имам честта да докладвам устно на Негово Величество.

подвеждане, защото Бисмарк многократно му заявява, че няма да допусне разрушаването на Австро-Унгария, без са уточнява че едно руско нахлуване в Двойната монархия ще доведе точно до това, което е ясно на всички. Договорът ясно казва, че ако Австрия бъде нападната от Русия, Германия трябва да я защити (чл. 1), а чл. 2. уточнява, че ако нападащата страна, в случая ясно се подразбира нападение на Франция над Германия, бъде подкрепена от Русия, това изисква другия съюзник (Австро-Унгария) да се намеси и да воюват до окончателното сключване на мира. Договорът не предвижда подкрепата на австроунгарска агресия срещу Русия, или германска подкрепа за Австро-Унгария, ако нападне или бъде нападната от Италия, но предвижда такава реакция, например ако Италия е агресора и бъде подкрепена от Русия, тогава автоматично се задейства германската намеса. Договорът е отбранителен, а не е нападателен, за разлика от по-късния френско-руски договор, който е с изцяло нападетелен антигермански характер. (б. пр.)

Той с готовност прие промените, които бяхме направили в първоначалния проект. Прекарахме един час в обсъждане на целия проект отново в неговите детайли, и направихме някои изменения, които предварително приех, при условие че получат височайшето одобрение.

Обсъдихме, всякакви бъдещи вероятности които могат да настъпят и преценихме, доколко планираното от нас споразумение ще улесни бъдещото уреждане на Източния въпрос. Канцлерът не избягваше никакви въпроси и говори напълно откровено. Той каза, че ако във Виена има наистина далновидни държавници, той няма да се колебае да начертае на картата на Турция разграничителна линия между интересите на Австрия и нашите, и то така, че да удовлетворят и двете страни. Но австрийските министри са най-страхливите в Европа; те се страхуват от всеки въпрос, който не е от актуален интерес, и с тях не може да се постигне никакъв резултат чрез предварителна дискусия. И продължи: „Днес трябва да се задоволим с планираното споразумение, което ни дава голямото предимство да държим Австрия по-добре под контрол и да я принудим, като възникне случай, да сключи съглашението. Когато то стане постигнат факт, да предположим ситуация като тази, която доведе до Кримската война.

Ако Австрия се изкуши да се присъедини към Англия срещу Русия, ще посмее да го направи, без да ни пита дали ще останем неутрални? Нашият отговор ще бъде продиктуван от настоящото разбирателство и Австрия няма да си помисли за предателство.

Да предположим тогава, че една удачна кампания ви отведе до Босфора. Вече ви казах какво мисля за това. Лаская се, че съм първият в Европа, който е скъсал със старите предразсъдъци, които западните сили успяха да внушат на всички кабинети, че Константинопол в ръцете на Русия е европейска опасност.

Това е напълно погрешна идея и не виждам защо английският интерес трябва да се превърне в европейски интерес.

Що се отнася до интересите на Германия, те определено няма да бъдат засегнати от тази вероятност и вярвам че руската нация ще се обърне още по-сериозно към каузата за мира, когато амбициите ви най-накрая достигнат своята цел и когато, след като завладеете Константинопол, се убедиту в суетата на всички земни неща (von der Nichtigkeit aller irdischen Dinge[95]), както стана с мен“, добави той, с тъжна усмивка.

Не мислех, че трябва да настоявам в този разговор, за по-нататъшно развитие. Винаги е достатъчен успех, когато получи декларация с такова голямо значение, от водещия германски държавник, който никога не се оправдава с неспособността се да наложи волята си във Виена. Опитът да превърнем обяснения от този характер, незабавно в договорни клаузи е неуместна грешка, защото солидните договори възникват само под влиянието на необходимостта;

[95] За нищожността на всички земни неща. (б. пр.)

днес това е само теоретичен договор, към който, не можем да обвържем Австрия предварително. Ето и текста който договорихме във Фридрихсруе[96]:

Член 1. Трите двора се съгласяват, че ако има различия между двама съюзника от тях и възникне спор, този спор ще бъде отнесен до посредничеството на третия, за да бъде разрешен впоследствие чрез тройно споразумение. В случай че някой от съюзниците е принудена да влезе във война с четвърта сила, с изключение на Турция, другите двама ще запазят приятелски неутралитет спрямо него, и ще се погрижат за локализирането на конфликта. В случай, че единият от тях получи по-активно сътрудничество от един от двамата си съюзници, задължителният характер на този член ще остане в пълна сила и за третия.

Член 2. Русия, в съгласие с Германия, заявява твърдото си намерение да зачита интересите, произтичащи от новата позиция гарантирана на Австрия от Берлинския договор и определена последвалата й конвенция с Турция, за окупацията на определени части от османската територия (б. пр. има се предвид Босна и Херцеговина).

Трите двора се съгласяват, че всякакви нови промени в териториалното статукво на Европейска Турция ще се извършват само по силата на общо споразумение между тях.

Никоя от силите няма да изпраща войски в Европейска Турция, Румъния, Сърбия или Черна гора без съгласувано съгласие с другите две. Ако една от тях е принудена да започне война с Турция, тя ще се консултира с другите две за евентуалните резултати от тази война, преди да започне кампанията.

(Ето произхода на последния параграф на тази статия: Бисмарк смята, че Австрия се страхува от евентуално нахлуване на руски войски в Румъния. Възразих, че ние имаме същото безпокойство и от евентуално нахлуване в Сърбия от австроунгарски войски предвид постоянните спорове на Австрия с това княжество. Вследствие на това канцлерът предложи въпросната поправка.)

Член 3. Трите двора признават европейския и взаимно задължителен характер на принципа за затваряне на проливите Босфор и Дарданели, основан на международното право и потвърден от договорите. Те ще следят съвместно Турция да не прави никакви изключения от това правило в полза на частните интереси на което и да е правителство, като предоставя частта от своята империя, каквато са Проливите, за военните операции на воюваща сила.

В случай на нарушение или за да се предотврати такова нарушение, ако бъде предвидено, трите двора ще предупредят Турция, че ако това се случи, ще я считат, за поставила се в положение на война по отношение на засегнатата страна и като самолишила се, от този

[96] За обяснението на проекта от принц Бисмарк вижте неговото писмо до принц Ройс, DGP III, 158-161.

момент нататък от предимствата на сигурността, осигурени от Берлинския договор за нейното териториално статукво.

***

В началото на декември заминах за Санкт Петербург, носейки със себе си проекта на клаузите с измененията, договорени във Фридрихсруе. Този проект беше подложен на ново разглеждане под председателството на императора и в него бяха направени следните изменения.

В член I: Вторият параграф беше формулиран така: В случай че една от тях се окаже във война с четвърта сила и т.н. На мястото на думите „четвърта сила“ беше решено да се използва „четвърта велика сила“. Тази промяна беше въведена, за да не ни обвързва с ангажимент за неутралитет в случай че Германия обяви война на малка държава, като Дания или Холандия.

В член 2: „По отношение на влизането на войски в Румъния, ние желаехме да запазим свободата си на действие при определени обстоятелства. Затова внесохме следното допълнение, което по-късно принуди принц Бисмарк да се откаже от поправката си: Разбира се обаче, че ако политическото статукво, гарантирано на определени провинции на Турция, бъде застрашено и това стане причина за въоръжена интервенция от страна на една от трите сили, другите две няма да се противопоставят на необходимите средства за изпълнение.“

В края на член 2 добавихме следния параграф: За да се улесни уреждането, предвидено в настоящия член, чиито обстоятелства са невъзможни за предвиждане, трите двора ще посочват отсега нататък в поверителните си съобщения точките, по които вече е установено принципно споразумение.

Последното допълнение е необходимо, за да потвърдим писмено съгласието на Австрия за обединението на двете Българии и най-вече, за да послужи като отправна точка за по-общо споразумение, относно бъдещите вероятностите на на Изток.

Върнах се в Берлин в първите дни на януари. Бисмарк се беше върнал ден преди пристигането ми. Той беше нетърпелив да уговорим какъв курс който да следваме, преди да запознае император Вилхелм с целия ни труд.

ГЛАВА XI. ПРОДЪЛЖАВАНЕТО НА ТАЙНИТЕ ПРЕГОВОРИ (Берлин, 29 декември 1880 г. / 10 януари 1881 г.)

Успях да възстановя член 1 в първоначалния му вид и да приложа неговите клаузи евентуално към война между нас и Турция. Това е аргументацията[97], която използвах пред Бисмарк: „Ние се ангажираме

[97] Фактът, че подобна аргументация е открито използвана в разговор с Бисмарк през 1880 г., е много важен с оглед на последвалите събития.

да осигурим локализирането на война между Германия и Франция или между Австрия и Италия. Напълно възможно Англия, може да застане на страната на Франция, ако по стратегически причини нарушите неутралитета на Белгия. Италия също може да станем съюзник на Франция. И в двата случая ние ще трябва да локализираме войната ви с Франция, и да ви помогнем материално, ако Англия или Италия случайно се намесят. Къде е предимството на реципрочността за нас? Не мислим за война между нас и Франция, за война между нас и Италия, изобщо да не говорим. С Англия можем да бъдем във война само поради конфликт с Турция. Ще попречите на Франция или Италия да се присъединят към Англия, добре; но срещу нас ще са двама врагове. Освен това, според член 2, можем да воюваме с Турция само след предварително споразумение с Австрия относно резултатите от тази война. Такова споразумение предполага взаимни предимства, предвидени както за нас, така и за Австрия. Следователно ние ще воюваме с Турция и с Англия, докато Австрия ще се възползва да не се намесва без да рискува нищо, ако бъдем победени! Това е недопустимо. Веднъж се случи против нашата воля, но няма да го допуснем втори път. Ако някога се споразумеем с Австрия за решение на Източния въпрос, тя трябва да продължи напред с нас, а Англия трябва да го приеме за даденост!»

Бисмарк беше впечатлен от моята аргументация. Затова той сесъгласи да включи Турция в категорията на силите, предвидени в член 1, и да възстанови оригиналния текст, такъв какъвто му го представих във Фридрихсруе.

Каза следното „Веднага щом установите обща програма с Австрия, справедливостта изисква, че не трябва единият да понесе разходите и жертвите, произтичащи от войната, за сметка на другия.“

Смятав това за най-важното резултатът, който постигнахме. Предстои да видим ако Австрия се присъедини към него как ще реагира. Но вече успях да спечеля Бисмарк да защити нашата теза.

Преминавайки към обсъждането на член II, казах на канцлера, че е недопустимо за императора да сключи безусловен ангажимент за ненамеса в делата на Турция и да се откаже от правомощията си войските ни да преминат през княжествата (Румъния) без предварително споразумение с Австрия. Ние трябва да предвидим ситуации като тази, която доведе до последното война. Не можем да омаловажим моралната си позиция на Изток и да се обвържем да искаме разрешение от Австрия да подкрепи нашите единоверци. Нещо повече, обвързвайки се така, даваме картбланш на Турция. Единствено страхът, че руска армия може да се завърне, винаги ще ѝ пречи да окупира отново Източна Румелия. Това е причината за допълнението, което предлагаме и което му прочетох.

Тук канцлерът отговори, че това допълнение ще срещне непреодолима съпротива във Виена, защото събужда австроунгарското

недоверие. Тя ще смята, че ние подготвяме нова кампания за осъществяване на българското обединение.

Напразно обяснявах, че това е само предпазна мярка за в бъдеще, а не желание за ускоряване на българското обединение. Но той вярваше в тази вероятност. И не иска да събужда недоверие у Австрия в толкова деликатни преговори. Важно е да я успокоим.

Тъй като не отстъпих, той се съгласи да оттегли цялата си поправка за невлизането на войски в Румъния, Сърбия и др. В Санкт Петербург великият княз престолонаследник също се обяви за оттеглянето на това обезпокоително начинание. Тогава аз се съгласих с него, при условие че бъде одобрено, защото разбирах важността на нашето излизане във Виена с програма, в която да сме в пълно съгласие с Бисмарк по всички точки. Тогава въпросът ще бъде да оттеглим целия параграф, който канцлерът беше добавил във Фридрихсруе към член II.

Другите ни изменения бяха приети без възражения. След тази среща канцлерът отиде в двореца, за да представи цялата ни работа на императора.

Във Фридрихсруе Бисмарк ме помоли да предложа на император Александър, да се избере великият херцог на Сакс-Ваймар за посредник между нашите двама господари и императора на Австро-Унгария, смятайки, че така ще постигнем целта си по-бързо.

Императорът се съгласи и ми повери писмо, което трябваше да препратя на великия херцог на Саксония, веднага щом бъда уведомен, че император Вилхелм одобрява този план.

Междувременно се случи следното. Беше уговорено германският посланик принц Ройс, да напусне Виена, за да информира великия херцог и негов тъст, за мисията, която се предлагаше да му бъде поверена.

Тогава Ройс отговори на Бисмарк, че ще се окаже в изключително трудно положение, ако въпросът бъде придвижен без Хеймерле да знае. Какво ще отговори, когато той го попита как стоят нещата?

Той не можеше да се оправдае с незнание, защото пътуването му до Ваймар ще го издаде. Ройс пише освен това, че Хаймерле го засипва с въпроси, относно моето посещение във Фридрихсруе. Той се беше изнервил много и виждайки, че въпросът става неотложен, вече не се опитваше да го отлага с пасивно отношение, а напротив, поиска Бисмарк да му направи предложения.

Тези съображения, съчетани с личните възражения на Ройс, са причината Бисмарк да предпочита днес обичайния метод на дипломатически преговори, пред мисията на великия херцог на Саксония.

Що се отнася до мен, тъй като получих писмо от императора до великия херцог, беше от съществено значение да запазя първоначалния план, за да мога да го изпратя малко по-рано. Обясних на Бисмарк, че ако текстът на нашия проект премине първо през

ръцете на Хаймерле, преди да стигне до император Франц Йосиф, рискуваме да навредим на въпроса с коментарите с които Хаймерле ще се постарае да го омаловажи. Предложих да се комбинират двата метода на процедура. Бисмарк прие идеята и обеща да я предложи на император Вилхелм.

Берлин, 29 декември 1880 г./10 януари 1881 г.

Следва кореспонденция на Ройс, която Бисмарк ми прочете. Хаймерле непрекъснато се връщаше към посещението ми във Фридрихсруе, без Ройс да отговори на любопитството му, тъй като му е забранено да разкрива съществуването на черновата, разработена между Бисмарк и мен.

Ядосан Хаймерле напомни на Ройс за предимствата, които Германия е извлякла от съюза си с Австрия. Според него благодарение на този съюз отношенията между Русия и Германия са се подобрили.

При прочитането на този пасаж гласът на канцлера се поколеба за момент. Очевидно беше започнал фраза, която предпочете да пропусне.

Но като разумен човек, той бързо взе решение, и завърши четенето на пасажа с твърд глас.

Не исках да изоставам и го прекъснах да напомни на Хеймерле, когато се удаде възможност, че срещата в Александрово се състоя преди да е ставало въпрос за австро-германски съюзен договар.

Бисмарк възобнови четенето си. Хеймерле обръща внимание на враждебността към Австрия, която се демонстрира от отношението на руските консули, печата и общественото мнение в Русия.

С тези представи е невъзможно да има искрен съюз. Хацфелд несъмнено щеше да е информирал принц Бисмарк, че Русия се е опитала да обезщети Черна гора за сметка на Австрия.

„Хацфелд никога не ми е писал нищо от това“ отбеляза канцлерът. И накарая направи, следният коментар: „Мнението на Императора на Русия и неговият Наследник, представляват, в моя смисъл очи, 99% от общественото мнение в Русия“.

„Има само едно истинско влияние на Изток“, продължава Хеймерле — „това на Русия. Ние го осъзнаваме във всеки следващ един момент. Винаги, когато искаме да насочим австрийския интерес, ние се сблъскваме с враждебните действия на руските агенти. При тези условия рискуваме да станем трайно измамени от руската дипломация, ако се оставим да бъдем очаровани от договор за съюз.“

Тук Бисмарк коментира: „Те рискуват много повече без договора, отколкото с него“.

„Наистина ли самият принц Бисмарк е сигурен в искреността на Русия?“, продължава Хаймерле. „Не е ли по-добре да се спрем на целта, договорена миналата година във Виена – да работим за премахване на всяка причина за конфликт или за война между Русия и Австрия? Накратко, да се ограничим до предотвратяване на удари, без да се стремим към съюз, който въпреки всичко няма да сложи край на скритото съперничество на нашите интереси на Изток? Австрия може

спокойно да работи за преодоляване на трудностите по българското съединение. Основите му са положени. Те ще премахнат опасността от конфликт, когато възникне въпросът на дневен ред. След това, ако ни се наложат нови проблеми, можем да се споразумеем за линия, която да ограничи нашето влияние?“

И все пак тази идея за разделяне беше спомената само между другото. Като практически въпрос, Хеймерле не отиде по-далеч от българското обединение.

„Такъв е Хаймерле, не вижда нищо отвъд това, смята това за единственото нещо и дори не мечтае за европейската страна на планираната сделка“, отбеляза Бисмарк.

В едно от последните писма от Ройс, Хеймерле твърди, че е необходимо като Vorbedingung (предварително условие) за всеки преговори, отношението на руснаците агент да се промени“.

Коментарът на Бисмарк е: „Nicht als Vorbedingung, sondern als Consequenz“ (не като предварително условие, а като следствие).

„Трябва да има“, добави Хеймерле, „промяна на руските политически възгледи на Изток и повече спокойствие в прилагането им.“

Коментар на канцлера: „Umkehr nicht, Ruhe ja“. (Промяна не, спокойствие, да).

Това четиво беше много поучително за мен. От година се говори за австро-германски съюз, а въпреки това между Санкт Петербург и Берлин се водят любопитни доверителни разговори. Накратко, всичките ми впечатления са отлични.

Берлин, 29 декември 1880 г./10 януари 1881 г.

В разговора ни днес Бисмарк ме запозна с работата си от предишния ден с император Вилхелм. Негово Величество изпита силна и дълбока радост, като научи всичко, което сме направили заедно през годината. Това беше увенчаването на всичките му желания. С практичния си ум императорът посочи, че трябва да се споразумеем напълно по всяка точка от проекта, преди да предприемем каквото и да е във Виена.

Императорът високо оцени идеята да се използва Великият херцог. Той се страхуваше само, че може да откаже толкова деликатна мисия. Но след като научи, че имам писмо за великия херцог, каза: „О, в такъв случай, сигурен съм, че ще приеме: писмо от император Александър ще му подейства по-добре от всичко, което аз мога да му кажа.“ И така, планът за използване на великия херцог беше определено подкрепен. При пристигането си тук, Бисмарк ще го посвети в подробностите и ме помоли да му помогна в тази задача.

За начина на процедурата във Виена, канцлерът предложи следния план. Най-ефективният метод за въздействие върху Хаймерле е да представи проекта като предложение, направено от Германия. Отказът му от Австрия ще стане по-трудно, и щом предложението не е дошло от Русия, ако все пак има отказ, няма да има същия неприятен ефект

върху преките ни отношения с Австрия, както ако инициативата беше излязла от нас.

Формата на съвместно руско-германско предложение ще има заплашителен характер и понеже целта е да не плашим Австрия, а да я привлечем в Тройното съглашение, е по-добре да изберем най-подходящата форма.

Съгласих се с всички тези разсъждения, знаейки колко много канцлерът се гордее с такта си, а тъй като нямам забележки по отношение на духа им, формата няма значение за мен.

Съгласихме се Бисмарк да изпрати инструкциите си на Ройс следващата седмица: Ройс ще действа така, че да даде приоритет на Хаймерле да научи тази новина. А самия текст на проекта, великият херцог ще го съобщи и обясни първо на император Франц-Йосиф, а Ройс ще го предаде на Хаймерле едва при второто си посещение, когато императорът вече ще се е запознал с него. При първото си посещение Ройс ще се ограничи да каже: „Вие питахте за предложенията на принц Бисмарк. След престоя ви във Фридрихсруе той не е бездействал и днес съм инструктиран да ви направя някои много разумни предложения. Предварително се уверихме, че Русия ще ги приеме. Склонен ли сте да ги разгледате с искрено желание за тройно споразумение?“

След като Хеймерле отговори, Ройс ще изчака до следващия ден, преди да се върне с проекта. След това ще започнат преговорите между Хеймерле, Ройс и Бисмарк, за който ще съм постоянно в течение. Бисмарк иске да общува директно с Хеймерле. И аз предпочитам така, заради личното му влияние. Единственото неудъбство е, че срещата между тях, няма как да бъде скрита от обществеността.

Освен това, Бисмарк не харесва особено австроунгарския посланик в Берлин, който е тесногръд, и затова предпочита да повери преговорите на Ройс.

Помолих Бисмарк да информира Швайниц, тъй като самият аз съм свидетел на неудобствата от незнанието, в което е държан досега. Принцът обеща да го направи.

Също така обърнах внимание върху огромната важност да се осигури съгласието на престолонаследника. Той отговори: „Аз съм също толкова заинтересован от въпроса, колкото и вие, и ще му обърна цялото си внимание“.

ГЛАВА XII. ПРЕГОВОРИТЕ С АВСТРО-УНГАРИЯ

Берлин, 1/13 януари 1881 г. Бисмарк за момент промени решението си и намери множество причини да предпочете саксонски крал пред великия херцог като посредник. Първо, саксонски крал е много харесван от австрийския император и думите му имат по-голяма тежест във Виена. Бисмарк често е имал важни дела с него, в които е оценил способностите му. Накрая, саксонски крал, „този кремък между три воденични камъка“, е по-заинтересован от всеки друг да види, че тези

воденични камъни не се сблъскват един в друг и в крайна сметка не го смилат. Следователно той ще работи както за себе си, така и за нас.

Тогава трябваше да изложа решителния си аргумент в полза на великия херцог, като напомних на Бисмарк за писмото на императора, което ми е наредено да изпратя до Ваймар, а след това да чакам решението на великия херцог.

Проектът, в окончателния си вариант, е толкова задоволителен, че ще е необходимо да се внимава сега, за да се избегнат всякакви съществени промени от страна на Австрия. Германският канцлер несъмнено ще бъде склонен да направи някои отстъпки, но ако му позволим да разбере, че отказът на Австрия по никакъв начин няма да промени желанието ни да постигнем съглашение, дори отделно с Германия, той няма да се поколебае с Хаймерле и ще му каже, че може да приеме или да го откаже.

До г-н Гирс.

Берлин, 2/14 януари 1881 г.

«Вчера вечерта в полунощ получих вашата телеграма с надпис „Лично“. Сам я дешифрирах и съм изключително щастлив от одобрението на императора. Приготвях се да отида на следващия ден при принц Бисмарк, за да изпълня заповедта на Негово Величество, когато ме посети синът му, с молба да отложа посещението си за следващия ден по обяд, поради спешен въпрос. Отидох там тази сутрин. Ето за какво ставаше въпрос: Великият херцог на Саксония не иска да приеме мисията. Той е получил почти едновременно писмото от нашия августейши господар и от император Вилхелм, написано със същата цел. На последното той отговори, че въпреки цялото си желание да бъде полезен, изпитва големи скрупули при преговорите по въпрос от такава важност, който не го засяга пряко. Впечатлението на Бисмарк е, че тези скрупули са по-скоро „княжески“, отколкото политически, и че „управляващият принц“ не иска да се сниши до ролята на дипломат, особено в града, където неговият зет е пасланик (т.е. Ройс). Освен това, отговорът на великият херцог създава впечатлението, че личните му роднински връзки с император Франц Йосиф не му се струват достатъчни, за да говори по достатъчно убедителен начин.

Преминавайки към друга тема, Бисмарк ми каза, че последните новини от Англия го изпълнват с тревога. Всеки момент може да се случи инцидент с правителството на Гладстон и да доведе до министерска комбинация, по-благоприятна за Австрия. Той се опасява от тазивероятност, която ще направи Хаймерле безкрайно по-труден за въздействие. Ето защо смята, че не бива да губим повече време и е много по-добре окончателно да се откажем от великия херцог, отколкото да настояваме да преосмисли решението си и да получим неохотно съгласие. Поради всички тези причини той иска съгласието ми да промени начина на действие и да се върне към преговорите по

дипломатически канали. Признавайки справедливостта на тези разсъждения, аз се съгласих, но при две условия:

(1) Необходимо е да се запази идеята, че заявлението трябва да бъде подадено във Виена под формата на германско предложение. Настоявах за това, защото току-що бях получил съгласието на нашия августейски магистър по този въпрос.

(2) След това поставих условието Ройс да не се ограничава само с преговори с Хаймерле, а да да преговаря директно с император Франц Йосиф, което компенсира предимствата, които очаквахме отвеликия херцог, след като той я отказва.

За първото условие Бисмарк се съгласи с готовност. За второто, той първоначално възрази, предвид трудността на Ройс да преговаря директно с императора, без да обиди Хаймерле. Убедих го да улесни задачата на Ройс, като помоли император Вилхелм да изпрати лично писмо до император Франц Йосиф, което Ройс ще предаде при частна аудиенция.

При тези условия нямаме причина да съжаляваме за провала на мисията на великия херцог. Ройс, като дипломат с големи способности, ще говори с императора по много по-убедителен начин».

До г-н Гирс.

Берлин, 4/16 януари 1881 г.

«В разговора ни вчера, Бисмарк ми каза, че сега ще изпрати депешата си до Ройс. Това беше моментът да му напомня, че успехът на политически план, одобрен от нашия августейши господар и от император Вилхелм, не може да зависи само от „Да“ или „Не“ от Австрия. Отказ от нейна страна не трябва да попречат на Германия и Русия да постигнат свои собствени споразумения и да формулират помежду си съграшение, чиито основи вече са договорени и оставят врата отворена за приемането на Австрия.

Бях силно изненадан, когато принцът отговори: „Вие отгатнахте моята идея; ако не бяхте ме изпреварили, щях да ви направя същото предложение. За мен това метод да повлияя на Австрия и да я принудя, чрез крайно неприятната за нея перспектива за отделно съглашение между Германия и Русия.“

Този разговор ми дава твърдата надежда, че в инструкциите си към Ройс ще въведе нова промяна в чувство за запазване на съществените части на проекта....“

До г-н Гирс.

Берлин, 10/22 януари 1881 г.

„...Прочетох на Бисмарк пасажа от писмото ви, до евентуалния отказ от Австрия и до сключване на съглашение между двет страни.[98] Той беше видимо доволен от това. Каза по този повод, че не очаква уклончив отказ. При четенето на инструкциите му до Ройс отново му

[98] Писмото от Гирс до Сабуров от 2/14 януари 1881 г. е дадено в DGP III, 156-158.

хрумна идеята, че Хаймерле виждайки как Русия и Германия постигат добро съгласие в предварителните разговори, може да си каже: „Ето какво ме очаква в бъдещото тройно споразумение; Русия и Германия винаги ще се споразумяват предварително и след това ще ми налагат волята си. Много по-добре ще е да стоя настрана от такъв съюз.“

Сега разполагаме с достатъчно данни, за да преценим точно отношението на Хаймерле. Докато той нямаше причина да подозира съществуването на истинско разбирателство между Германия и нас, той приемаше с обезкуражаващо безлазличие предложенията, които идваха към него от Берлин за учредяване на Драйкайзербунда.

Несъзнавайки нашия залог, той не смяташе, че имаме с какво да изкушим Германия, предвид това, което Австрия ѝ предложи във Виена миналата година. След посещението ми във Фридрихсруе го обзе безпокойство: и както преди желаеше да се измъкне от тройното съглашение, толкова сега иска да влезе в него, от страх да не ни остави сами с Германия.

Австрия се държи като дребен комарджия, който иска да мами.[99] Всичко върви добре, стига да рискува само няколко дребни монети. Неочаквано се появява по-голям комарджия с големи залози. Обстановката се променя; и «честният посредник» от Берлин естествено чувства по-голям интерес да се присъедини към по-сериозен партньор. Ето, накратко, обяснението за промяната в отношението на Бисмарк от миналата година.

Обещанието за неутралитет от наша страна за него е залог с много различно значение от всички плахи и колебливи уверения на виенския кабинет. Мисля, че в настоящия момент се справихме добре, като решихме да използваме този залог за да сключим изгодна сделка във всяко отношение. Защото ползите, които ще извлечем, са осезаеми, докато ако оставим несигурността да се носи над съюзите, като вечна заплаха, надвиснала над главата на Германия, ползите от подобна политика са силно съмнителни; и кой знае дали Германия накрая нама да реши да се измъкне от едно нетърпимо положение на всяка цена и да рискува война, вместо да остане за неопределено време изложена на постоянната опасност от едновременна атака по двата ѝ фланга?[100]

Две огромни сили, като Русия и Германия, ще се неутрализират в безплодна война, а отново обединени, биха могли да управляват света!

Последна характерна черта: опитах се да разбера идеите на германския канцлер за срока на действие на договора и гаранциите, необходими за неговото поддържане и вярно изпълнение. Като проба предложих идеята за съюз на две сили срещу тази, която иска да наруши договора.

[99] Правилно е схванал австроунгарската политика на дребни егоистични сметки. (б. пр.)

[100] Сабуров предвижда идеята която се появява сред германския генерален щаб, след като Русия окончателно скъсва с Германия и се насочва към Франция, при управлението на посредствения Александър III. Но кайзер Вилхелм II отхвърля подобен хазарт и продължава да ухажва Русия до 1905 г. (б. пр.)

Той отговори „Това ще дойде от само себе си, като се има предвид, че сме трима. Но да се формулира подобна идея е взаимно обидно. Това показва, че се подозираме един друг. Честно казано, единствената сила, която може да иска де не поддържа ангажимента се, е Австрия. Ето защо с нея тройният съюз е по-добър вариант отколкото съюз между двама.“

Струва ми се, че това е най-тържествената надгробна реч за това, което се е случило във Виена миналата година!

До барон Жомини.

«С най-добри пожелания. Берлин, 11/23 януари 1881 г. Още съм поласкан съм от вашите редове от 6 януари, че сте представител на идеите, които са ръководили нашата политика през последния четвърт век. Както знаете по-добре от мен, няма нищо неизменно в политиката и много се радвам да видя, че признавате необходимостта от някои промени в старите идеи, за да могат те да бъдат адаптирани към обстоятелствата на момента. Идеята за тясно приятелство с Прусия е по-стара от тази за „арбитър между Прусия и Франция“. На първата дължим превеса си в Европа по време на императорите Александър I и Николай I. Това, за което говорите, е само плод на страховете, които предизвикаха засилването на Прусия, сега превърнала се в Германия. За да се осъществи успешно този план, са необходими изключителни умения, изобилни финанси и винаги подготвена армия.

Сега нека бъдем скромни и да признаем, че „Минотавърът“ е по-умен от нас и че преди да позволи създаването на френско-руски съюз, враждебен на Германия, той може да ни победи поотделно.

Следователно е много по-добре да се върнем към старата идея, да я облечем в нови дрехи, които да отговарят на новия ѝ статут, като същевременно искаме от нея услугите, които Прусия в миналото не беше в състояние да ни окаже. Тя не беше в състояние да ръководи Австрия и да ѝ наложи волята си. Германия може да го направи. Във всяка източна криза това е съществения момент за нас. Предложеното в момента споразумение подготвя почвата за нея, дори и все още да не ни дава сигурност за това. Когато настъпи бъдещата криза (надявам се да не е твърде скоро), ще можем да постигнем разбирателство в рамките на 24 часа.

Питате ме каква е причината за новите «ухажвания на Минотавъра». Много е просто; именно защото решихме да се откажем от плана на княз Горчаков, за който говорите, когато Германия не можеше да бъде спокойна нито за миг и който беше истинската причина за безсънните нощи на Минотавъра, за разстроените му нерви и любовните му забавления във Виена. Липсваше му законната съпруга и започна да тича след танцьорки. Вижте го сега: той е съвсем различен, дори физически: той е спокоен и здравето му се възстанови. Трябваше да се справим с човек, подложен на кошмари.

Казахме му: „Нищо не даваш, нищо не получаваш“; ние ще те излекуваме от кошмарите ти; но ти ни постави в по-добро равновесие; дай ни някакъв политически баласт.

Вярвам, че сделката е добра. Тя е особено добра, защото ни позволява да размишляваме и да възстановим силите си.

С цялото ми уважение към княз Горчаков, човек не може да прави политика като Ришельо, когато не е Ришельо, а Европа не е в онази епоха.

Нека се откажем от играта на превъзходство и по-скоро да направим нещо практично. Нека се откажем от лукса, но да разполагаме с всички необходимите неща. Десет години такова постоянство, е това, което бих си пожелал. С най-добри пожелания».

ГЛАВА XIII. ДОКЛАДИТЕ НА ПРИНЦ РОЙС

Берлин, 14/26 януари 1881 г.

Принц Бисмарк ме помоли отново да го посетя, за да ми прочете първия доклад на Ройс, който току-що беше получил. Забранил му е да телеграфира от съображения за предпазливост.

Докладът е обемен. Първите осем страници са обяснение на всички трудности в ситуацията, с която Ройс е трябвало да се бори, свързани с вътрешните работи на Австрия, с австро-германското съглашение от миналата година и накрая с личната позиция на Хаймерле. „Този дълъг преамбюл“, казва Бисмарк, „е обичайната хитрост на дипломата, опитващ се да покаже успеха на усилията си.“

След това следва разказът. Ройс започва, като информира Хаймерле, че е упълномощен да препрати писмо от своя господар до император Франц Йосиф и го моли да поиска заповеди от Негово Величество по този въпрос. Същевременно му съобщава предмета на това писмо, добавяйки, че едва след това ще му направи някои официални предложения.

На следващия ден императорът, загрижен да запази коректността си като конституционен монарх, иска от Ройс да му изпрати императорското писмо чрез министъра на външните работи, което и е направено.

На следващия ден Хаймерле кани Ройс. Той казал на посланика, че императорът му изказва радостта си, която му е доставило съобщението от император Вилхелм, и тези предложения отговарят на неговите собствени желания и ги приема с още по-голямо нетърпение, защото на пръв поглед вижда в тях сериозни гаранции за укрепване на всеобщ мир. Императорът добавя, че преди да отговори, иска да обясни вижданията си по въпроса директно на принц Ройс в лична аудиенция.

На втория разговор, по молба на Хаймерле, Ройс му съобщава текста на проекта с някои устни обяснения, отлагайки подробната дискусия за следващия ден, за да даде време на събеседника си да проучи документа.

При третия им разгово Ройс не долавя в думите на австрийския министър никакъв признак на недоволство, че Русия и Германия са постигнали предварително споразумение по всички точки от програмата, преди да я предложат на Австрия. Долових обаче в по-късния разказ на Ройс два признака, ако не на ревност, то поне на недоверие.

На първо място, Хаймерле изразява желание да узнае как са постигнати различните части на проекта, или по-конкретно да разбере кои части са предложени от Русия и кои от Германия.

Естествено, Ройс който не е присъствал на на моите разговори с Бисмарк, не е бил в състояние да му отговори.

На второ място, Хаймерле предполага, че посещението му във Фридрихсруе е отправната точка на тази работа, и пита защо принц Бисмарк не се е придържал към рамките на въпросите, обсъждани с него във Фридрихсруе? И, от друга страна, защо проектът съдържа положения, за които не са говорили на тази среща, като е подминал с мълчание въпросите, които са обсъждали и които са били по-конкретно свързани с интересите на Австрия?

Ройс не може да отговори и на тези въпроси. Бисмарк отбеляза в полето, че Хаймерле прави грешка. Но опитвайки се да обсъди с мен темите, обсъждани с Хаймерле във Фридрихсруе, той си спомни, че австриецът е споменал въпроса за Нови пазар и също е говорил за страха от нахлуване на Русия в Румъния. Това е дори причината, поради която канцлерът предложи своята поправка за ненавлизането на нашите войски в Румъния, Сърбия и др., която бяхме обработили толкова добре в Санкт Петербург, че той предпочете да се откаже от нея и така споменаването на Румъния най-накрая изчезна от проекта.

Що се отнася до Нови пазар, Хеймерле му беше казал, след обясненията ми с граф Лимбург, че Русия отхвърля това, което вече официално е отстъпила на Австрия чрез протокола, подписан в Берлин между граф Андраши и княз Горчаков. По този повод Бисмарк коментира „В края на краищата никога не съм имал идея да повдигна този въпрос в основната част на проекта.“

Не сметнах момента за подходящ да го обсъждам тогава, тъй като не бях сигурен, че той ще се съгласи с нашата гледна точка; заради формалните условията на протокола и формулировката в полза на Австрия. Но по този въпрос Австрия се придържа само към принципа, като не се интересува особено от неговото прилагане и влизането в «гнездото на стършелите» в Нови пазар.

Връщам се към разказа на Ройс. Първото впечатление, създадено у Хаймерле, изглеждаше доста благоприятно. Преди всичко той с удоволствие спомена характера на проекта, който обобщава въпросите, и ги вкарва в определени фундаментални принципи, избягвайки докосването на деликатните точки, трудни за формулиране.

В Берлин и в Санкт Петербург, беше взето предвид желанието му да не се предвиждат всички възможни вероятности, което никаква далновидност не може да изчерпи предварително.

Хаймерле не пренебрегва стойността на гаранциите за мир, които Австрия може да получи от това споразумение. „Само ви моля“, добави той, „да не ме пришпорвате; да ми дадете време да го проуча по-добре във всичките му аспекти и ако възникнат някои изменения, които искам да ви предложа, бъдете така добри да ги вземете предвид. Не се страхувайте за аналитичния ми ум; вашият проект няма да пострада от него; дори ще видиш, че ще стигна по-далеч“ ... тук Бисмарк прекъсна четенето, за да ми каже: „Предполагах, че ще каже „по-далеч от вас“ и като овладя смеха си, отново продължи: „по-далеч, отколкото си мислим!“

На това Ройс отговорил, че проектът в сегашния си вид е резултат от дълги и трудоемки преговори; не е прост проект, който може лесно да се промени, без да се компрометира целия въпрос, и той трябва да предупреди барон Хеймерл за опасността от твърде очевидни изменения.

Канцлерът отбеляза „Ройс е изпреварил инструкциите ми. На човек като Хаймерле е опасно да му предложиш ястие и да кажеш: „Трябва да го изядеш или да го оставиш.“ Може да се постигат по-добри резултати, като обсъжда нещата с него. Не бива да плашим този твърде страхлив човек. Трябва да му се помогне с деликатно отношение. Да видим какво ще предложи. Ако е нещо неприемливо, аз обещавам, че ще откажа, дори без да отнасям въпроса до Санкт Петербург. Ако е спорно, ви съветвам да го обсъдите и вместо да отказвате веднага, да предложите някои промени».

Всичко това може да е много разумно от психологическа гледна точка, но от наша гледна точка, въпреки това съм доволен, че Ройс е говорил по този начин.

«Хаймерле отговори, като повтори уверението си, че ще се ограничи до точно излагане на някои точки, които касаят Австрия и които според него оставят вратата отворена за недоразумения. Без повече обяснения, той се ограничи да посочи, клаузата, отнасяща се до обещанието за неутралитет в случай, че една от трите сили бъде принудена да воюва с четвърта».

„Този пасаж е твърде неясен“, казва той. „Русия може да бъде принудена да започне война с Румъния и да я завладее, а през това време Австрия ще бъде задължена да спазва приятелски неутралитет и да се грижи за локализирането на конфликта!“

Тези думи ми показва, че съм бил напълно прав, разчитайки на самата Австрия да дефинира по-точно този пасаж от член I, който не сметнах за разумно да засегна по време на последните ми разговори с Бисмарк. Хаймерле, очевидно неспокоен от твърде свободното отношение, което неяснотата на тази формулировка оставя на Германия отнодно малките държави като Дания, Белгия и Холандия,

веднага почувства необходимостта да я промени. Но като умен човек, той внимателно се въздържа да назовава Дания или Белгия и умело преувеличи страховете си от евентуално нахлуване в Румъния, единствената малка държава, която е наш съсед и затова му предлага единствения удобен претекст да настоява за по-ясна формулировка, без да обижда германския канцлер с каквото и да е недоверие към него!

Ако Бисмарк имаше някакви тайни замисли, той със сигурност щеше да предположи тази хитрост на Хеймерле. Но съдейки по едно предложение, което ми направи в продължението на този разговор, за което скоро ще разкажа, смятам, че той не е имал никакви съмнения при изготвянето на този член и вследствие на това истинският смисъл на хитостта на Хаймерле му убягна.

Бях доволен от думите на Хаймерле и по още една причина. Тъй като посочи за пример евентуален конфликт между Русия и Румъния и запази мълчание за евентуалната руско-турска война, което може да бъде включено и в самата формулировка на член I, това е доказателство, че той напълно допуска прилагането на думите, «с четвърта сила“ за Турция. Ако имаше друго предвид, това със сигурност ще е първото възражение, което Хаймерле ще постави. Така начин имаме ценна индикация, че този основен пункт ще бъде приет от Австрия и че тя ще се съгласи с обещанието за неутралитет в случай на война между нас и Турция. Така че съм доволен не, че отказахме да се съгласим с изключването на Турция от категорията сили, предвидени в член I, и не се оставихме да бъдем повлияни от страха на Бисмарк, Австрия да откаже тази формулировка.

Но аз размишлявах върху всички тези неща, без да кажа и дума на Бисмарк. Ограничих се да покажа голямо учудване и да го попитам какви са най-накрая причините за тези нови тревоги на Австрия относно евентуално нахлуване на Русия в Румъния - тревоги, за които никога преди не бях чувал?

Канцлерът ми отговори, че и той не може много добре да си го обясни. Знаеше само, че преди време във Виена са били стреснати от разкриването на заговор срещу румънския княз и той се свързвал с подстрекателството на Стурдза, тъст на младия принц Горчаков[101]. Предполага се, че целта на този заговор е била да се провъзгласи Стурдза за княза на Румъния под протекцията на Русия. От това до анексирането има само една малка стъпка, според версията на Виена. Според Бисмарк, тези слухове могат да обяснят тревогите на барон Хаймерле.

[101] Константин Александрович Горчаков (1841 - 1926) е втори син на канцлера Горчаков, женен е за Мария Михайловна Стурдза (1849-21.02.1905), дъщеря на молдовския княз Михаил Стурдза от брака му със Смарагда Богориди. Смарагда е дъщеря на българина Стефан (Стойко) Богориди и правнучка на Софроний Врачански, сестра на княз Александър Богориди (Алеко паша, губернатор на Източна Румелия).

„Но“, отговорих аз, „дори Хаймерле да вярва в подобни абсурдни идеи, ние имаме в резерв варианта на член I, който трябвало да го задоволи, защото вариантът ясно посочва, че великите сили са включени единствено в Член I. По този начин вероятността на нападение срещу Румъния от Русия е изключена от него.“

Канцлерът ми посочи, че този вариант допуска и евентуална война между Русия и Турция – война, която без съмнение налага преминаването на руски войски през Румъния. Именно по този въпрос Австрия е чувствителна. Тя ще се съгласи, ако това се случи, както се е съгласи през 1877 г.; но трудността е да се накара да подпише това споразумение предварително.

Именно тази трудност той имаше предвид, когато ми предложи поправката си във Фридрихсруе.

След като размисли за момент, ми каза: „Може да заобиколи трудността, като предложи следната формулировка за този пасаж от Член I: Ако един от трите двора се окаже принуден да започне война с една от другите сили, подписали Берлинския договор, другите два ще запазят приятелски неутралитет и т.н. И добави „Освен това трябва да изчакаме, докато Хаймерле формулира мнението си, и едва тогава ще видим какво може да се направи.“

Веднага се хванах за това предложение, обявих го за перфектно и изразих увереност, че в Санкт Петербург няма да има възражения срещу него. То наистина отговаря на всичко, което бихме могли да пожелаем; включва Турция (в качеството си на подписала Берлинския договор) в броя на силите, предвидени в член I, и едновременно с това изключва всички малки държави в Европа!

Тази формулировка, предложена от Бисмарк, в моите очи, беше най-доброто доказателство, че не таеше никакви резерви по отношение на малките държавици, граничещи с Германия.

Следователно, когато член I бъде преработен по този начин обхващащ и случая с малките държави, Хаймерле ще постигне своята гледна точка и страховете му за Румъния, независимо дали са реални или мними, ще се успокоят, след като са послужили на нашите собствени цели.

Но да се върна към разказа на Ройс. Хаймерле, изразил желание за дискусия, за да изясни по-нататъшни трудни моменти в проекта, добавил, че искал да го направи с пълна откровеност, без да чувства никаква принуда; да размишлява спокойно и накратко може да бъде спокоен, само пред германския канцлер, най-добрия съюзник на Австрия и най-могъщия държавник в Европа. За да бъде напълно спокоен, той иска Русия да не присъства на тяхната среща.

Тук канцлерът прекъсна четенето си за миг и ме погледна с лукаво изражение, сякаш ми казваше: „Ето защо ви чета доклада на Ройс, без да ви спестя нито ред.“ Той отбеляза този пасаж, че желанието на Хаймерле е трудно за изпълнение, тъй като е невъзможно за него да обсъжда руските интереси без Русия.

След това Хаймерл еизразил желанието си да узнае мнението на Бисмарк относно промяната, която Тройното съглашение ще внесе в споразуменията, сключени във Виена между двете им правителства.

Няма ли характерът им да бъде променен от присъствието на Русия в това Съглашение?

След като ми прочете този пасаж без никакво колебание, канцлерът разказа надълго и нашироко за тази известна случка и ми говори за нея като за нещо, за което нямаше какво ново да ми каже от времето на доверителните ни разговори през септември 1879 г., на следващия ден след завръщането си от Виена.

„Не знам“, каза той, „защо винаги са нетърпеливи да оставят мистерия да витае над тази сделка. Във всеки един момент мога да направя точно същото с Русия, без Австрия да се обиди от това. Какво се случи? Казах на Андраши, че запазването на Австрия като велика сила е в интерес на Германия; че последната не може да позволи Австрия да бъде заличена от картата на Европа или пък сведена до размерите на треторазрядна държава. Германия е заобиколена от велики държави; техният брой прави нейната сила, защото колкото по-многобройни са те, толкова по-трудно им е да влизат в коалиции.

По това време панславистките тенденции в Русия ми причиняваха безпокойство, може би съвсем неоснователно; чудех се каква посока ще поеме руската политика под влиянието на тези тенденции; и френско-руският съюз, имащ за цел разрушаването на германското единство, беше особената опасност за бъдещето, за която мислех, и която в крайна сметка ми показа, нашата полза от запазването на Австрия като велика сила. Андраши ми даде аналогични уверения. Всичко, което казах на Андраши, вече го бях казал на Убри през 1877 г., когато княз Горчаков ме разпита какво ще е отношението на Германия в случай на война между Русия и Австрия. Интересът на Германия ни показва в подобни обстоятелства път, от който не можем да се отклоним; трябва да се уверим, че нито една от тези две сили няма да бъде напълно победена. И двете са ни необходими.“

Тук канцлерът добави, как е заявил много ясно във Виена, че Германия никога не може да се обвърже да защитава Австрия или да подкрепя нейните спорове, ако иска да води агресивни войни.

Хаймерле засегнал още два въпроса. Той иска да знае какво смята Бисмарк за продължителността на договора. Канцлерът отбеляза, че този въпрос е още преждевременен. Ще има време да се постигне споразумение и по него.

След това Хаймерле настоява особено върху необходимостта от запазване на тайната на този договор. Той се страхува от делегациите (двата парламента); страхува се от печата; страхува се от ефекта, който новината за договор,а подписан от трима души, ще произведе в Париж и Лондон.

Германският канцлер коментира този пасаж: „Ако е необходимо, ще го запазим в тайна; но ще го запазят ли самите те в тайна?“

Казах на Бисмарк, че що се отнася до нас, трябва да го пазим в тайна. Няма да допуснем недискретност. Добавих обаче, че вечни тайни не съществуват; всеки от трите кабинета може да сметне за полезно при определени обстоятелства да повдигне ъгълчето на завесата: Германия, за да успокои войнствените стремежи на Франция, ако такива са налице; Австрия, за да накара италианците да се замислят; накрая, Русия, в случай че нов кабинет на Биконсфиолд стане твърде агресивен. Следователно ще се съгласим да не разкриваме съществуването на договора или на която и да е от неговите клаузи, освен с единодушното съгласие на трите двора.

Този въпрос изглеждаше от по-малка важност за канцлера, но от наша гледна точка, секретността е предимство и дори необходима, докато управлява правителството на Гладстон. Опозицията ще има страхотно оръжие срещу него, ако договорът стане известен. Тя ще го обвини, че е отчужди Германия и Австрия от Англия и ги е хвърлил в обятията на Русия.

Ето защо в наш интерес е да постиганем споразумение с Виена и Берлин по въпроса за запазването на тайната. По-късно ще видим.

В края на разговора си с Ройс, Хаймерле му казал, че въпреки отговорността, която поема за бъдещето, е готов да участва в тази работа. Той установил, че император Франц Йосиф е по-склонен, отколкото преди време, да сключи някои фиксирани споразумения (feste Abmachungen abzuschliessen). Всички новини, които идват от Русия до Негово Величество, свидетелстват за все по-миролюбивите тенденции, които се проявяват там. Самият той признава, че напоследък тези успокояващи тенденции се проявяват и в отношението на руските агенти в различните места на Изток. Тук канцлерът ми каза, че за първи път вижда Хаймирл доволен.

В заключение, австроунгарският министър на външните работи отбелязал също известно подобрение в отношението на общественото мнение във Виена, както и във виенския печат. „Вече няма същия страх (dieselbe Furcht) сред нас от възстановяването на „Dreikaiserbund“.“

Тук канцлерът постави в полето въпросителна забележка. „Не разбирам този пасаж“, която ми каза на глас

„Може си помислим“, отбелязах аз, че все едно дебнем Австрия в ъгъла на гората!"

„При това“, отбеляза Бисмарк със смях, „за да си дадем парите доброволно!“

На сбогуване се съгласихме да се срещнем отново след пристигането на съобщенията, които барон дьо Хеймерле обеща да изпрати на принц Ройс, след като направи щателно проучване на проекта.

ГЛАВА XIV. УПОРСТВОТО НА БАРОН ХАЙМЕРЛЕ

Берлин, 23 януари/4 февруари 1881 г.

Бисмарк ми каза, че отговорът на император Франц Йосиф на писмото на император Вилхелм току-що е пристигнал. Австроунгарският император го е предала на Ройс тайно.

Този отговор е напълно задоволителен. Император Франц Йосиф се съгласява безрезервно на тясно споразумение между трите имперски двора. Той е съгласен и с всички принципи, които да послужат като основа за проекта на бъдещия договор, и информира император Вилхем, че е натоварил своя външен министър да постигне споразумение с Германия и Русия по подробностите. Освен това Негово Величество казал на принц Ройс, че е абсолютно необходимо тези преговори да приключат със задоволителен резултат и от своя страна той ще направи всичко възможно.

Междувременно Ройс беше провел нов разговор с Хаймерле. Започналиа обсъждането на детайлите. Хаймерле настоятелно питал защо проектът съдържа толкова много нови въпроси, за които не е бил информиран във Фридрихсруе. Относно това оплакване Бисмарк не ми съобщи нови подробности; но аз лесно разбрах, че „новият въпрос“ за Хаймерле е член 1, и какви са ползите от него за Германия. Във Фридрихсруе канцлерът искаше най-вече да подготви споразумението между Австрия и нас. Той осигури съгласието на Хаймерле по въпроса за Проливите (член 3) чрез нашето обещание да не нападаме Турция, без да споразумение с Австрия. Що се отнася до основния принцип на споразумението да ни защитаваме взаимно срещу коалиции (член 1), канцлерът, изглежда, не му беше говорил по него. Разпознах в това хитра маневра на германсия канцлер да принуди Австрия да приема този принцип, като същевременно го представя че е окончателно договорен от Германия и Русия.

Въпросите на Хеймерле са главно до формулировката на този член 1. Преди всичко, какво означава думата „посредничество“? Как и във връзка с какви оплаквания ще се упражнява това посредничество? Ако например Русия открие недостатък в някаква административна мярка на Австрия в нейните полски или славянски провинции, тя ще поиска ли посредничеството на трета сила. Това отваря вратата за чуждестранна намеса във вътрешните работи.

Тук очевидно Хаймерле е позал проницателност. Според израза на Бисмарк, той смята, че е открил „хитрости“ в руската дипломация и насочва срещу нея щателна атака. Той не знаеше, че тази част от текста е дело на Германия; че самата идея за „посредничество“ е нейна и че той изразходва пламенността си напразно в спор с автора на този член, самия Бисмарк!

Също възразява срещуизраза, „ако един от силите бъде принуден да започне война“ и т.н. Какво означава това какво означава думата „принуден“?

Напомних на канцлера, че думата е негова. Моят Първият проект беше следният: „ако една от силите се окаже във война“ и т.н. Той ми

беше казал във Фридрихсруе: „Нека го наречем „принудена да започне война“; винаги е по-правилно“.

Канцлерът ми отговори, смеейки се: „Спомням си го перфектно. Също така ще възложа на Ройс да обясни на Хаймерле, че това е чисто декоративен термин, който скрива нещо, което може да обиди“.

След това премина към най-важното възражение на Хаймерле. Естествено, пак става дума за Румъния. По времето, когато тя беше васално княжество, неговото съществуване беше поставено под закрилата на цяла Европа. Днес тази малка държава е изложена от всички опасности на независимостта. Тя може да бъде нападната по два начина: или чрез впускане в неразумна война, или като стане жертва на хитра политика, като императрица Екатерина по отношение на Полша, която извика руската армия на своя територия.

Тук канцлерът ми разказа някои подробности от срещата си с Хаймерле във Фридрихсруе. Австриецът му обяснявал несигурното положение на Австрия ак Русия реши да присъедини малките независими държави, които е създала. „Какво ще правим“, попитал той, „ако Русия окупира Молдова?“

Бисмарк му отговорил: „Бенедети веднъж постави подобен въпрос и на мен. Той ме попита дали Германия ще нападне Франция, ако тя окупира Белгия. Отговорих „Не, но ще да търсим нашата „Белгия“ другаде. Имах предвид Южна Германия, от която все още бяхме разделени от линията на р. Майн. Казах на Хаймерле „ако Русия окупира Молдова, търсете вашата „Молдова“ другаде. Окупирайте Влахия и я дръжте като залог».

„Ами ако Русия окупира Влахия преди нас?“, пита предвидливият Хеймерле.

„Окупирайте Сърбия, или Нови пазар, или нещо подобно.“

„Ами ако Русия ни нападне за това?“, пита отново.

„Тогва се ащитавайте“, отвърнал Бисмарк.

„Ще ни гарантирате ли териториите, които ще сме окупирали?“

„Разбира се, че не“, бил отговорът.

След като ми разказа този забавен диалог, канцлерът започна да обсъжда с мен условията на проект, който да успокои страховете на австрийския министър.

„Няма да стигнем до това“, каза той, „без да внесем отново поправката, която предложих във Фридрихсруе.“

„Разбира се“, отговорих аз, „само че ще добавим към него отново нашата контрапоправка, защото не можем да си затворим пътя към България, ако това се наложи.“

Тогава трябваше да намерим нова формулировка с общи усилия и колкото и да е странно, стигнахме до същия резултат, както в Санкт Петербург, но с други думи.

Тази нова формулировка, която канцлерът се ангажира да представен във Виена, звучи по следния начин (Член 2, между втория и третия параграф):

„Никоя от Силите няма да изпрати войски на територията на Румъния, Сърбия или Черна гора без преди да ги е обсъдила заедно с другите две.

Този ангажимент ще бъде валиден, докато настоящият статуквото в Турция е запазно“.

Не видях принц Бисмарк отново до 22 февруари. Като ме прие, той каза: „За времето, който измина от последния ни разговор ще ти докажа, че Хеймерл не е лесен за опитомяване гълъб“.

Въпреки че все още не беше получил окончателен отговор от Виена, той не искаше да отлага повече и се възползва от първия си свободен ден, за да ме запознае с текущото състояние на преговорите. Хаймерле, принуден да представи своите поправки, продължи да се ограничава в кръга на своите критики, без да формулира нищо.

Принцът ми прочете няколко доклада от Ройс, които ми дадоха достатъчно пълна представа за историята на тези трудни преговори. Той беше изпратил моето писмо по въпроса за поправката, отнасяща се до Румъния, Сърбия и др., до Виена, като възложи на Ройс да я приеме.

В отговор Хаймерле формулира искането за неприкосновеността на румънската територия да бъде поставена под специална гаранция от Германия; с други думи, Германия да гарантира на Австрия, че руските войски няма да влязат в Румъния.

Канцлерът категорично отказал. Тогава Хаймерле съсредоточил възраженията си срещу Договора върху две точки:

(1) Той се страхува, че Русия и Германия винаги ще се споразумеят по-лесно помежду си, отколкото с Австрия, за събитията на Изток. Той вижда доказателство за това в бързината, с която вече е постигнато споразумение между Санкт Петербург и Берлин по някои важни точки - Румелия, Балканите, обединението на двете Българии, Проливите, неутралитетът, накрая целия този проект на договор. Разглеждан от тази гледна точка, договорът само ще връзва ръцете на Австрия, оставяйки свобода на Русия да се впусне с пълна сила в нова кампания срещу Турция.

От тези думи Ройс заключава, че Хаймерле подозира, че Германия и Русия вече са постигнали споразумение за тази цел. Тук прекъснах канцлера, за да кажа, че след като съм участвал в дискусиите в Санкт Петербург, мога да потвърдя, че ние сме тези, които смятаме, че ръцете ни ще бъдат вързани до определен момент от този договор и правим тази жертва, за да осъществим съюза на трите империи.

(2) След като разви това общо възражение срещу писмения договор, Хаймерле направи второ, насочено срещу пасажа в член 1, който е формулиран по следния начин: „Ако възникне разногласие или спор между два от тях, то ще бъде отнесено до посредничеството на третия (двор)“ и т.н.

Хеймерле вижда тук безсмислена сделка. Между Австрия и Русия посредникът ще бъде Германия и както той предполага, Русия и

Германия винаги ще се споразумяват лесно, като посредничество ще означав налагане на Австрия, на решение, благоприятно за Русия!

С тези думи виенският кабинет направи поучително признание за безсилието си да обърне ситуацията и признава, че приятелството на Русия е по-необходимо на Германия, отколкото на Австрия!

Накрая, Хаймерле изрази опасение, че посредничеството само ще доведе до промяна на отношенията между Австрия и Германия.

Принц Ройс завърши доклада си, като описва трудността на Хаймерле да поеме отговорност. Самата мисъл, че унгарците един ден ще научат, че е подписал пакт с Русия, го кара да тръпне.[102]

Вместо да наложи спирачка (ein Riegel) на руската политика, той ще бъде обвинен, че е дал за нея картбланш.

Накрая Хаймерле отново започнал да се оплаква, че Бисмарк не му е обяснил по-подробно произхода и обхвата на различните клаузи на планирания договор, както го беше помолил да направи.

Канцлерът, загуби търпение от тези уклончиви отговори, заповяда на Ройс да поиска аудиенция при император Франц Йосиф, за да го помоли да окаже натиск върху своя министър. Ройс трябва да обясни на императора, че никога не се е появявал по-благоприятен случай за трайно утвърждаване на благоприятното разположение на Русия спрямо Австрия. Император Александър силно желае това и се е обградил с министри, водени от същите намерения. Ако споразумението се провали поради австроунгарската опозиция, император Александър окончателно ще се откаже от Драйкайзербунда, като противоречащ на интересите на Русия, и ще стигне до правилното заключение, че с Австро-Унгария не е възможно да се постигне споразумение. Сега, във Виена, трябва да са наясно, че отношенията между Русия и Австро-Унгария винаги има вероятност да се влошат и зависят много от събитията, отколкото отношенията между Русия и Германия.

За да избухне война между Русия и Германия, трябва да има голямо желание за това и от двете страни; докато между Русия и Австрия може да избухне конфликт единствено поради силата на събитията, дори ако техните монарси искрено желаят мир. Ето защо Австрия трябва да се възползва от този момент, за да се гарантира мира, поне за няколко години.

Ройс вижда император Франц Йосиф както винаги изпълнен с най-добри намерения; той високо оценя сговорчивото и миролюбиво настроение на император Александър и оценя необходимостта, че трябва да се възползваме от тях, за да осъществим съюза, толкова полезна за трите империи. Но за него е трудно да се освободи от ролята си на конституционен монарх и да действа противно на своя отговорния министър.

[102] Именно унгарците да основната и единствена спънка в добрите отношения на Русия и Австрия. (б. пр.)

В този момент кралят на Саксония беше в Берлин за сватбените тържества.[103] Бисмарк, който винаги обича да се връща към първоначалните си идеи и е впечатлен от трудностите, с които се е сблъсквал във Виена, каза няколко думи на краля на Саксония и го попита дали ще се съгласил да използва личното си влияние върху австроунгарския императора, за да постигнем успех по въпроса във Виена. Кралят се съгласи. Това обаче беше само резервен вариант, който Бисмарк щеше да използва в случай на крайна необходимост, защото по същото време изпрати нови инструкции на Ройс да направи последен опит с Хаймерле.

Като ми разказваше за поверителността, свързана с краля, канцлерът добави, че това не е недискретност към нас. Кралят на Саксония знаеше за нашия замисъл от предишен разговор; кралят беше личен приятел на австроунгарския император, както великият херцог на Сакс-Ваймар беше личен приятел на император Александър. При настоящите обстоятелства първото приятелство, можеша да е по-полезно от второто, при поставянето на въпроса във Виена.

Кралят на Саксония ще има възможност да види император Франц Йосиф през април, по време на лов за глухари.

Бисмарк ме запозна с новите инструкции, изпратени до Ройс. Те наистина са инструкции на човек, чието търпение вече е изчерпано: „Ще кажете на барон Хеймерле, че обещах на руското правителство да осигуря от Австрия „да“ или „не“. Трябва да получа категоричен отговор, който руският посланик очаква от три седмици и който все още не мога да му дам. Кажете му също, че по никакъв начин не съм склонен в случай на отказ, да споделя с него отговорността за последствията, които този отказ ще има. Австрия сама ще си поеме отговорността. Въпроса за охлаждане на отношенията между Русия и Германия вече беше достатъчно раздут, и аз ще се погрижа да не дава допълнителен претекст за подобно предположение. Барон Хаймерле трябва да разбере веднъж завинаги, че ако откаже, ще го направи на свой собствен риск и опасност».

След това, разглеждайки възраженията на Хаймерле едно по едно, канцлерът упълномощи Ройс да заяви, че клаузата за „посредничеството“ не е руска идея, а негова собствена; че тя не е съществена за договора; че той не се интересува от нея в момента, в който Хаймерле е възразил срещу нея; че двата основни принципа на договора са клаузата за неутралитет и тази, отнасяща се до Проливите, и че по тези две точки той иска ясен отговор.

В отговор на недоверието, изразено от Хаймерле, той му оставя да определи периода на действие на договора и да го направи толкова кратък, колкото пожелае.Канцлерът посочи 10, 5 или 3 години.

По въпроса за продължителността му, той ми каза, че най-важното е да се накара Хаймерле да подпише нещо, дори и само за 2 или 3

[103] Сватбата (на 27 февруари 1881 г.) на бъдещият император Вилхелм II с Августа Виктория, дъщеря на Фридрих VIII – последният херцог на Шлезвиг-Холщайн.

години. След като вкуси от предимствата на тази система, никой авструнгарски държавник няма да се откаже от подновяването ѝ.

В съответствие с доброто настроение на канцлера, аз му казах, че за нас настоящият проект не е въпрос на преходна възможност, а виждаме в него първия залог за политическа система от дългосрочни издръжливост, като например августейшите предшественици на управляващите не днес монарси са поддържали в продължение на век, през всички катаклизми в Европа. Императорът, моят господар хареса тази система, откакто се увери, че Германия е толкова искрена към нас, и желаем да вървим ръка за ръка заедно за да осигурим взаимна защита срещу всички опасности на неизвестно бъдеще.

Добавих следното „С вас, аз ще стигна до края на света. Кой знае всички събития, които могат да възникнат неочаквано в Европа? Кой можем да кажем колко често отново ще имате нужда от нас и ние от вас?“

Впечатлението, което направих, беше достатъчно силно, и затова направих предложение, което може да ни бъде много полезно: „Не мислите ли, че има още начини да повлияем на Хаймерле? Сигурно сте забелязали, че от известно време ние при всеки изникнал случай, заемаме по-примирително отношение към Австрия, както самият Хаймерле признава?

„Да така е “, отбеляза той. А аз продължих мисълта си: „А не е ли по-уместно да покажем на Хаймерле, че ще съжалява, ако откаже? По всички въпроси, които интересуват Австрия – тези за Дунав, Сърбия, българските железници, ние можем внезапно да възобновим твърдата си позиция, неприятна за австрийското правителство. Но преди да подложаим това в Санкт Петербург, искам да знам дали го смятате за добро решение».

Канцлерът отговори, че в този момент все още е преждевременно. Той очаква категоричния отговор от Виена във всеки един момент. „Ако този отговор“, добави той, бъде отрицателен или нарочно го бавят, средствата, които предлагате, смятам за напълно удани.“

Този отговор, с който канцлерът на Германия ни даде картбланш да създаваме трудности на Австрия откаже договор е доказателство за голямо предимство, което може да извлечем от решителността на човек като Бисмарк, когато си имаме работа с противник като нерешителния Хаймерле.

Последният доклад от Ройс разказва как е изпълнил тези инструкции. Той се е опитал да убеди барон Хаймерле, че отговорността за подписването на договора тежи върху него, и ще му тежи много повече, защото ако не подпише, ще стане причина за промяна в отношението на император Александър към Австрия.

Хаймерле признава, че няма отговор на тзи аргумент на Бисмарк (er sollte vor Euren Einwendungen schweigen). Той добавил учтивата фраза за мен: „es ware ihm auch sehr peinlich den Russischen Botschafter auf sich

warten zu lassen“. (За него е би било много неудобно да кара руския посланик да чака.)

Накрая поискал 24 часа, за да обсъди въпроса с императора. Един час след посещението ми при Бисмарк, пристигна телеграмата от принц Ройс пс категоричния отговор от барон Хаймерле.

ГЛАВА XV. НАШИЯТ ОТГОВОР

Берлин, 23 февруари 1881 г.

Ройс телеграфира, че Хеймерле приема нашите предложения с премахване на „посредничеството“ по член 1; тригодишен срок на действие на договора и някои промени във формулировката, които вероятно ще научим утре.

Смъртта на император Александър II.

Берлин, 7/19 март 1881 г.

Вчера получих тайното писмо от 4 март, в което г-н Гирс ми съобщава, че императорът е потвърдил последните инструкции, които ми бяха изпратени.... вече от покойния император вечна му памет.[104]

След като същия ден посетих германския канцлер, му дадох това писмо да прочете мълчаливо, без коментари. Той го четеше замислено, бавно, опитвайки се да запомни думите, които придават на решенията на новия руски суверен форма, достойна за възвишеността на неговия ум[105], за степента на неговата скръб и за неговата синовна почтителност.

Това важно съобщение ми даде възможност да възобновя прекъснатите ни разговори с Бисмарк.

Канцлерът започна, като изрази желание, че не бива да бързаме да успокояваме австрийските опасения за политическите последици от смяната на царя. Барон Хаймерле все още създава трудности за сключването на планираното споразумение.

Ще е дбре да го накараме да почувства опасността, която може да възникте за Австрия от промяна в политическия курс от новия император. „Ако Австрия не желае да има промяна, е необходимо тя да я заслужи...“

След това канцлерът ме запозна с предложените изменения от Хаймерле. И каза, че се въздържа да ги оценя, докато не узнае становището на моето правителство. Въпреки това попита какво мисля аз лично за тях.

Казах, че на пръв поглед по-голямата част от тези изменения не изключват възможността за споразумение. Трябваше обаче да направя

---

[104] Александър II е убит от атентаторите от „Народна воля“ една престъпна организация, дала началото на по-късните есери. Сред убийците на царя е братът на един друг престъпник и убиец – Владимир Улянов Ленин. (б. пр.)

[105] Неговият ум ще се окаже твърде ограничен, самият той е един самодоволен и упорит глупак, и ще провали цялото начинание започнато от Сабуров и Бисмарк. (б. пр.)

изключение с промените, предложени в член 3, отнасящи се до Проливите. Те не могат да бъдат приети в Санкт Петербург.

Канцлерът внимателно избягваше да защитава австрийската формулировка, и посочи, че съществената е налице; е Австрия признава нашето право да обявим война на Турция при отваряне на Проливите за воюваща сила (срещу нас). Отговорих, че важното за нас е да предотвратим тази вероятност и затова настояваме за изпращане на общата декларация до Турция от името на нашите три двора, разчитайки на моралния ефект, който тя ще предизвика в Константинопол. Сега тази декларация е отхвърлена в австрийския проект.

Канцлерът напълно прие моето мнение. Без да чака завръщането ми от Санкт Петербург, той ще пише незабавно до Виена, че според него предложените в член 3 изменения са недопустими от руското правителство. А останалите, ще ги обсъдим. Преглеждайки текста на проекта, изменен от Хаймерле, попитах какво се е случило с известната поправка, няколко пъти внасяна и отхвърляна, по въпроса за Румъния?

Канцлерът отговори, че Хаймерле се е отказал от нея и приема термина „велика сила“ в член 1, като достатъчна гаранция за защита на Румъния.

Така че бях прав, като казах по-рано, че Румъния е само претекст и в действителност Хаймерле обмисля да изключи всички малки държави от вероятностите, предвидени в член 1. Така ние постигнахме нашата гледна точка по отношение на Дания, Белгия и др., без да сме обидили германското правителство с каквато и да е проява на недоверие към него. Австрия изпълни тази задача вместо нас. Този деликатен въпрос на нашите преговори съответно беше решен по задоволителен начин и всяко неудобно задължение по въпроса за невлизането на войски в Румъния окончателно изчезна.

Предадените от барон Хаймерле поправки бяха придружени от нови оплаквания за намеренията изадните мисли, които той приписва на Русия.

С това си навлече доста остър отговор от Бисмарк. Канцлерът му съобщи чрез Ройс, че поведението на Виена в този момент му напомня за най-неприятните му преживявания в сблъсъка му с австрийската дипломация по времето, когато беше пруски представител във Франкфуртския парламент. Нямаше нито откровеност, нито добросъвестност, според неговите собствени изрази, в игнорирането на предимствата, които Австрия ще извлече от това споразумение, и в оспорването на справедливостта на руските искания, голямата ѝ умереност и помирителния дух, който тя прояви в хода на тези важни преговори.

„Ако господин Хаймерле“, добави принцът в писмото си до Ройс, „ предпочете да се откаже от тези предимства, нека го направи; но тогава му кажете, за да разбере, че тройното споразумение, колкото и желателно да е то, не е толкова необходимо за нас, защото

приятелството на Русия е по-ефективна гаранция по отношение на Франция, отколкото съюз с участието на Австро-Унгария.“

За първи път чух принц Бисмарк да говори открито за ситуацията, наричайки нещата с истинските им имена, без никакви резерви.

Барон Хеймерле представи клаузата за затварянето на Проливите като „огромна“ отстъпка, която Австрия прави на Русия. Бисмарк му отговори, че затварянето на Проливите е както австрийски, така и руски интерес. Какво ще направи Австрия, ако под влиянието на републиканска Франция в устието на Дунав се създаде румънска република и френски флот премине през Проливите, за да подкрепи и защити това революционно дело?

Признавам, че тази екстранагантна хипотеза, е невероятна, като слабо аргумент, но трябва да сме благодарни на германския канцлер за неговата доброта в защитата на нашата гледна точка в тези трудни преговори с виенския кабине.

На 10 март заминах за Санкт Петербург, за да присъствам на погребението на император Александър II и да участвам в дискусиите, свързани с окончателното изготвяне на проекта за договора.

Берлин, 3/15 април.

При завръщането си в Берлин съобщих на Бисмарк нашите контра-изменения с необходимите обяснения. След като ги проучи, той ми каза, че що се отнася до член 3, който ни интересува особено, ще настоява за запазването му във вида, който желаем. Ако Хаймерле се съпротивлява, той е решил да му каже, че ще подпише отделно с нас, ангажимента записан в този член.

Що се отнася до член 2, забелязах, че той може да породи спор, в които Хаймерле може л да привлече Бисмарк на своя страна, като ни обвини, че искаме някой ден да оспорим положението на Австрия в Босна и Херцеговина. Затова казах на Бисмарк, че за да се избегнат дискусии, най-добрее да се запази първоначалната формулировка, която не може да доведе до недоразумения.

Той обеща да разгледа въпроса допълнително. В предложенията, които ще бъдат изпратени до Виена, аз възстанових оригиналния текст на параграф (3) от член 1, който Хаймерл се опита да промени.

ТЕКСТ НА РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН НА АВСТРИЯ РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН ДО АВСТРИЯ

Член 1.

Параграф (1). Ако между трите двора на Русия, Германия и Австро-Унгария, възникнат различия или спор между два от тях, той ще бъде разрешен с посредничеството на третия, и решените ще бъде по-късно прето от трите двора.

Параграф (2). В случай че единият от тях е принуден да воюват с четвъртата сила, другите два ще поддържат по отношение на съюзника приятелски неутралитет и ще се погрижат за локализирането на конфликт.

Параграф (3). Тази клауза се отнася еднакво и за война между една от трите сили и Турция, но само в случай че е постигнато предварително споразумение между тритедвораа по отношение на резултатите от тази война.

АВСТРИЙСКИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ И РУСКИТЕ ОТГОВОРИ

Член 1.

Параграф (1). Потиска се. Член 1. Съгласен/а.

Параграф (2). Премахнете думите «принуден“. Съгласен/а. Заменете думата „сила“ с думите «велика сила“. Заменете думите „ще се погрижат“ с думите „ще обърнатт внимание“.

Параграф (3). Никоя от трите сили няма да предприеме агресивна война срещу Турция. Ако обаче една от те бъде принудена да воюват с тази империя, разпоредбата на предходния параграф ще се прилага еднакво и за тази война, но само в случай, че запазваме оригиналния проект.

Параграф (4). В специалния случай, когато единият от тях получи от единия от двамата съюзници по-активно сътрудничество, задължителният характер на настоящия член ще важи в цялата си сила и за третия.

Член 2.

Параграф (1). Русия, в съгласие с Германия, заявява твърдата си решимост да зачита интересите, произтичащи от новото положение, гарантирано на Австрия от Берлинския договор и определено накрая от конвенцията ѝ с Турция относно окупацията на определени части от османската територия.

Параграф (2). Трите двора, желаейки да избегнат всякакви разногласия помежду си, се задължават да вземат предвид съответните си интереси на Балканския полуостров. Те обещават, че нови промени в териториалното статукво на Европейска Турция ще бъдат извършвани само по силата на общо споразумение между тях; предварително споразумение ще бъде установено между трите двора относно условията, териториалните граници на тази война и резултатите от нея.

Съгласен/а.

Параграф (4). Приет.

Член 2.

Параграф (1). Да се премахне последната част на параграфа думите „и определено накрая“ или да се добави в края: „Австро-Унгария си запазва правото, ако защитата на нейните интереси го изисква, да направи промени в политическото положение на Босна, Херцеговина и санджака Нови пазар“.

Параграф (2). За провинциите на Европийска Турция, понастоящем подчинени на властта на султана и др. Заличават се думите „между тях“ в края.

Член 2.

Предпочитаме да премахнем последната част на параграфа, започваща с думите „и дефинирана накрая“. Придържаме се към първоначалния вариант.

РУСКО-ГЕРМАНСКИ ПРОЕКТ, ПРЕДЛОЖЕН НА АВСТРИЯ

Член 2 (продължение).

Параграф (3). За да се улесни постигането на споразумение, предвидено в настоящия член, чиито ограничения са невъзможни за предвиждане, трите двора ще обявят незабавно точките, по които вече е постигнато принципно разбирателство.

Член 3.

Параграф (1). Трите съдилища признават европейския и взаимно обвързващ характер на принципа за затваряне на проливите Босфор и Дарданели, основан на международното право и потвърден от Договорите.

Параграф (2). Те ще се погрижат Турция да не прави изключение от това правило в полза на частните интереси на което и да е правителство, като предоставя на военните операции на воюваща сила частта от своята империя, образувана от Проливите.

АВСТРИЙСКИ ИЗМЕНЕНИЯ

Член 2 (продължение).

Параграф (3). Премахнете или променете на думите, написани в курсив, „ще посочи точките, по които предишна дискусия е постигнала принципно съгласие“.

Член 3.

Параграф (1). В края се добавят думите „от Париж, Лондон и Берлин с посочване на датата на договорите“.

РУСКИ ОТГОВОРИ

Член 2 (продължение). Придържаме се към първоначалния проект.

Член 3.

Съгласни сме: но споменете и нашата Декларация на Берлинския конгрес. Настояваме за запазване на оригиналния параграф (2). Премахнете израза „те ще се погрижат за това“ и добавете в края, на мястото на параграфа след неприемливия проект, думите: „без да се води война с пострадалата страна“. Придържайте се към оригиналния текст.

Параграф (3). В случай на нарушение или за да се предотврати такова нарушение, ако такова нарушение е било предвидено, трите двора ще предупредят Турция, че ще я считат, ако това се случи, за поставена в положение на война с пострадалата страна и за лишила се от този момент нататък от предимствата на сигурността, осигурени от Берлинският договор за нейното териториално статукво.

Параграф (3). Забранява се.

Член 4.

Определете срок от три години за срока на действие на Договора.

Член 5.

Обещавам да пазя Договора в тайна.

Член 4. Съгласен.

Член 5. Съгласен.

Преамбюл към Договора. Посочете ясно целта на това споразумение, предназначено да осигури нови гаранции за мир, за чието поддържане трите сили са решени да посветят всичките си усилия.

Член 6.

Премахнете тайните конвенции, сключени през 1873 г. с Германия и Австрия.

Бисмарк ще информира Хаймерле, че Договорът в този окончателен вид е нещо, което може да приеме или отхвърли. Що се отнася до тригодишния срок, който Австрия предлага за срока на договора, канцлерът смята, че в края на този период австрийските държавници ще оценят неговите предимства и ще се съгласят с подновяването му. „Когато Австрия“, добави той, „носи този пуловер три години и той се окаже удобен, тя няма да го изхвърли, без да рискува да настине.“

ГЛАВА XVI. КРИТИЧНИЯТ МОМЕНТ

Берлин, 25 април/7 май 1881 г.

След много усилия, Бисмарк успя да убеди Виена да приеме нашия проект на договора, с изключение на едно-единствено допълнение от Хаймерле към член 2. Във всичко останало нашата формулировка остава непокътната и, по-специално, целият член 3 е приет без промяна.

Изглежда, че „лентата на Ордена на Св. Стефн“ изигра известна роля в тази работа. Император Франц Йосиф, желаейки да види въпроса доведен до успешен край, беше нетърпелив и „подкупи“ Хаймерле, който до края се съпротивляваше, че е бил принуден да отстъпва по точки, противоречащи, според него, на австрийските интереси.

Въпросното допълнение е направено в първия параграф на член 2. То е формулирано по следния начин: «Австро-Унгария си запазва правото, ако защитата на нейните интереси го изисква, да прави промени в политическото положение на Босна, Херцеговина и евентуално на санджака Нови пазар».

Барон Хаймерле, съгласявайки се да оттегли всичките си други поправки, настоява за тази, за да се успокои австоурнгарското мнение по въпроса за бъдещото положение в тези провинции. Той добавя, че ако не осигури тази точка, император Франц Йосиф няма да даде съгласието си за договора.

Накрая той апелира към чувството за справедливост на Бисмарк, молейки го да прояви същата топлота в защитата на тази единствена австрийска поправка, каквато беше проявил, когато накара Виена да приеме всички руски предложения.

Бисмарк обеща да го направи. Той започна, като ми прочете доклада на Ройс по този въпрос. Според посланика, ако откажем да успокоим Австрия по този въпрос, тя ще има постоянно недоверие и ще ни заподозре, че искаме по-късно да оспорим владението на Босна и Херцеговина от нея и да се освободим от ангажимента си по въпроса за Нови пазар. Така ще сметне проекта на договора за капан и няма да подпише изобщо.

След като ми прочете доклада, кнацлерът каза следното: „Не се поколебах да предложа това искане на барон Хеймерле, защото съзнавам, че не искам от вас нищо, което вече не сте удовлетворили. Преди Берлинския конгрес вие вече бяхте съгласни с анексирането на тези две провинции. На конгреса, когато беше взето решение за австрийската окупация, никой от пълномощниците не го разбра като нещо различно от постоянна окупация, еквивалентна на анексиране. В края на Конгреса, вие, заедно с Андраши, дадохте писменото си съгласие за окупацията на Нови пазар. Това беше сделка, която ви донесе подкрепата на Австрия по въпросите на Сърбия и Черна гора. Днес Австрия ви подозира, че искате да отмените този ангажимент. Ако нямате такова намерение, не можете да откажете успокоение на Австрия по този въпрос. Смятам, че мога да се ангажирам да бъда неин защитник по този въпрос“.

Чувствах, че критичният момент на преговорите е настъпил. За пръв път Бисмарк защити Австрия срещу нас. Сложният момент на въпроса беше Нови пазар, който Хаймерле искаше да приравни с позицията на Босна и Херцеговина, за да може по-късно да претендира за правото да го анексира, както и другите две провинции. Протоколът, подписан от княз Горчаков и граф Андраши, не стигаше дотам.

Но не сметнах за разумно да се впускам веднага в полемика, която ще разпали спора; трябваше да спечеля времето, необходимо на моето правителство, за да вземе решение на спокойствие. От друга страна, не можех да потвърдя с мълчанието си, съмненията на Австрия за лоялността на нашите намерения. Затова в отговор на Бисмарк казах, че подозренията на барон Хаймерле са несправедливи; че нямаме намерение да оспорваме неща, които са били дадени; но трябва да се погрижа формулировката на нашия проект да остане такава, каквато е одобрена от императора; че можем да се споразумеем по въпросния въпрос, без да докосваме договора; че този въпрос ще намери своето естествено място, както другите специални въпроси, в „текущите“, предвидена от член 2. В нея ще фигурират обединението на двете Българии, забраната турските войски да окупират Балканите, накратко, всички специални въпроси, по които ще се споразумеем, но които не фигурират в основната част на договора.

Канцлерът прие това предложение и го препоръча на Виена. Така че щекотливият въпрос за Нови пазар ще бъде отложен за времето, когато ще бъдат предприети стъпки за изготвяне на допълнителен протокол; що се отнася до основния договор, той ще бъде подписан без

никакви изменения. Допълнението на Хаймерле няма да бъде включено в него.

Предложих на канцлера да остави на самия Хаймерле да изготви този протокол за „текущине въпроси“. Той отговори: „Предпочитам вие да го направите. Напишете конспекта; Хеймърл ще изготви своя и тогава ще ни бъде по-лесно да постигнем споразумение помежду си“.

Съгласих се с това, като същевременно предупредих Бисмарк, че трябва да разглежда моя проект като изцяло личен и че имам за цел само да му помогна при разработването на конкретен проект, който ще представя от негово име на решение от моето правителство.

Но трудността с Нови пазар само се отлага и скоро ще имаме подновяване на безредиците там. Защо изобщо нашият канцлер подписа този злощастен протокол от 1878 г.? Положението е любопитно в този смисъл, че ако днес кажем на Австрия: „Превземете Нови пазар“, тя няма да го направи. Тя знае, че сега албанците ще ѝ създадат проблеми и че ще ѝ омръзне от това.

В съответствие с волята на императора, настоях за допълване на договора с допълнителен член, с който да се отменят военните конвенции, сключени с Германия и Австрия през 1873 г.

Това е голямо избавление, защото може да възникнат ужасни недоразумения. Попитах канцлера дали не очаква опозиция от император Вилхелм, който ми говори един ден за тази конвенция, като ѝ отдаваше голямо значение. Канцлерът ме успокои по темата. Той вече беше говорил за това с императора и използвал следното разсъждение с него: „Какво бихте казали, ако император Александър се беше възползвал от тази конвенция, за да поиска от вас 200 000 души по време на Турската война? Конвенцията е съставена така, че прави възможно подобно тълкуване“.

Но тази забележка показва, че в обратната ситуация Германия също може да се възползва от нея в своя полза. Съответно, беше много по-добре да се отърве от ангажимент, който може да доведе до най-сериозни недоразумения.

Берлин, 6/18 май 1881 г.

Хаймерле изпрати своя протоколен план, предвиден в член 2 от договора. Пасажът, отнасящ се до Нови пазар, е формулиран по следния начин: «Анексиране на Босна, Херцеговина и на санджака Новибазар. Германия и Русия ще дадат своята подкрепа за това, ако Австрия счете това за необходимо за защита на нейните интереси».

В този нов проект Хеймерле нарича нещата с истинските им имена и откровено използва думата „анексия“. Бисмарк, предавайки ми този документ, каза, че на наше място би се съгласил с тази формулировка, чрез която Австрия ще се компрометира безвъзвратно пред Турция и Англия, като открито признае намерението си да наруши Берлинския договор. „С тази клауза ние ще я държим; ще ѝ отнемем правото да роптае, когато самите ние според необходимостта излезем извън ограниченията на Берлинския договор. Тя ще бъде хваната в капана

чрез стрвта която ѝ хвърляме; страхувайки се да загуби отново, тя няма друг ход, освен да се впишат в бъдещите ни планове.“

Тук той направи паралел с позицията на Австрия по полския въпрос. При първото разделяне, императрица Екатерина предостави на Австрия най-големия полски дял от трите, за да я обвърже по-сигурно чрез общите от интереси. Мария-Тереза, «плачейки“ за съдбата на Полша, се остави да бъде хваната в капана, като лакомо глътна стръва. Днес половината от австрийската плячка тогава, е във владение на Русия! Само Галиция остана за Австрия.

Източният въпрос, което тепърва ще премине през много фази, е от от същия характер. Според германския канцлер, ще допуснем грешка, ако възпрепятстваме Австрия да не се компрометира чрез формулирането на апетитите си, които могат само да я насочат към охладняване със западните сили и установяване на съучастие с нас в бъдеща Източна криза.Канцлерът завърши с тези думи: „Ако не приемете австрийския текст, ще се заема да представя вашето предложение; но се опасявам, че Хаймерле ще се измъкне от договора, и преговорите се проточат. Виждам, че във Виена те вече са под влиянието на новата длъжност на генерал Игнатиев[106].

Отговорих на канцлера, че моята формулировка има известен шанс да бъде приета от правителството ни. Що се отнася до австрийския проект, ще го предам на Санкт Петербург, без да имам никаква надежда, че ще бъде приет. Представям тук предложения от мен текст на приложението към договора:

(1) Босна и Херцеговина. Австро-Унгария си запазва правото да прави промени в политическото положение на тези две провинции, ако защитата на нейните интереси го изисква.

(2) Санджак Нови пазар. Протоколът, подписан в Берлин по въпроса за тази провинция, остава в сила.

Докато слушах донякъде макиавелистките аргументи, които Бисмарк използва, за да ни склони да се съгласим с анексирането на Нови пазар, имах чувството, че в Санкт Петербург няма да се хванат на тази въдица. Следователно за мен оставаше задължението да предотвратя прерастването на това несъгласие в спор между нас и Германия. Бисмарк се оттегля от преговорите.

---

[106] Генерал граф Николай Павлович Игнатиев (1832-1907), е известен панславист и способен държавник, но е яростен германофоб. Той иска да насърчи англо-руското приятелство, като идва в Лондон през 1876 г. специално за тази цел. Като руски посланик в Константинопол, има влияние върху турците. Автор е на Санстефанския договор. След напускане на дипломатическата служба е назначен за министър на вътрешните работи при Александър III, но неговата донякъде просветена, но силно националистическа политика го води до чести конфликти с Победоносцев, реакционния прокурор на Светия синод и имащ голямо влияние нас Александър III, като негов наставник. Неговото предложение за свикване на консултативен парламент под старото историческо име «Земски събор» е счетено за противоречащо на автокрацията и става причина уволнението му от императора. Брат му граф Алексей е убит от терористи през 1906 г.

Берлин, 16/28 май 1881 г.

Кризата, която предвиждах от известно време, настъпи. Докато я очаквах, основната ми тревога беше да използвам Хаймерле като буфер. От няколко седмици забелязах, че Бисмарк става нервен и раздразнен от всички дискусии за формулировката. Че единият от двамата, които говореха и възразяваха най-много, със сигурност щеше да се окаже най-зле. Затова възприех тактиката да казвам възможно най-малко и да действам по такъв начин, че възраженията да идват от Виена.

С тази цел, когато Хаймерле предложи своето изменение на договора - знаейки, че това изменение не може да бъде прието от нас, аз предложих на Бисмарк да покани Хаймерле да прехвърли това изменение в приложението към договора и сам да го изготви. По този начин ни е спестено неудобството да откажем изменението, което Бисмарк искаше да приемем; и Хаймерле беше принуден да предложи нов проект, но толкова тромав, че ни даде основателна причина за възражение.

Бисмарк, признаваше тромавостта на проекта му, ни посъветва въпреки всичко да го приемем, за да приключим с него. За втори път трябваше да избегна неудобството да отговоря с отказ. В този момент получих писмото от 5 май, в което г-н Гирс ме информира за съгласието на императора с моя проект на приложението. Този проект беше дълго време в ръцете на Бисмарк.

Без да използвам това писмо, казах на граф Лимбург-Щирум (който често действаше като мой посредник), „че ако канцлерът желае да приключи въпроса веднага, има налични средства, а именно да приеме моята формулировка, защото бях сигурен, че ще я приемат в Санкт Петербург. Ако не, необходимо е да изчакам отговора на моето писмо, което предава проекта на Хаймерле в Санкт Петербург“. Говорейки така, се надявах, че Бисмарк, нетърпелив да приключи с въпроса, за да отиде нап очивка в Кисинген, ще изпробва проекта ми и ще го изпрати във Виена, за да убеди Хаймерле да го приеме. Така и се случи. По този начин принудих Хаймерле да говори и да раздразни Бисмарк за трети път, дори преди да сме дали отклоняващ отговор на последователните предложения, които канцлерът ни направи.

Хаймерле, хванат на въдицата, отговори с подробна и щателна критика на всяко от моите изречения. Той възразяваше срещу всичко и настоява за своя проект. Докладът на Ройс, който описва това, пристигна вчера.

Бисмарк, който не се чувстваше добре, изпрати сина си при мен, за да ми даде да прочета този доклад и да ми каже, че баща му е достигнал предела на търпението и силите си и вече не може да бъде посредник в спорове относно лазлични думи и фрази. Той ще отговори на Хаймерле, като го покани да се съгласи с нас без посредник по този проект. Синът на Бисмарк добави, че баща му е много загрижен да не тълкуват решението му в Санкт Петербург в лош

смисъл. Той желае да постигне окончателно споразумение, но наистина не може да продължи повече.

Отговорих: „Канцлерът може да бъде спокоен; той ме познава достатъчно, за да е сигурен, че ще му обясня каква е действителността в Санкт Петербург.“

Докато четях на глас доклада на Ройс по-късно, напълно се съгласих с гневните бележки, които канцлерът беше направил върху него с молив. Казах, че не разбирам как Хаймерле може да се спира на незначителни подробности от формулировката и т.н.

Всичко това се случи два часа след пристигането на пощата от Санкт Петербург, която ми донесе инструкции да откажа приемането на австрийската формулировка. В новата ситуация, създадена от решението на Бисмарк, тези инструкции вече не бяха осъществими. Трябваше да предам отказа и това от този момент нататък само ще налее масло в огъня, без да имам и най-малък шанс за напредък в делата ни. Съответно, ограничих се да кажа на събеседника си, че „ако нашият проект не е задоволителен във Виена, този на Хаймерле няма да има повече успех в Санкт Петербург. Освен това, сега считах всички дискусии за преустановени и щях да се огранича с телеграфиране до Санкт Петербург на това, което неговият баща, е наредил да ми бъде съобщено. След това трябваше да чакам последващите решения на моето правителство“. Херберт Бисмарк ме попита по кой канал трябва да започнем директни преговори с Австрия?

Отговорих, че нямам и най-малка представа и че не е моя работа да правя каквото и да било предложение по този въпрос.

Въпреки че досега успявах да пренасочвам оплакванията на германския канцлер към Хаймерле и да поддържам непокътнати добрите ни отношения с него, мисля, че не само упоритостта на Хаймерле го е накарала да се оттегли и да ни остави лице в лице с Австрия. Без да го казвам още – защото не съм му дал повод за това – той ни е ядосан защото, след като получихме през него всичко, което поискахме, ние отказваме единственото австрийско искане, което той се ангажира да подкрепи. Това е неговото чувство. Той ще го изрази пред нас, ако преговорите продължаваха да се водят чрез неговото посредничество. Затова считам за щастливо обстоятелство, че решението му се появи внезапно, преди да имам време да изпълня инструкциите, които получих. Очевидно самият той е искал да избегне разногласието, което предвиждаше че ще се появи между него и нас. Принц Ройс е обобщил в три точки различните искания на Хаймерле относно формулировката на допълнителното приложение към договора:

(1) Австрия да има пълна свобода да прави каквото пожелае в Босна, Херцеговина, и в Нови пазар.

(2) Съединението на двете Българии да не бъде нито подстрекавано, нито ускорявано.

(3) Българската пропаганда да не се разпространява в Македония. Както ще се види, ние се съгласихме само с третата точка.[107]

Берлин, 21 май/2 юни 1881 г.

Вчера получих телеграфни инструкции да помоля Бисмарк, от името на императора, да възобнови ръководството на тайните преговори с Австрия. И ми е наредено да настоявам за моя проект на приложение към договора с допълнение относно българската пропаганда в Македония, в съответствие с желанията на Австрия. Но се сблъсках с непредвидена материална пречка. Бисмарк е болен, страда от много болезнено подуване на вените (тромбофлебит), а граф Лимбург, който му докладва ежедневно за текущите събития, не го е виждал от няколко дни. Изглежда, че тази година се е претоварил с работа, като е остана в града по-дълго от обикновено. Миналата година той вече беше в Кисинген в началото на май.

В този момент лекарят настоява той да тръгне веднага за Кисинген щом може да стане от леглото си. Това е много жалко, защото миналата година принц Хохенлое отговаряше за министерството в негово отсъствие; Хохенлое иманеобходимото значение и власт да се занимава с важния въпрос с мен. Не знам дали Бисмарк ще реши този път да го повери на Лимбург, който е само подчинен и в края на краищата е зает само с текущи дела. Тъй като е най-вече нетърпелив да ръководи преговорите лично, естествено желае те да приключат по-скоро. Тази надежда не се е сбъднала.

Помолих Херберт Бисмарк да помоли баща си да ми каже, когато се почувства в състояние да ме приеме.

26 май 1881 г.

Тъй като възстановяването на германския канцлер се проточи, реших да изпълня писмено заповедите на императора и днес изпратих на принца писмото, което следва.

ГЛАВА XVII. КРАЯТ НА ПРЕГОВОРИТЕ

До принц Бисмарк.

Скъпи принце,

Берлин, 26 май/7 юни 1881 г.

Императорът ми поверява важна и трудна задача и аз трябва да се обърна към цялата доброта, с която Ваше Височество ме удостои досега, ако искам да я изпълня успешно.

Ценността, която императорът отдава на Съглашението между трите имперски двора, го кара дълбоко да желае да не се отказвате от задачата да го доведете до задоволителен край.

Такава е мисията, която ми е поверена по отношение на вас. Тя ме поставя, честно признавам, в трудно положение, защото не можем да

[107] Да, съгласихте се, изцяло в ущърб на България! (б. пр.)

се съгласим изцяло с последното австрийско предложение, което ни посъветвахте да приемем като средство за приключване на въпроса.

Следователно, моята надежда за успех се крие изцяло в твърдата решимост на императора да поддържа тесни отношения с Германия. Тази идея е пуснала дълбоки корени в съзнанието му под самото влияние на тези преговори и на мощното сътрудничество, което интересите на Русия са намерили във ваша страна. Ето защо императорът е нетърпелив да премахне от нашите отношения всичко, което би могло да наподобява политически тънкости.

Той не желае да спира до дискусии относно формулировките и ми е заповядал да заявя по ясен начин на Ваше Височество, като на сигурен и изпитан довереник на идеите на баща му, какво смята, че може да направи и къде смята, че е редно да спре в желанието си да задоволи последните искания на Виенския кабинет.

(1) Императорът смята, че може да се съгласи с окончателното анексиране на Босна и Херцеговина.

(2) Негово Величество е готов да даде ново потвърждение на тайния протокол от 1878 г. относно Нови пазар. Този протокол, подписан от княз Горчаков и граф Андраши, признава евентуалното право на Австрия да разшири окупацията си върху санджака Нови пазар в замяна на обещанието на Виенския кабинет да ни окаже сътрудничество при изпълнението на клаузите на Берлинския договор, които ни интересуват особено.

Бих искал значението на тези две точки да не бъде омаловажавано във Виена. Когато Ви представих, скъпи принце, моя проект, който ги формулира, те все още не бяха приети в Санкт Петербург. Бях обещал да ги предложа за одобрение от моето правителство и го постигнах. Имам право да подчертая важността на това, защото трябваше да се боря с чувство, споделяно от всички, които знаеха за съществуването на този протокол: изпитвахме злоба към виенския кабинет, че е обрекъл този протокол на забрава, докато имахме правото да го цитираме в наша полза, и че си го е спомнил едва когато е било твърде късно! Е, това чувство е преодоляно; императорът, се е съгласил да поднови този протокол, превъзмогвайки негодуванието; и аз не се колебая да го кажа. Това победата на вашето дело; това е защото вие препоръчахте последните австрийски предложения към нас, и императорът, вземайки предвид предвид подкрепата, която ни оказахте досега, се е съгласил с двете гореспоменати точки. Това не е незначителен резултат за Австрия да премахне завинаги причини за разногласия, чиито семена са породили в този протокол.

Сега стигам до единствения момент, по който Императорът не е склонен е да даде съгласието си. Негово Величество не желае да се обвързва незабавно за анексирането на Нови пазар. Той смята, че това надхвърля границите, които покойният император Александър II, считаше за еквивалентен на обединението на две Българии. Той ще спази поетите ангажименти от своя августейши баща. Австрия ще може

да окупира и управлява Санджака, ако тя постигне разбирателство с Портата. Но императорът не е в състояние да даде одобрение за анексирането. Той не може, в началото на царуването си, да поеме това ново задължение. Остава ми да очаквам с увереност решението на Ваше Височество. Вие няма да позволите да бъде застрашено дело, което ви осигурява нови благодарности на три велики нации. Моля, приемете и т.н.

(Подпис) САБУРОВ.

До г-н Гирс (телеграма).

Берлин, 27 май/8 юни 1881 г.

Успях да убедя Бисмарк да възобнови инициативата в голямото дело.

До същия (телеграма).

Берлин, 29 май/10 юни 1881 г.

Делото върви добре. Изпратете пълномощни възможно най-бързо. Австрийският посланик ги е получил преди месец. Бисмарк желае да приключи преди заминаването си. Подробности утре по телеграфа.

До същия (телеграма).

Берлин, 30 май/11 юни 1881 г.

Постигнах основната точка за Нови пазар. Сега се боря за останалото. Борбата продължава по телеграфа между Виена и Берлин, за да приключи по-бързо. Германски куриер предава във Виена тази вечер окончателния проект, който току-що договорих с Лимбург-Щирум. Ще можем да получим приемането от Австрия вдругиден. Вярвам, че това е вероятно, защото Бисмарк този път действа с ултиматум. Той не ми даде време да се спра, казвайки, че посланика му, е снабден с инструкции, и знае с какво може да се съгласи, без да се спира. Тъй като забавянето е опасно, се съгласих да направя окончателния проект с Лимбург, но също така безмилостно отхвърлих всички австрийски изречения, срещу които възразихме. За Нови пазар вече имаме съгласието на Австрия. Щастлив съм да обявя този успех. Обобщение на последната фаза на преговорите.

До г-н Гирс.

Берлин, 1/13 юни 1881 г.

До получаването на вашата телеграма от 20 май мълчах, пазейки пълно мълчание спряво Бисмарк. Ограничих се само да кажа на сина му, че оттеглянето му от преговорите несъмнено ще направи тъжно впечатление в Санкт Петербург. Два дни по-късно Херберт Бисмарк ми довери, че баща му току-що е телеграфирал до Швайниц, нареждайки му да увери императора, че единственото основание за решението му е упоритостта на барон Хаймерле.

От моя страна не пропуснах да стресна Виена, като споделих с австрийския си колега. След като той ме попита как върви въпросът, аз отговорих: смятам, че всичко пропадна“ и промени разговора. След кат получих вашите телеграфни инструкции, последвани от вашите две писма от 21 май, съставих план за действие, приложим към конкретната ситуация, в която се намирах. Трябваше да преговарям с канцлера, който е болен, и избягва служебните дела.

Тогава се свързах с Херберт Бисмарк и го използвах като посредник между баща му и мен. Сътрудничеството на този интелигентен млад мъж беше много полезно за мен; и трябва да кажа, че е в нашите разговори за последните няколко дни, всички трудности са преодолени.

Започнах, като го помолих да предаде на баща си писмото от от което ви изпращам копие. Това писмо е съставено по начин, да изключа отказ или поне да го затрудня. Предвиждах възражението, което принцът би могъл да ми отправи. Той можеше да ми каже: „Добре, искате моето сътрудничество, но в такъв случай, следвайте съвета ми и приемете последното австрийско предложение, което подкрепих“. Предвидих това възражение като го посочих сам в началото на писмото си, и тогава откровено изложих ситуацията така, както я виждах аз самият, без никаква изкуственост. Този начин на действие е напълно успешен. На следващия ден научих, че до Виена е изпратено телеграфно заявление, с което Хаймерле е информиран за основните ни възражения и е поканен да изпрати нов проект на приложението към договора, подобен на нашия. Имам основания да вярвам, въпреки че не са ми го казали, че на барон Хаймерле е било силно препоръчано да се задоволи с протокола, отнасящ се до Нови пазар, без да изисква анексирането на тази провинция. Поне това е единственият начин да се обясни бързото обръщане на австрийския министър към нашата гледна точка.

Три дни по-късно пристигна новият проект на Хаймерле, придружен от доклада на Ройс. Същата вечер канцлерът изпрати сина си при мен с двата документа. За да бъда кратък, ще ви цитирам само един пасаж от този дълъг доклад. Хаймерле твърди, че с голяма мъка е дал съгласието си за член 3 от договора за Проливите, защото според него това е обричане на Турция (er hat die Existenz der Turkei preisgegeben), като е признал правото на Русия да я нападне, ако позволи на чужд флот да влезе в Черно море. Така той разкри и постави на милостта на Русия австрийски интерес от първостепенно значение! Това е голямо доказателство за доверието на Австрия в мирните намерения на император Александър III и Австрия се надява, че Русия също ще вземе предвид нейните интереси, като се присъедини към новия проект.

Всъщност, този проект се доближи значително до нашия и аз веднага видях в него възможност за постигане на разбирателство.

След като разгледах тези документи, Херберт Бисмарк ми каза, че баща му ще направи официалното си предложение на следващия ден чрез граф Лимбург. Но преди това иска да се обърне към мен, не като към посланик, а като към приятел, за да узнае предварително с какво е възможно да се съглася. Той го направи, защото искаше окончателното ми приемане до следващия ден, за да предложа след това моя проект на Виена като последна дума. Днес все още не съм обвързан с думата си, защото това приятелско запитване, остава в тайна и Лимбург няма да бъде информиран за него. Но за утре той иска да се съглася с Лимбург за определена формулировка, без да се обръщам към моето правителство. Той предполага, че като посланик се ползвам с достатъчно доверието на императора, за да се съглася с формулировката, която ми подхожда, без да рискувам да бъда отхвърлен. Накратко, той искаше да знае промените, които искам да въведа в новия австрийски проект, за да мога да дам съгласието си на следващия ден веднага. С други думи, принцът ме помоли да му продиктувам предложенията, които възнамерява да направи.

Имах твърде много предимства, за да не се възползвам от тях. Взех молив и задрасках всички пасажи, които ми посочихте в писмото си от 12 май. Прилагам тук копие от новия австрийски проект с моите промени, отбелязани с червено мастило. Договорихме се с Херберт Бисмарк, че на следващия ден граф Лимбург ще обсъди официално проекта с мен и трябва да стигнем до окончателен проект, който да бъде изпратен до Виена по куриер като ултиматум.

В разговора на следващия ден с граф Лимбург се престорих, че не знам какво се е случило предишния ден и обсъдихме предложеното приложение към договора, член по член. Що се отнася до евентуалната окупация на Източна Румелия и Балкана от турски войски, задрасках думата „дипломатическо“, която Хаймерле беше добавил в нашия проект. Цялото изречение беше формулирано по следния начин: „Трите сили ще използват своето (~~дипломатическо~~) влияние, за да разубедят Турция от подобно начинание“.

Казах, че не искаме нищо повече от „дипломатически“ усилия от Австрия и Германия, но руският император няма да се съгласи да се обвърже с тази дума; той възнамерява да запази пълната си свобода на действие, и ако реши, ще прогони турците от Източна Румелия, ако те я нахлуят.

Съгласихме се да премахнем тази дума. След това дойде последният параграф на същия член, формулиран по следния начин: „Ясно е, че България и Източна Румелия трябва да се въздържат от провокиране на Портата с нападения, идващи от тяхна територия, срещу другите провинции на Османската империя“.

Тъй като тези редове са почти идентични по значение с условията на нашия проект, не възразих срещу тях. В статията относно обединението на двете България премахнах двете последни фрази, които гласяха следното: „Те няма да направят нищо, за да ускорят

обединението, и ще се стремят да запазят настоящото статукво“. Казах, че това е повтаряне на едно и също нещо три пъти в един и същи член и това настояване може само да ни обиди, тъй като ние заявихме по всякакъв възможен начин, че няма да подстрекаваме българите към това обединение.

Барон Хаймерле цитирал писмото на господин Гирс, което му беше съобщено миналата година. Това писмо трябва да му е достатъчно, а когато сме обещали нещо, не е много любезно да се изисква същото обещание от нас втори и трети път. Що се отнася до клаузата относно идентичните инструкции, които трябва да бъдат дадени на нашите агенти на Изток, аз възстанових нашата формулировка.

Така, като краен резултат, това е нашият проект, чист и прост, такъв, какъвто беше одобрен от императора. Точката за Нови пазар вече е призната от Австрия в новия ѝ проект. Куриерът замина надвечер за Виена. Утре можем да получим отговора. Бисмарк желае да подпише незабавно, стига да е все още тук.

Ако отидем в Кисинген за подписването, ще вдигнем в тревога в цяла Европа. Затова ви моля по телеграф да ускорите изпращането на моите пълномощни. Лимбург ми каза, че австрийският посланик е получил своите преди месец.

Берлин, 6/18 юни 1881 г.

Преговорите по тайния договор завършиха успешо. Във вторник сутринта, 2/14 юни, Ройс изпрати първо телеграма, обявяваща приемането на всички точки с едно изключение. Барон Хаймерле, педантичен докрай, не пожела да жертва думите: „Те няма да направят нищо, за да ускорят обединението“.

Заповедта беше изпратена незабавно да се продължи да се настоява за тяхното отхвърляне. Същата вечер, в 21 ч., принц Бисмарк изпрати сина си да ми прочете втората телеграма от принц Ройс, в която се обявяваше окончателното приемане на германския проект планиран съвместно с мен.

Два дни по-късно, четвъртък, 4/16 юни, куриерите на барон Хаймерле и принц Ройс пристигнаха с текстовете на договора.

В петък, 5/17 юни, се срещнахме у граф Лимбург, за да ги сравним и обобщим.

Половин час преди тази среща австрийският посланик[108] дойде при мен, за да ми предаде следното. Той ми каза, от името на барон Хаймерле, че последните трудности са отстранени по изрична заповед на император Франц Йосиф. Негово Величество, доверявайки се на

[108] Емерих граф фон Сечени, австроунгарски дипломат (1825-1898). Започва дипломатическа работа през 1845 г. и като заема различни нисши длъжности. Изпратен е като съветник на посолството в Санкт Петербург през 1859 г., а по-късно и в Брюксел. За известно време напуска службата, но през 1878 г. наследява граф Каройи като посланик в Берлин. Противно на обичайната дипломатическа процедура, е държан в пълно неведение за преговорите, свързани със съюза на тримата императори, до сравнително късен етап от процеса. Подава оставка през 1892 г.

мирните разпореждания на руския император, не желае да се бави повече подписването на този важен документ.

Като отхвърли клаузата зе „неускоряването“ на българското обединение, барон Хаймерле питал, дали ще мога да му дам уверението, че намеренията на император Александър са същите като на императора, неговия баща вечна му памет, и политиката на умиротворяване на Изтоак ще следва своя ход. Това заявление ми се стори доста необичайно, но отговорих в общи линии, че политиката на умиротворяване е необходима за Русия по същата причина, както и за другите сили. Договорът, който подписваме, е доказателство за това.

На срещата за обобщаване на текста, граф Лимбург предложи промяна във параграф 3 на член 2 от Договора.

Там се казва: «Трите двора ще обявят незабавно, в поверителни съобщения помежду си, точките, по които вече е постигнато разбирателство между тях».

Тъй като току-що е постигнато споразумение относно формулировката на документа, който ще служи като приложение към договора, е необходимо това да се спомене в член 2 и да се каже: „Трите двора незабавно обявяват в протокола, приложен към договора, точките, по които вече е постигнато разбирателство“.

Съгласих се с това с готовност. Тази промяна показва целия път, който сме извървели от първия проект на договора, където ставаше дума само за поверителност в обясненията. По-късно преобразувахме тези думи в поверителни съобщения и сега имаме съгласието на Австрия черно на бяло за българското обединение, в документ, приложен към договора, който ще има същата сила и стойност.

Както се уговорихме вчера, се срещнахме днес в 17,00 ч. у принц Бисмарк, за да пристъпим към подписването на договора и на неговото приложение.

В момента на подписването принцът си спомни, че е щастлива дата - денят на битката при Бел-Алианс (Ватерло). Аз си спомних, че е и годишнината от първата победа по време на управлението на покойния император – денят на отблъскването на големия щурм под стените на Севастопол на 6/18 юни 1855 г.

И тъй като австриецът също трябва да чеу за тяхна победа, аз му напомних, че това е денят на победата им над Фридрих Велики, при Колин.

ГЛАВА XVIII. ДОГОВОРЪТ ОТ 18/6 ЮНИ 1881 г.

Негово Величество, Императорът на цяла Русия, Цар на Полша, велик херцог на Финландия, императорът на Германия, крал на Прусия и император на Австрия, крал на Унгария - водени от общо желание за укрепване на общия мир чрез споразумение, предназначено да осигури отбранителната позиция на съответните си държави, постигнаха съгласие по определени въпроси, които засягат взаимните им интереси.

С тази цел, Техни Величества назначиха [тук следвайте имената на пълномощниците].

Те, снабдени с пълни пълномощия, които са били намерени в добра и надлежна форма, се споразумяха за следните членове:

Член 1.

В случай че една от трите сили е във война с четвърта велика сила, другите две ще поддържат благосклонен неутралитет спрямо нея и ще посветят усилията си до локализацията на конфликта. Тази клауза се прилага по същия начин и за война между една на трите сили и Турция, но само в случай че постигнато е предварително споразумение между трите двора за резултатите от войната.

В специалния случай, когато един от тях получи от един от двамата си съюзници по-активна подкрепа, валидността на настоящият член остава в пълна сила и за другия съюзник. (доп. пр. изисква се солидарност)

Член 2.

Русия, в съгласие с Германия, заявяват своята твърдосту решени да зачитат интересите, произтичащи от новата позиция, гарантирана на Австро-Унгария от Берлинския договор. Трите двора, желаейки да избегнат всякакви разногласия помежду си, се задължават да зачитат индивидуалните си интереси на Балканския полуостров. Те си обещават, че всякакви нови промени в териториалното статукво на Европейска Турция ще бъдат постигнати само след общо споразумение между тях. За да се улесни споразумението, предвидено в настоящия член – споразумение, чиито условия е невъзможно да се предвидят в бъдеще, трите двора незабавно посочват в протокола, приложен към този договор, точките, по които вече е установено принципно разбирателство.

Член 3.

Трите двора признават европейския и взаимно обвързващ характер на принципа за затваряне на проливите Босфор и Дарданели, основан на международното право, потвърден от договорите и обобщен в Декларацията на втория руски пълномощен представител на заседанието на Берлинския конгрес от 12 юли (Протокол 19).

Те ще се погрижат Турция да не прави изключение от това правило в полза на интересите на което и да е правителство, като предоставя за военните операции на воюваща сила, частта от своята империя, образувана от Проливите.

В случай на нарушение или за да се предотврати такова нарушение, ако то бъде предвидено, трите двора ще предупредят Турция, че в този случай ще я считат за влязла във война с пострадалата страна и за лишила се отсега нататък от предимствата на сигурността, осигурени на нейното териториално статукво от Берлинския договор.

Член 4.

Настоящият договор ще остане в сила за период от три години, считано от датата на размяната на ратификационните грамоти.

Член 5.

Високодоговарящите се страни се споразумяват взаимно да пазят в тайна съдържанието и съществуването на настоящия договор, както и на приложения към него протокол.

Член 6.

Тайните конвенции, сключени между Русия и Германия и между Русия и Австро-Унгария през 1873 г., се заменят с настоящия договор.

Член 7.

Ратификациите на настоящия договор и на приложения към него протокол ще бъдат разменени в Берлин в рамките на петнадесет дни или по-рано, ако е възможно.

В свидетелство за което и др.

(Подписи) САБУРОВ, БИСМАРК, СЕЧЕНИ.

ПРОТОКОЛ.

Долуподписаните и др. ... след като регистрираха в съответствие с член 2 от сключения днес тайен договор точките, засягащи интересите на трите двора на Балканския полуостров, по които вече е постигнато разбирателство между тях, се споразумяха за следния протокол:

(1) Босна и Херцеговина. Австро-Унгария си запазва правото да анексира тези две провинции по всяко време, което сметне за подходящо.

(2) Санджака Нови пазар. Декларацията, разменена между руските пълномощници и австро-унгарските пълномощници на Берлинския конгрес от 1/13 юли 1878 г., остава в сила.

(3) Източна Румелия. Трите сили са единодушни относно вероятността от турска окупация, независимо дали на Източна Румелия или на билото на Балкана, като застрашаваща общия мир. Ако това се случи, те ще вложат усилията си, за да разубедят Портата от подобно начинание, като се разбира добре, че България и Източна Румелия, от своя страна, трябва да се въздържат от провокиране на Портата с атаки, идващи от тяхна територия срещу другите провинции на Османската империя.

(4) България, Трите сили няма да се противопоставят на евентуалното обединение на България и Източна Румелия в териториалните граници, определени им от Берлинския договор, ако този въпрос възникне поради силата на обстоятелствата.

Те се съгласяват да разубедят българите от всякаква агресия срещу съседните провинции, особено Македония, и да ги информират, че в такъв случай ще действат на свой собствен риск и опасност.

(5) Отношение на дипломатическите представители на Изток. За да се избегне сблъсък на интересите по местни въпроси, които могат да

възникнат, трите имперски двора ще предоставят на своите посланици и дипломатически представители (б. пр. консули) на Изток обща инструкция, с която ще им се нареди да изгладят различията си чрез приятелски обяснения помежду си във всеки конкретен случай, а ако не успеят да го направят, да отнесат въпроса до своите правителства.

(6) Настоящият протокол представлява неразделна част от тайния договор, подписан днес в Берлин, и има същата сила и валидност.

Съставено в Берлин на 18/6 юни 1881 г.

(Подписи) САБУРОВ. БИСМАРК. СЕЧЕНИ.

***

Договорът е ратифициран от тримата монарси две седмици след подписването му. През 1884 г. той е подновен за три години с отмяна на последния параграф от Член 1.

За да се получи ясна представа за политическите резултати от тайния договор, е необходимо да се върнем към 1879 г., когато започнаха първите обсъждания, които завършиха с настоящите преговори и договора. По това време Австрия и Германия бяха тясно обединени за да се противопоставят на панславистките тенденции, които приписваха на Русия. Англия морално се беше присъединила към този съюз, чиито цели насърчаваше. Франция демонстративно взеа под свой патронаж гръцкия елемент на Изток, с открито заявеното намерение да го засили срещу славянското население, което защитаваше Русия. И така, четири велики сили се бяха споразумели да следват една и съща политическа линия с общата цел да държат Русия под контрол.

Те се бяха въоръжили с Берлинския договор! Не можехме да оспорим нито един от членовете на този договор, без да призовем тази коалиция, която морално вече беше сформирана. Изолацията на Русия беше пълна!

Договорът, който току-що беше договорен, променя изцяло ситуацията. Австро-германски съюз, враждебен на руската политика, вече не съществува. Вече не Англия, а ние самите сме част от него. Европейското равновесие е пренастроено в наша полза и ние осигурихме за известен брой години мирни отношения с двамата съседи, от чиято враждебност преди две години се страхувахме.

Има и още нещо. Докарахме ги дотам, че самите те да обезсилят няколко от най-съществените клаузи на Берлинския договор – особено тези, които бяха ефективни в парализирането на действията ни на Изток и компрометираха изцяло политическите резултати от нашата победоносна военна кампания.

Берлинският договор предвижда евентуална окупация на Източна Румелия и Балканската планинска верига от турските войски.

Имаме обещанието на Германия и Австрия да ни помогнат да предотвратим тази окупация. Берлинският договор раздели България на две и като едната част се привани до турска провинция (доп. пр. но със самоуправление).

Имаме съгласието на Германия и Австрия за евентуалното им обединение. Протоколите на Берлинския конгрес и декларацията на британските пълномощници дадоха на Англия привилегията да преминава през Проливите когато пожелае и ни лишава от гаранциите за сигурност, с които се ползвахме в Черно море по силата на принципа за абсолютното затваряне на Проливите.

Накарахме Германия и Австрия да договорят с нас нови гаранции срещу нарушаването на Проливите, като подчинихме валидността на самия Берлински договор на запазването на принципа за затварянето им. Така че, във всяко отношение, проектният договор ни осигурява някои неоспорими предимства за настоящето. Русия може да се съсредоточи върху себе си, да възстанови вътрешното си равновесие, да реформира финансите си, да реорганизира всичките си жизнени сили и да се наслаждава на мира, който е необходим за тази задача, без външни опасности да я отклоняват от нея.

ПОСЛЕПИС

(а) РАЗКАЗЪТ НА ПРИНЦ БИСМАРК ЗА ПРЕГОВОРИТЕ

По щастливо стечение на обстоятелствата е възможно да се научи с голяма достоверност отношението на Бисмарк по време на тези преговори, както е било заявено от самия него. В том III на монументалния труд „Голямата политика на европейските кабинети 1871-1914“[109] са публикувани определен брой на писма между Бисмарк и император Вилхелм I и други, които съдържат директни препратки към въпросния въпрос. Трудността идва от обстоятелството, че това са изявленията на Бисмарк през един кратък период, а той често прави изявления несъвместими помежду си и с действията му.

Веднъж г-н Сабуров каза на автора, „Бисмарк беше груб човек, дори в политиката, но консервативните му убеждения бяха много искрени; Той противник на либерализма във всякаква форма. „Има има пет Велики сили; аз винаги се стремя да бъда един от тримата срещу останалите двама. Това бяха неговите прости математически и политически възгледи. Когато в един момент той видя, че Германия не може да се съгласи с Австрия, си помисли че трябва да избира между Русия и Англия. Тогава, когато видя, че Русия и Англия не могат да постигнат каквото и да е съгласие, той си мислеше за Русия и Австрия. Но в един момент той не беше и против съюз с Англия, ако това беше възможно“.

Според гореспоменатите мемоари, Бисмарк твърди постоянната си лоялност към Русия, дори когато получава неблагодарност, но не проявява нищо против за да интригува срещу нея, за да осигури нейната изолация.

[109] Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte WmbH, Берлин 1922.

Той е разкъсван между Русия и Австрия, дори и да е имал естествено инстинктивно предпочитание към Австрия и вече е бил обвързан с нея в отбранителен съюз срещу Русия съгласно Договора от 1879 г.

Но от тайната „правителствена декларация за политиката по отношение на отношението на австро-германския съюз и към съюза на тримата императори“, подписана на 18 май 1881 г., точно един месец преди датата на подписване на самия съюз, става ясно, че този съюз не се намесва или не замества споразумението, установено между Германия и Австрия според тайния договор от 1879 г.

Първото споменаване в „Die grosse Politik“, странно достатъчно, съдържа признание за опасенията не на Бисмарк, а на германския император, за отношението, възприето от германска страна по въпроса за тайния договор, който предстои да бъде сключен с Австрия по отношение на Русия .

№ 495.[110]

Император Вилхелм I в Баден-Баден до райхсканцлер принц фон Бисмарк.

С автограф и без подпис.

Баден-Баден, 2-10-79.

...Сега се случи обстоятелство, което може да ми покаже изход от дилемата, в която се намирам между съвестта си и честността си към Русия, като изготвям австрийските възражения срещу моите възгледи.

В отговор на моето телеграфно запитване, едва вчера телеграфирахте, какво Сабуров [111] ви е предал по заповед на императора. От тези съобщения заключавате, че Русия вече е научила за нашите австрийски преговори (както е доста естествено) и искате да заключите от уверенията на Сабуров, че Русия отсега нататък ще предприеме чисто отбранителна позиция. В този случай е възможно да съобща на Австрия нашите намерения... и да предложим на Русия, че може да се присъедини към нашия договор.

Вие самият казахте на Сабуров, че е много желателно за нас да поддържаме на тройния имперски съюз; в Меморандума, Протокола и Договора се среща същата идея, следователно е не представлява трудност, в този договор да се потвърди сега с реален писмен договор

---

[110] За текста вж. PST 1, 32-33 . Вж. също DGP III, 152.

[111] В края на септември руският посланик Сабуров, се явява в Берлин със специална мисия при канцлера Бисмарк, за да го попита дали чувствата му към Русия са все още същите, както през 1877 г. От своя страна Сабуров го увери, че руската политика в бъдеще ще бъде само отбранителна, въз основа на Берлинския конгрес. Бисмарк отговоря на Сабуров, че ако в бъдеще все още е съветник на император Вилхелм, той винаги ще действа по същия намин, както преди, и по време на Конгреса, но няма да сътрудничи в политика която да заплашва Австрия. Император Вилхелм, пита Бисмарк с телеграма на 1 октомври за подробностите от разговора със Сабуров, канцлерът отговаря с телеграма от същия ден много скептично за съобщенията на Сабуров, и смята, че тяхната цел е да осуетят споразумението с Австрия. (Забележка в DGP)

на тройният имперски съюз, който до днес беше само устна уговорка и освин споразумението между Петербург и Виена от 1873 г. нямаше нищо писмено?

Вие самият допълнително казахте на Сабуров, че не можете сътрудничите на политика, която застршава Австрия. Също толкова правилно, колкото и важно е Русия да получи първото официално съобщение за това, за което вече е чула. Разчитам, че чрез нашето посолство в Петербург е направено съобщение за вашия разговор със Сабуров до министър Гирс, с въпроса дали уверението на Сабуров, че Русия ще води само отбранителна политика въз основа на Берлинския договор, е основателно и дали се има предвид отбранителна политика срещу Германия и Австрия, или не. Ако бъде даден задоволителен отговор и това бъде незабавно съобщено на Австрия, нищо не пречи на Австрия и на нас да съобщим проекта за договор на император Александър по горепосочения начин и да го помолим да се съгласи с него.

След това той посочва необходимите промени в австро-германския договор, като например пълното пропускане на параграф 2, който е насочен единствено срещу Русия.

Следват последователно три документа, които имат пряко отношение към преговорите.

№ 514.[112]

Секретарят в Министерството на външните работи фон Радовиц, до легационен съветник, граф Херберт фон Бисмарк, понастоящем в Кисинген.

чернова.

№ 14 - Абсолютно поверително.

Берлин, 15 август 1879 г.

Имах възможността многократно да повдигам въпроса предмет на нашите взаимни отношения с моя бивш колега от Атина, г-н Сабуров, с когото съм в близки приятелски отношения и който е отседнал тук преди два дни.

Г-н Сабуров е точно информиран за състоянието на нещата чрез разговорите, които е водил в Кисинген с райхсканцлера (за което е особено благодарен), и чрез последвалата му среща с княз Горчаков, както и с граф Шувалов. Той също прегледа дипломатическата кореспонденция в руското посолство, по източните въпроси. Впечатленията, които г-н Сабуров придоби от тези различни източници на информация, са от още по-голямо значение, защото назначението му за посланик в Константинопол е потвърдено и той отива директно оттук в Петербург, за да се яви на императора.

Г-н Сабуров първо ми каза директно, че е учуден и уплашен от настоящата изолация на руската политика, особено по източните дела, и смята това за следствие от неправилното или по-скоро напълно

[112] Вж. цит. същ. III, 139.

липсващо управление на външните работи в продължение на много дълъг период от време. Самият той лично е убеден в истинската същност на княз Горчаков. Но той все още е жив, номинално все още е ръководител на външната политиката и няма намерение да се пенсионира доброволно. Докато това положение продължава, не може да мислим за промяна в неговата несвързана, безсмислена и хаотична дейност, която изобщо не е благоприятна за развитието на руските дела. Император Александър лично се занимава с подробностите и се опитва да бъде „сам свой външен министър“, но е невъзможно за него да изпълнява работата, която в момента е повече от всякога необходима. Граф Шувалов също му посочи [на Сабуров] този момент като най-сериозен в настоящата ситуация.

След разговора с райхсканцлера в Кисинген, той разговаря с граф Шувалов за отношенията с Германия и чу от него пълното потвърждение на всичко, което принц Бисмарк му беше казал за ролята на германската политика преди и по време на конгреса. Но граф Шувалов, както и самият той, са на мнение, че всички обяснения по този въпрос сега няма да доведат до нищо, докато Горчаков е там. Със сигурност ще дойде, и трябва да се надяваме, скоро, моментът, когато истината за заслугите, за които Русия е благодарна на Германия, ще стане известно в цяла Русия и откритото взаимно обяснение между Петербург и Берлин ще доведе до възстановяване на старата близост. Но за това от руска страна е необходима смяна на лицата в управлението на външната политика и в посолството в Берлин. Няма какво да се надяваме, преди това да се случи.

Казах на г-н Сабуров, че трябва да признае, че това е обстоятелство, което ни налага предпазливост и резервираност към Русия, каквито не сме имали преди. Германия не може да подчини собствените си политически интереси на непредвидимите индивидуални съображения, каквито сега са определящи в Русия. Приятелството, което свързва двете правителства, и техните общи интереси със сигурност са достатъчно силни, за да преодолеят смущенията, породени от лични мотиви; но има и граница на подобни изпитания, която скоро ще бъде достигната. Попитах го дали знае как систематично в продължение на много мекеци се внушава на руския народ мнението, че единствено Германия е виновна, че славянските надежди и мечти не са осъществени чрез войната, но дали може да се вярва, че последствията от тази дълга агитация срещу Германия ще изчезнат изведнъж, дори ако Горчаков вече не я ръководи.

По този въпрос г-н Сабуров също осъзнава основната опасност и каза, че може само да съжалява, че правителството не е упражнило по-голямо влияние върху печата. Но все още не е твърде късно за това и с добра воля може да се направи много.

РАДОВИЦ.
№ 515.1

Бележки на райхсканцлера, принц Бисмарк, за разговорите му с руския посланик Сабуров.

Неподписано.

Берлин, 3 февруари 1880 г.

Разговорите ми с г-н Сабуров на 31 януари и 1 февруари се отнасяха до отношенията между Германия и Русия и до въпроса за взаимоотношения между трите империи. Изразих с пълна откровеност нашата позиция спрямо Русия и обсъдих всички причини, които ни създадоха впечатлението, че в Русия стремежът да се запази старото приятелство между двете страни вече не съществува така, както преди, както и последствията, които по необходимост произтичаха за германската политика от това състояние. В същото време изрично изтъкнах, че руските флиртове от предходното лято срещу нас във Франция от Обручев[113] и в Италия, без да. срещна възражение от г-н Сабуров. Въпросът за разполагането на руски войски на полската ни граница беше също споменато и разгледано от мен.

От друга страна, аз изрично подчертах желанието ни да живеем в мир и приятелство с Русия и повторих че в една руско-германска война, ние няма какво да спечелим от нея. Можем само да се защитаваме срещу Русия.

При обсъждане на взаимоотношения между Русия, Австрия и Германия, посланикът изрази своята загриженост. Г-н Сабуров започна от идеята, че според съществуващото споразумение между Германия и Австрия, руската политика също има необходимост да се търси разбирателство на първо място с Австро-Унгария по всички въпроси, засягащи руските интереси на Изток. През цялото време г-н Сабуров намекна ясно, че това разбирателство е възможно да се осъществи само чрез посредничеството на Германия. Признах това за осъществимо само за въпроси в които германският интерес преобладава – но няма такива на Изток. По всички останали източни въпроси, където руските и австрийските интереси са по-важни от нашето разбиране може да се постигне чрез директни преговори между заинтересованите страни; Германия обаче тогава, както и преди, ще се придържа към политиката на доброволно присъединяване към руско-австрийското съглашение, след като бъде установено.

Г-н Сабуров се съгласи с това мнение и с казаното от мен за по-тесните отношения между Германия и Австрия и необходимостта от безпрепятствено продължаващо съществуване на Австроунгарската монархия. От руска гледна точка г-н Сабуров призна това за европейска необходимост.

Що се отнася до сключването на по-тясно тройно съглашение въз основа на Берлинския договор и клаузите на Конгреса, г-н Сабуров се изрази по начин, който, заедно с предишните му мнения през есента, подсказва че той вече е упълномощен да започне окончателни

[113] Генерал Обручев, от 1878 г., генерал-адютант, 1881 г., Началник на руския щаб. (Бележка в DGP)

преговори в тази насока. Неговата основна идея, с която аз се съгласих, беше, че Берлинският договор и клаузите на Конгреса трябва да формират основата за взаимоотношения между трите сили. Никоя от тях няма да иска промяна на статуквото, освен ако другите не се съгласят с това. Така Германия подкрепя само промяната в работата на Конгреса, която да бъде договорена между Русия и Австрия.

След като посланикът изрази задоволството си от моята готовност да го последвам в предложения курс, той не го развои по-нататък, а подчерта стойността, която двойното споразумение има особено за Русия. Той посочи като пречка за споразумението с по-широк обхват продължаването на официалната дейност на княз Горчаков, който е против това сближаване. Но той не предполага, че скоро може да настъпи промяна в позицията на княз Горчаков, нито по негова собствена инициатива, нито по воля на император Александър.

Изразих също съгласие с двойното съглашение, стига от нас да не се изисква нищо, което да включва участие в споразумения срещу Австрия или без нейно знание.

На въпроса на г-н Сабуров за поведението на Германия, ако Русия поради конфилкт по Източния въпрос, влезе във война с Англия, аз посочих, че нашето геогарфско положение, определя и нашия неутралитет.

На допълнителната забележка на посланика, че предложението за споразумения с Виена в момента не е възможно, аз отговорих, че наистина е препоръчително руските предложения да не се правят твърде прибързано към новия министър Хаймерле, който все още е твърде страхлив.

В края на разговора ни, г-н Сабуров поиска да обобщи ясно резултата, както следва: че и аз смятам, че в момента е pas encore opportun (вероятно подходящо) да доразвия идеята за Тройното съглашение и междувременно той ще я обсъди поверително с г-н Гирс при предстоящото му завръщане в Русия. Аз решително опровергах това и му казах, че не аз, а той се е колебае за уместността на момента; от моя страна аз съм напълно готов да вляза в по-нататъшни разговори по повдигнатите от него въпроси.

Що се отнася до окончателните споразумения с Русия, граф Шувалов ми каза по време на последното си посещение във Варзин, че не ме съветва да сключвам каквото и да е предварително уговорено двойно или тройно споразумение с Русия. Всяко подобно споразумение винаги представлява препъни-камък за взаимно добрите отношения между Германия и Русия, които, както беше преди, трябва да се развиват естествено, без договор. Нямаше възможна форма на договор, която да е толкова точна, че да не послужи на нашите врагове в Русия, като претекст за твърдението, че не сме спазили ангажиментите си.

№ 516.[114]

[114] Вж. цитирано по-горе, стр. III, 143.

Бележки на райхсканцлер, принц Бисмарк.

Неподписана диктовка. Записана от докладчика на члена на съвета, Бухер.

Секретно.

Берлин, 6 февруари 1880 г. В разговора, който проведох вчера с руския посланик Сабуров, той прояви живо безпокойство, че англичаните могат някой ден внезапно да окупират Константинопол или дори да си го присвоят. Фактът, че английският посланик многократно заплашва да извика флота като мярка, която е в неговите правомощия по всяко време, непременно насочва вниманието на Русия към този въпрос. Русия може без тревога да види ключа към Дарданелите в ръцете на независимо правителство на Портата, но не и в ръцете на европейска сила. Проливите не са открито море, а представляват турска територия и като такава флотите и армиите на европейските сили не могат да влизат по желание, независимо дали по суша или по вода. Ако чуждестранните флоти могат да влизат в Дарданелите по желание без съгласието на Турция, тогава крайбрежието на Черно море е застрашено. Русия желае мир, но също и безопасност, и нейната сигурност е застрашена от заплашителното отношение на английския флот, особено ако английският посланик извика флота в Константинопол без други пълномощия освен тези на собственото си правителство. Следователно е напълно в съответствие с приятелска политика да се дадат на Русия гаранции срещу нахлуването на чуждестранни флоти в Черно море. Г-н Сабуров не направи изрични предложения и целият разговор беше строго поверителен, така че все още не смятам, че съм длъжен да правя съобщения по този въпрос и тази бележка трябва да се приема само като меморандум за протокола.

Освен това, на преден план бяха посочени силните опасения от вероятността за коалиция от континенталните сили срещу Русия. Въпросът за отбранителен и нападателен съюз между Русия и Германия беше изрично поставен, но го отхвърлих като заявих, че няма да сключим такъв съюз срещу и без Австрия, да бях много склонен към подобни идеи в предишни години, но събитията от миналото лято вече не ми дават основание да бъда напълно сигурен в доверието, необходимо за подобни споразумения. Направих контрапредложение, като го разясних. Ако Русия се страхува от коалиции, което е много по-разбираемо, в случая с географското положение на Германия, такава коалиция има опасен характер само при участието на Франция или Германия. Германия е изключена по принцип; но ако Русия желае отбранителен съюз срещу Франция, който да влезе в сила при всяко нападение на Франция срещу който и да е от нас двамата, ще го препоръчам на Негово Величество, защото и двете сили ще бъдем защитени от съюз срещу коалиция, включваща Франция. Г-н Сабуров избегна директен отговор на предложението ми, премина към темата за Тройния съюз с нас и Австрия и предложи да предостави проект на своите възгледи в тази насока за по-нататъшно обсъждане. Този проект

той ми показа днес. Веднага следва Aide-memoire (паметна записка) по въпроса за Русия, Турция и Проливите, съставен от г-н Сабуров и предадена от него на принц Бисмарк на 25 февруари 1880 г. Тя гласи следното: «През 1833 г. ние помогнахме на Турция срещу победоносната армия на Мехемет Али.[115] Наградата за тази услуга беше Ункяр-Скелесийският договор, в резултат на който Турция се ангажира да затвори Дарданелите за вражески флоти, които а могат да пожелаят да влязат в Черно море. Тази клауза, договорена единствено в наша полза, беше изменена в наша вреда от Лондонския договор от 1841 г., чрез който принципът на затваряне, прилаган дотогава при влизане, беше разширен и при излизане от Черно море. Така ние затворихме изхода за нашите военни кораби към Средиземно море. По-късно, през 1856 г., Парижкият договор установи същия принцип, като позволи обаче влизането на леки кораби, предназначени за охрана в устията на Дунав и за посолствата в Константинопол.

Накрая Лондонският договор от 1871 г. одобри за първи път принципа за влизане на цели флоти в Проливите, ако султанът сметне това за необходимо. Въпреки тънкостите на формулировката, в които беше обгърната тази клауза, тя напълно отмени принципа за затваряне, който първоначално беше предназначен да ни служи като защита.

Накрая, на Берлинския конгрес, последна гаранция ни беше отнета чрез декларацията на британския пълномощен представител, записана в Протокол № 18. Там Англия заяви, „че нейните задължения за затварянето на Проливите се ограничават до обещание, дадено на султана, да уважава независимите решения на правителството на Нейно Величество...“.

От това твърдение следват две много сериозни последици: На първо място, Англия оспорва взаимно обвързващия характер на Договора от 1841 г., който обвързва всички велики сили. Тя се смята за обвързана само с Турция. На второ място, тя вече няма да уважава желанието на султанът, ако затвори входа към Проливите по наше искане; защото тогава, според английската декларация, решенията на султана вече няма да бъдат независими. В други думи, Англия си запазва отсега нататък правото да влиза в Проливите, когато пожелае!

Никоя сила не е протестирала срещу това ново тълкуване което прави принципа на затваряне на Проливите доста илюзорно и замества правото на най-силния. Само Русия е направила контрадекларация от в която тя поддържа взаимно задължителния характер на споразумения от 1841, 1856 и 1871 г.

По този начин, от 1833 до 1878 г., последователните промени извършени по въпроса за Проливите, обезсилват напълно гаранциите на принципа за затваряне на проливите, придобити с Ункиар-

[115] Голямата глупост на Русия и лично на Николай I, е че помага на султана, а не на Мехмед Али, за да приключат с Турция още тогава и да завземат Проливите, при условия че Франция подкрепа Мехмед Али!

Скелесийския договор. Следващият откъс запълва празнина в „Мемоарите“.

№ 518.[116]

Руският посланик в Берлин, г-н Сабуров, до райхсканцлер, принц Бисмарк. Лично писмо, написано с неговия собствен почерк.

Петък, 6 февруари 1880 г.

Ето, скъпи принце, един първи опит. Не съм много доволен с формата на член 3 и аз естествено разчитам на вашият голям опит, за да ми помогнете да го приспособя, за да отговаря на вашите виждания. Ще чакам вашата покна да севидим и да обсъдим въпроса.

САБУРОВ.

Чернова.

Точки, по които е възможно да се постигне споразумение. Целите, които трябва да бъдат постигнати:

За Русия: да гарантира сигурността си в Черно море, сигурността е силно нарушена от новото тълкуване което Англия се стреми да извлече от договорите, които регулират затварянето на Проливите.

За Австрия: засега, за да се осигури новата позиция осигурени от нея на Изток; за в бъдеще, да има сигурност, че всяка промяна в статуквото на Турция в Европа може да се осъществи само ако тя даде съгласието си.

За Германия: да се изгради трайна основа на европейската система благоприятно за нейната сигурност и за поддържането на всеобщ мир.

Накрая,

За трите сили: Да се гарантират взаимно срещу опасностите от създаване на вражи коалиции. Чернова на клаузите, обобщаващи принципите посочено по-горе.

Член 1.

Трите двора признават европейския и взаимно задължителен характер на принципа за закриване на Проливите, както следва от съществуващите договори. Те ще бъдат съвместно наблюдавани, за да не се допусне Турция да прави изключение към този регламент в полза на частните интереси на някоя велика сила. В случай на нарушение или за да се предотврати такова, ако такива нарушения са налице, трите двора си запазват правото да се споразумеят по-късно по мерките, които да предприемат за натиск срещу Турция за да изпълни стриктно задълженията си за неутралитет в качеството си на пазител на Проливите. (Или: в случай на нарушение, подписалите държави признават правото на пострадалата страна да счита, че Турция се е поставила в състояние на война с тях.)

Член 2.

Русия, в съгласие с Германия, заявява твърдата си решимост да зачита интересите, произтичащи от новото положение, гарантирано на

[116] Вж. цит. съч. III, 146.

Австрия от Берлинския договор в окупираните от нея турски територии. Трите двора обещават, че ако в следствие на събития, които никой не може да предвиди, настъпят нови промени в териториалното статукво на Европейска Турция, тези промени ще бъдат извършени само в резултат на общо споразумение между тях.

Член 3.

Трите двора решават да запазят благосклонен неутралитет в случай, че един от тях се окаже във война; и се задължават да се погрижат за локализирането на конфликта. В специалния случай на война, в която е въвлечена Германия, и тя получи повече материална подкрепа от единия от двамата си съюзния съюзникото».

***

Има само още едно маловажно пряко споменаване на преговорите, водени между Сабуров и принц Бисмарк.

От друга страна, много ценни писма и депеши, разменени между Бисмарк и Ройс, за развитието на ситуацията с отношението на барон Хаймерле, и някои от които са ясни препратки към мемоарите на Сабуров, могат да бъдат намерени в Die grosse Politik, III, 165-173.

Директното позоваване на преговорите между руските и германските представители е следното:

№ 519.[117]

Бележки от изпълняващия длъжността началник на министерството на външните работи, посланик принц фон Хохенлое.

подпис.

Берлин, 4 август 1880 г.

Г-н Сабуров ме информира, че е получил от г-н Гирс отговор на секретния доклад, който той е предоставил своевременно след разговора си с райхсканцлера. Според него руският император е съгласен с идеята, изразена от г-н Сабуров и одобрена от райхсканцлера. Тази идея е следната: Ако Англия продължи по-нататък по Източния въпрос, отколкото е в интерес на силите, особено ако английският флот се готви да премине през Дарданелите, Германия, Австрия и Русия ще постигнат споразумение, за да предотвратят този план чрез съвместна декларация. Когато обърнах внимание на г-н Сабуров върху противоречието, съществуващо между неговата концепция за днес и тази от 30-ти миналия месец, когато той ми каза, че ако Англия продължи по Източния въпрос, доколкото въпросът за черногорската граница не е уреден, Русия също трябва да предприеме действия, г-н Сабуров отговори, че тези действия ще бъдат предприети само ако въпросът за черногорската граница все още не е решен. Но той ще бъде уреден сега, така че въпросът за Проливите остава най-важен за Русия. <u>В хода на разговора Сабуров твърди, че лорд Одо Ръсел му е предложил, като споразумение между Русия и Англия, Русия да остави Проливите отворени, в замяна на което Англия ще попречи на Австрия да анексира Солун!</u>

[117] Вж. цит. същ. III, 147.

подпис: Хохенлое

Последните препратки от общ интерес се отнасят до въпроса за подновяването на Договора.

№ 599.[118]

Държавният секретар на външните работи, граф фон Хацфелд, до посланика в Петербург, фон Швайниц.

Секретно

Чернова.

Берлин, 6 февруари 1883 г.

Преди няколко дни г-н Сабуров предложи поверително идеята за удължаване на тайния договор между трите имперски сили. Посланикът каза, че предстоящата коронация в Москва предлага подходяща възможност за това; руските представители на най-важните постове в чужбина вероятно ще се срещнат там и несъмнено ще бъде изготвена програма за външната политика на Русия. Г-н Сабуров намекна по същото време, и моля ви да считате това само за ваша лична информация, че в момента тенденцията е към задоволяване на „амбицията на Русия“ на Изток; според него подобно отклонение може да има само благоприятни последици при евентуални кризи.

Дали предложението на руския посланик е провокирано от официалната комисия или произтича от негова лична инициатива, не може да се разбере от думите му; последната възможност не изглежда изключена, ако г-н Сабуров е искал да разбере нашия начин на мислене, за свое собствено ръководство.

Междувременно райхсканцлера не може да повдигне пред Негово Величество за обсъждане въпроса за удължаване на тайния договор, преди да има официално запитване от руското правителство. Принц Бисмарк съответно Ви моли да разберете конфиденциално и по подходящ начин дали г-н Сабуров е говорил по нареждане на своето правителство или по собствена инициатива. Същевременно, моля, кажете на г-н Гирс, че райхсканцлера счита удължаването на договора за много полезно; той разчита на съгласието на Негово Величество и вярва, че Австрия също ще се съгласи с него. Ще се изразя пред г-н Сабуров в същия смисъл.

Моля Ви да се отнасяте към кореспонденцията по този въпрос при най-строга конфиденциалност, както и към кореспонденцията преди сключването на Договора, и да предоставяте на докладите си определено номериране и обозначение „Лично“ от външната страна.

№ 605.[119]

П. ХАЦФЕЛДТ.

Бележки от Буш, заместник-държавния секретар в министерство на външните работи.

[118] Вж. цит. съч. III, 285.

[119] Вж. цит. съч. III, 292.

Частно копие.

Берлин, 25 август 1883 г.

Руският посланик ме посети днес въпреки характерни за него заобиколки по въпроса, научих следното: Въпросът за удължаването на тайния договор от на 18 юни 1881 г. той лично горещо одобрява. Той няма пълномощие да спомена това в момента, но смята за полезно по негова собствена инициатива да информира поверително райхсканцлера за мнението по въпроса което преобладава в Петербург. По време на последното си завръщане в Русия, император Александър обсъдил и разгледал възможността за удължаване на тайният договор с него и други влиятелни личности. Той, Сабуров, си направил извода, че единствено г-н Гирс е за удължаване на Договора при всички обстоятелства, следователно, ако е необходимо дори в сегашната си формулировка. Но по-голямата част от останалите от авторитетните гласове желаят изменение на споразумението в смисъл, по-благоприятен за Русия. Императорът споделя това желание. Негово Величество настоявал, че ако Договора, стане известен в Русия, в сегашния му вид, няма да се радва на популярност там и е посочил специално три точки, които правят подновяването на Договора без промени много проблемно:

1. Ако основните клаузи на Договора останат мъртва буква, особено тази, отнасяща се до съединението на двете български държави (Staatswesen). (Бележките на принц Бисмарк в полето са дадени тук и следните четири бележки под линия. „Откъде? “

2. Ако свободата на действие на Русия спрямо Турция е по-ограничен от този на Германия и Австрия по отношение на Франция. Докато първата по отношение на Турция ще бъде обвързана от предишно споразумение с Австрия и Германия, последната има пълна свобода на действие по отношение на Франция. („Ние не им пречим, нито пък Австрия.“)

3. Че Русия не е достатъчно информирана за обхвата на споразумението, което съществува между Германия и Австрия, както и между тези две сили и Италия, и че съгласуваните действия на трите имперски двора предвидени в Договора всъщност не са осъществени в обхвата, очакван от самото споразумение.

Той, Сабуров, не желаеше да се впуска в критика на тези точки, но счете за полезно да информира за съществуването на това колебание на императора Александър. Той не е в позиция да прави конкретни предложения за изменение на Договора, ноподхвърли идеята, че може да се прибегне до Споразумението от Райхщат, което съдържа зародиша на по-далновидно споразумение между трите империи по Източния въпрос.. („Ние изобщо не възнамеряваме да „продължим“. Аз също не знам накъде. Нашите намерения са изцяло отбранителни.“)

Той лично е силено убеден в полезността, дори необходимостта от подновяването на Договора; неговата позиция, дори по-късната му кариера, зависят толкова много от поддържането на добри отношения

между Германия и Русия, че той смята за свой дълг, дори без пълномощие, да даде тласък за започване на преговори за удължаване на Договора. Ако това предложение бъде подкрепено по принцип тук, той ще иска конкретни инструкции в Петербург. („Те не са „действали“ нито поотделно, нито заедно“)

По отношение на клаузите от Райхщат, които разгледах отново заради намеците на посланика, отбелязвам, че те разглеждат изцяло отношенията между Австрия и Русия по време на предстоящата тогава Руско-турска война и следователно са с преходен характер. От друга страна, в член 3 от Допълнителната конвенция се намира следната обща клауза, която посочва г-н Сабуров:

„Негово Величество Императорът на Австрия и пр., крал на Унгария и Негово Величество Императорът на цяла Русия се споразумяват по принцип по следните точки в разговор, проведен между тях в Райхщат: „В случай на реорганизация или разпадане на Османската империя, е изключено създаването на голяма компактна славянска или друга държава; в замяна България, Албания и останалата част от Румелия могат да бъдат създадени като независими държави; Тесалия, част от Епир и остров Крит могат да бъдат анексирани от Гърция; Константинопол, с околностите, чиито граници все още не са определени, може да бъде обявен за свободен град. Техните Величества потвърждават, че по никакъв начин не са се отклонили от тези възгледи и отново заявяват своите желание да ги запазят като основа за последващите си политически действия.

Всъщност, Съюзът на тримата императори е подновена с договор от 27 март 1884 г. за период от три години, считано от 18 юни на същата година, с две малки изменения. („За нас няма нищо невъзможно в това, освен споразуменията „за наследяване на Турция едва ли са уместни.“)

Третият параграф на първия член е премахнат, а във втория параграф на втория член думите „на въпросния полуостров“ са заменени с „Евроейска Турция“. Единствената друга промяна е, че в подписите, името на княз Николай Орлов заменя това на Сабуров, като генералът от кавалерията го наследи като извънреден и пълномощен посланик при императора на Германия на 21 март 1884 г.[120]

Исторически въпрос е, защо не е имало трето подновяване на Договора. Обяснението на г-н Сабуров е следното. „Александър III беше под датското влияние на съпругата си, и се отклони от политиката на баща си, която мнозина от руснаците не подкрепяха. Руснаците не изпитваха съчувствие към германския народ. Германия винаги е искала да напавлява нашата търговия и ни смята за колониален пазар за нейните стоки. Не трябва да променяме политиката си отново. Проблемът е, че у нас има малко истински патриотичен дух. Всеки

[120] За по-подробна информация вижте PST 1, 90-93. Княз Николай Орлов, преди това е посланик в Париж, и за кратко е преместен в Берлин, където умира на 17 март 1885 г., след което е заменен от граф Павел Шувалов.

французин се радва да стане войник и да се бие за страната си. Тук не е така. Но да се върнем към въпроса. След второто подновяване Александър III, първоначално пожела да бъде преподновен за трети път. Но обстоятелствата бяха твърде различни, и вместо това се появи „Договорът за презастраховка“ с Германия от 1887 г., който беше валиден три години. След това дойде Каприви на мястото на Бисмарк, който каза, че не е необходимо да има отделен договор с Русия, защото бяхме в добри отношения един с друг. След това дойдоха други съветници и в Русия, които започнаха да флиртуват с Франция, но дали това започна пъво от Франция или Русия, не знам. Бисмарк беше умен и посъветва Австрия да не анексира Босна и Херцеговина, тъй защото ще раздразни Русия, когато граф Калноки искаше да го направи през 1889-1890 г.

Бисмарк му каза: „Вие осте купирате провинциите: какво повече искате?“ Договорът не беше подновен, когато Ерентал[121] анексира провинции по-късно (7 октомври 1908 г.) и Австрия нямаше право да прави това, без съгласието на Русия. Бисмарк беше далновиден в политиката си, но стана резервиран, когато Горчаков отново се захвана с неговите интриги.[122]

(б) ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Теоретично, Съюзът на тримата императори имаше предвид следните основни цели: консолидацията на общия мир, поддържането на монархическия принцип, осигуряването на политическия ред и регулирането на Балканите въпрос. Има и други предвидени възможности, например война между Германия и Франция, или между Австрия и Италия или между Русия и Великобритания, и спазването на доброжелателен неутралитет от останалите страни по договора.

Беглият преглед от разглеждането на договора показва, че Германия не е получила нищо конкретно от него. Само когато се разглежда във връзка с по-ранния австро-германски договор (за който германският канцлер е информирал Виена по време на преговорите, с които се занимаваме, че каквото и да се случи, той ще остане в сила), австро-сръбския съюз (24 октомври 1881 г.), Тройния съюз (Германия, Австро-Унгария и Италия, 20 май 1882 г.) и съюзът на Румъния с Австро-Унгария, с Германия и с Италия (30 октомври 1883 г. и 15 май 1884 г.), се виждаме колко неимоверно се е затвърдила позицията на Германия в международния живот на Европа в резултат на всички тях, че, накратко всички те са взаимосвързани елементи в система от съюзи,

[121] Граф Алоис Лекса фон Ерентал (1854-1912), постъпва на дипломатическа служба през 1877 г., заема постове в Париж, Санкт Петербург и в министерство на външните работи във Виена (1888 г.) Австроунгарски посланик в Румъния през 1895 г. По-късно в Санкт Петербург (1899), където остава до 1906 г. когатое назначен за министър на външните работи. Той се противопоставя на активната политика на ерцхерцог Франц-Фердинанд.

[122] Може да се позовавем на раздел III от ценната брошура на проф. Крачунов, „Съюзът на тримата императора“.

които са изработени или поне обърнати в полза от гениалният ум на Бисмарк, чиято обща основна цел е да осигури господството[123] на Германия на континентална Европа. Големият идеята ня Бисмарк в Съюза на трите императори, е концепцията на демонстрацията пред света на практична и печеливша монархическа солидарност.

От друга страна, два параграфа от Протокола подкрепят австроунгарските претенции за териториална експанзия на Балканския полуостров.

Но сега да разгледаме Русия във връзка със Съюза. Два параграфа от Протокола се отнасят до Русия и нейното влиянието на Балканския полуостров. Те представляват признание за това, което тя смята за свои исторически права там и нейния принос към свободата на потиснатите балкански народи в миналото, затова тя не може да бъде обвинена в изцяло егоистични планове, каквато е активната австроунгарска програма за анексиране, която предизвика такива катастрофални последици за света като цяло.[124]

Русия със сигурност се надяваше да постигне напредък с мечтата си за Константинопол и да си осигури ключа към руския дом, както го наричаше император Николай I. Патосът и трагедията се съчетават в историята на тези руски стремежи, в дните преди такава решаваща и спасителна идея като интернационализацията на Проливите да се е издигне над често болезнено ограничения хоризонт на дипломатическия ум.

Отново и отново Русия е осуетявана в целите си от собствената си фатална темпераментна нерешителност. Изглежда, сякаш е правила огромни жертви в продължение на два века по подтик на някакъв инстинкт, който никога не е ясно дефинирала пред себе си. Отворените Проливи я излагаха на бедствия каквото беше Севастопол; затворените Проливи я ограничаваха в Черно море като в затвор. И в двата случая имаше предимства и недостатъци. Дали тогава наистина е предвиждала Проливите отворени за собствения си флот и затворени за тези на други държави? Мечтата беше временно осъществена през няколкото години между Ункяр-Скелеския договор (8 юни 1833 г.) и Конвенцията за проливите (13 юли 1841 г.). Очевидно тогава, както скоро стана ясно, „Съюзът на трите императори“ не стигна достатъчно далеч за панславизма, защото сега тя трябваше да се задоволи със затварянето на Проливите като международно задължение от страна на Турция: въпросът не беше само в ръцете на Русия.

Отново е невъзможно да се повярва, че ако Бисмарк беше прочел пълния текст на австроунгаро-германския договор на Сабуров, по-късният договор ще следва конкретните линии, които той възприема,

[123] Тук авторът греши, Бисмарк не се стреми към господство, а към сигурност, постгината с изолиране на Франция. (б. пр.)

[124] Предизвика ги английската политика, реалния подпалвач на Първата световна война, а не Австро-Унгария! Авторът е англичанин, няма как да го признае. (б. пр.)

или дори може би изобщо щеше да се стигне до него. Само десет дни по-късно (28 юни 1881 г.), когато подписа ѝвърху Договора на тримата императори (18 юни 1881 г.) едва изсъхна, Австрия сключва таен договор за съюз със Сърбия, «братска» славянска държава на Русия, в който се задължава да подкрепя интересите на Сърбия спрямо другите европейски сили, да съдейства за установяването на династията Обреновичи и да защитава съюзника си, ако тя иска да постигне териториални придобивки по южните си граници.[125] В замяна сръбското правителство се задължава да се противопостави на всички „политически, религиозни или други интриги“, насочени от нейна територия срещу Австро-Унгария, разбирайки под това претенции към Босна и Херцеговина и Новипазарския санджак; да не допуска никакви редовни или нередовни въоръжени сили да преминават през нейната територия; и да предостави на съюзника си евентуални улеснения, ако се окаже застрашена или действително във война с една или няколко други сили.

Всъщност, съгласно политическите и военните клаузи на Договора, както и според придружаващата го лична декларация на принц Милан, Сърбия която е славянска държава, на практика се превърна в австрийски васал или сателит, а оттам и в политически враг на друга славянска държава (б. пр. България).[126]

За оправдание на Австрия може да се добави, че има документални доказателства, показващи по-късно през 1908 г. че руското правителство въоръжава и изпраща доброволци в Босна и Херцеговина, за да вдигнат въстания в тези провинции, окупирани от Австрия по силата на Берлинския договор. Може да се спомене и още един малък момент, който е характерен за цялото протичане. Когато на 7 октомври 1908 г. Босна и Херцеговина действително е анексирана от Австро-Унгария, Русия протестира, въпреки че е страна по договора, който е позволил тази стъпка, и тя се е съгласила. Разбира се, тя може да се оправдае и да обвини Австро-Унгария, като каже, че договорът е изтекъл. Въпросът е, че има много индикации, които показват пълната липса, на добра воля, което прави Съюза на тримата императори, ценен инструмент за помиряване на противоположните интереси на двамата съперници на Балканския полуостров.

Както видяхме, „Съюзът на тримата императори“ е подновен на 27 март 1884 г. за три години, така че пролетта на 1887 г. естествено е периодът, в който е трябвало да започнат преговори за

[125] Тя винаги иска това, „малката мръсна свиня Сърбия“ е вечно гладна за български земи. (б. пр.)

[126] За пълния текст вж. PST op. cit. 1, 50–63. Има защитна мярка на австрийската позиция изразена в книгата на граф Юлиус (Дюла) Андраши младши „Бисмарк, Андраши и техните наследници“, стр. 90. А що се отнася до България, Сърбия е наш враг, много преди сключването на този договор, още от създаването си като веселно княжество през 1814-15 г. (б. пр.)

предоговарянето му, защото точната дата на изтичане е 27 юни. Съюзът не е подновен.[127]

Вместо това, на 18 юни графовете Павел Шувалов и Херберт Бисмарк подписват известния „Договор за презастраховка“ (Rückversicherungs Vertrag), около чийто произход все още има много неясноти, предстоящи да бъдат изяснени.[128]

Съгласно него Германия и Русия се обвързат с „доброжелателен неутралитет“ във всички войни, с изключение на на нападение на Германия срещу Франция или Русия срещу Австрия.[129]

Останалите членове повтарят приемането от Германия на традиционния руски програма за Балканите, както е посочено в Съюза на трите императори, с поправки съобразени със скорошните събития и без позоваването към Австрия. Както предвещават вероятностите, договора е далеч от преките интереси на Русия и няма как да получи популярност. Съвсем очевидно е, че въпреки Съюза на трите императори, Австрия и Русия се отдалечават все повече и повече един от друг, поради пълна несъвместимост на политиката им на Балканите. Линията на Бисмарк беше да накара тези две сили да се споразумеят за разграничаване на интересите си, оставяйки западната част на Австрия и източната на Русия. Тази политика е дори по-неприемлива за Австрия, отколкото беше за Русия.

Граф Юлиус Андраши твърди, че „Германският канцлер напълно погрешно интерпретира външната политика на Австроунгарската монархия според възгледите на Андраши. Не разделянето на Балканския полуостров, а точно обратното, беше нашият намерение. Неговата (т.е. на баща му) главна цел е елиминирането на последните остатъци от руско влияние“.[130] Но, със сигурност трябва да се признае[131], то трябваше да се замести с австрийското влияние.

Различията относно България (лятото на 1887 г.) почти доведе двете страни до война. Бисмарк, виждайки невъзможността за трайно разбирателство между Австрия и Русия и желаейки да има някакъв вид контрол над Русия, предвид опасенията си от руско сближаване с Франция, е готов да поддържа този директен контакт с царя.

---

[127] „При наличието на такова положение на нещата, царят сметна, че вече не е възможно да се поднови споразумението на трите императори, чиято помирителна цел вече не можеше да бъде постигната“ (Сергей Горяйнов, „Краят на съюза на императорите“, Amer. Hist. Rev. XXIII, 330).

[128] Този договор, който също е за срок от три години, не е подновен през 1890 г. от кайзер Вилхелм II и Каприви, въпреки че и Александър III, и наскоро пенсионирания Бисмарк са за неговото продължаване.

[129] За текста вж. PST 1, 274-281: също Сергея Горяйнов, „Краят на Съюза на трите императори“, Amer. Hist. Rev. XXIII, 324-349.

[130] Граф Юлиус Андраши, „Бисмарк, Андраши и техните наследници“, стр. 125, 126.

[131] Вж. неговия израз „зависимостта на балканските народи от нас“ (цитирано по-горе, стр. 181).

Но Александър III стига до заключението, че ако Русия и Германия останат прекалено дълго в тесен съюз, няма да има противовес. Германия и Русия щяха да бъдат прекалено силни за всяка друга коалиция, а след като Германия, с помощта на Русия, успее да постигне целите си, тя ще се обърне срещу Русия и ще се опита да се наложи.

Но, освен това, разкриването на условията на предполагаемия таен австро-германски договор от 1879 г., подписан от Бисмарк, от Шувалов през май 1887 г. предизвиква най-дълбока реакция. Най-вероятно, ако не беше разкрито, че Германия се е обвързала толкова силно с Австрия, Александър III, може би щеше да се върне към политиката на баща му. Разкритието на тази бисмаркова маневра беше основният стимул в руската промяна в политиката.[132]

Славянският въпрос безнадеждно разделя Австрия и Русия. Когато по-късно стана известен германо-австрийският договор, от 1879 г., става ясно, че Германия инстинктивно е решила да подкрепя Австрия в нейната балканска политика, в епизод с Босна и Херцеговина, Русия „се е отдръпва“.

Разказът за „преговорите“ и събитията, довели до толкова важен исторически момент като „Съюза на тримата императори“, предизвиква много тъжни размисли.

Съдбите на държавите и народите, държани в невидение за случващото се, зависят от капризите на тайната дипломация, дори от физическото или психическото състояние, на определени хора на висши държавни постове в определени дни или през определени периоди.

Затова е необходимо всеки отделен гражданин или поданик да проявява активен и интелигентен интерес към вътрешното и външното благосъстояние на своята страна и осъзнавайки, че в крайна сметка управляващите министри са негови представители, да е информиран и да обсъжда с тях проблемите, които винаги ще възникват, и чрез съгласувани действия да повлияе на политиката там, където е необходимо.[133] Чувал съм сериозен аргумент от професор по психиатрия във водещ британски университет, че определящ елемент в поредицата от събития, които доведоха до отделянето на северноамериканските колонии, е обстоятелството, че Джордж III и неговият министър-председател, Пит (старши), са страдали от психичната заболяване, известна като маниакално-депресивно разстройство или „Folie Circulaire“ (от фр. „циклична лудост“).[134]

Те са били психически и физически негодни в определени периоди, заради пристъпите на болестта си, но заемат най-високите постове в държавата. За съжаление, в критичния момент министър-председателят е бил в пристъп на депресия и е загубил контрол над

[132] Няма данни, че Бисмарк е разкрил по подобен начин условията на „Договора за презастраховка“

[133] От хода на историята и в наши дни се оказва, че това е напълно невъзможно. (б. пр.)

[134] Много странен извод! (б. пр.)

ситуация. А поведението на краля показва че вероятно е ил в пристъп на еуфория, която замъглява трезвеността на преценката му, което го кара да избере в дългосрочен план до действия предизвикали вреда, а не полза.

Сигурно е, че засиленото сключване на съюзи, блокове и договори в Европа през последната четвърт на XIX век, изцяло основани на страх, и на омраза, а не на широка общност на интереси, има обезпокоителни и в крайна сметка фатални последици. Събития като тайния договор от 20 февруари 1887 г. между Австрия и Италия и „Договора за презастраховка“ на Бисмарк с Русия предполагат края на на Съюза на тримата императори и на опитите на Германия за посредничество между Австрия и Русия.

Еволюцията на европейската политическа история следва независими закони, които дори геният на Бисмарк не може да го промени. И все пак това не означава, че те са напълно непроменими. Човекът който мисли в международен план, имат по-различно поведение от човека който мисли само национално ограничено, затова философия на историята, покзва, че първият начин на поведение и по-прогресивен днес.

Има две големи пречки пред международното разбирателство – невежеството и подозрението, като второто е пряко следствие на първото.

Ако навсякъде в университетите на всички страни се научим да изучаваме миналото безпристрастно с оглед по-доброто разбиране на настоящето, ще можем да се възползваме от грешки от миналото, за да не ги повтаряме, и да имаме по-голяма надежда за бъдещето.

****

ПРИЛОЖЕНИЯ

Александър II, Бисмарк и Вилхелм I

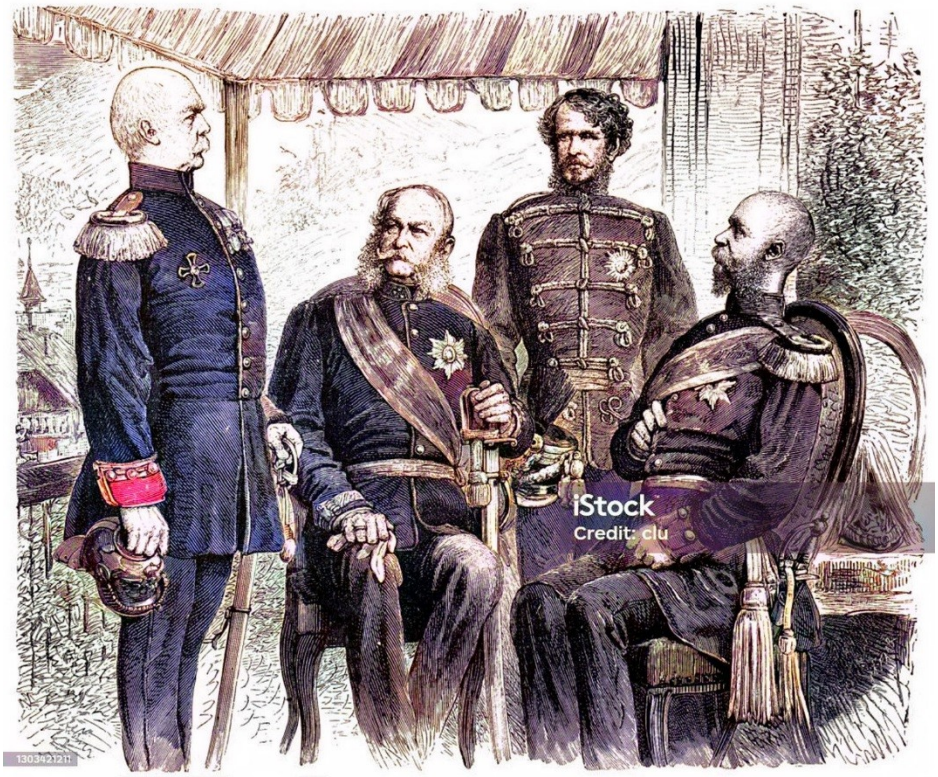

Срещата в Гащайн, Бисмарк, Вилхелм I, Андраши и Франц Йосиф

Първият съюз на тримата императори 1873 г.: Франц Йосиф, Вилхелм I и Александър II, заедно със своите външни министри: Бисмарк, Андраши и Горчаков

Вторият съюз на тремата императори, срещата в Скерневце: Франц Йосиф, Вилхелм I и Александър III с императрицата (Дагмар)

Александър III като домакин, до него императорите Вилхелм I и Франц Йосиф в руски униформи, в Скерневце (руска Полша) за тържественото подписване на договора

Срещата в Скерневце

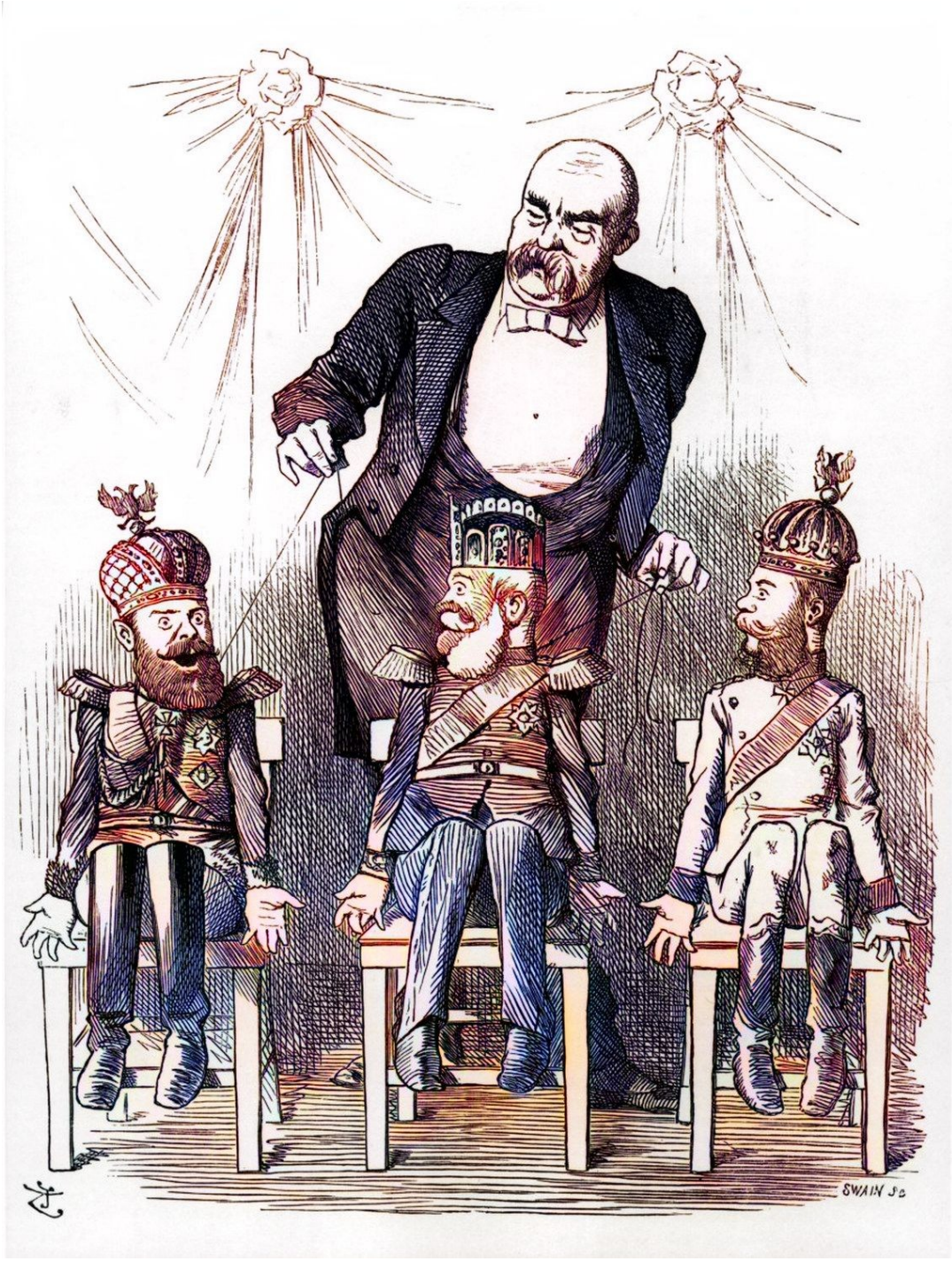

Известната карикатура „Кукловодът от Варзин“ показваща сключването на Съюза на ттримата императори в 1881 г.

Предподписването на договора в 1884 г., Николай К. Гирс, Бисмарк и Густав Калноки

Фотоколаж на тримата императори (1888 г.) Александър III, Вилхелм II и Франц Йосиф (даден е неестествено млад за възрастта си тогава)

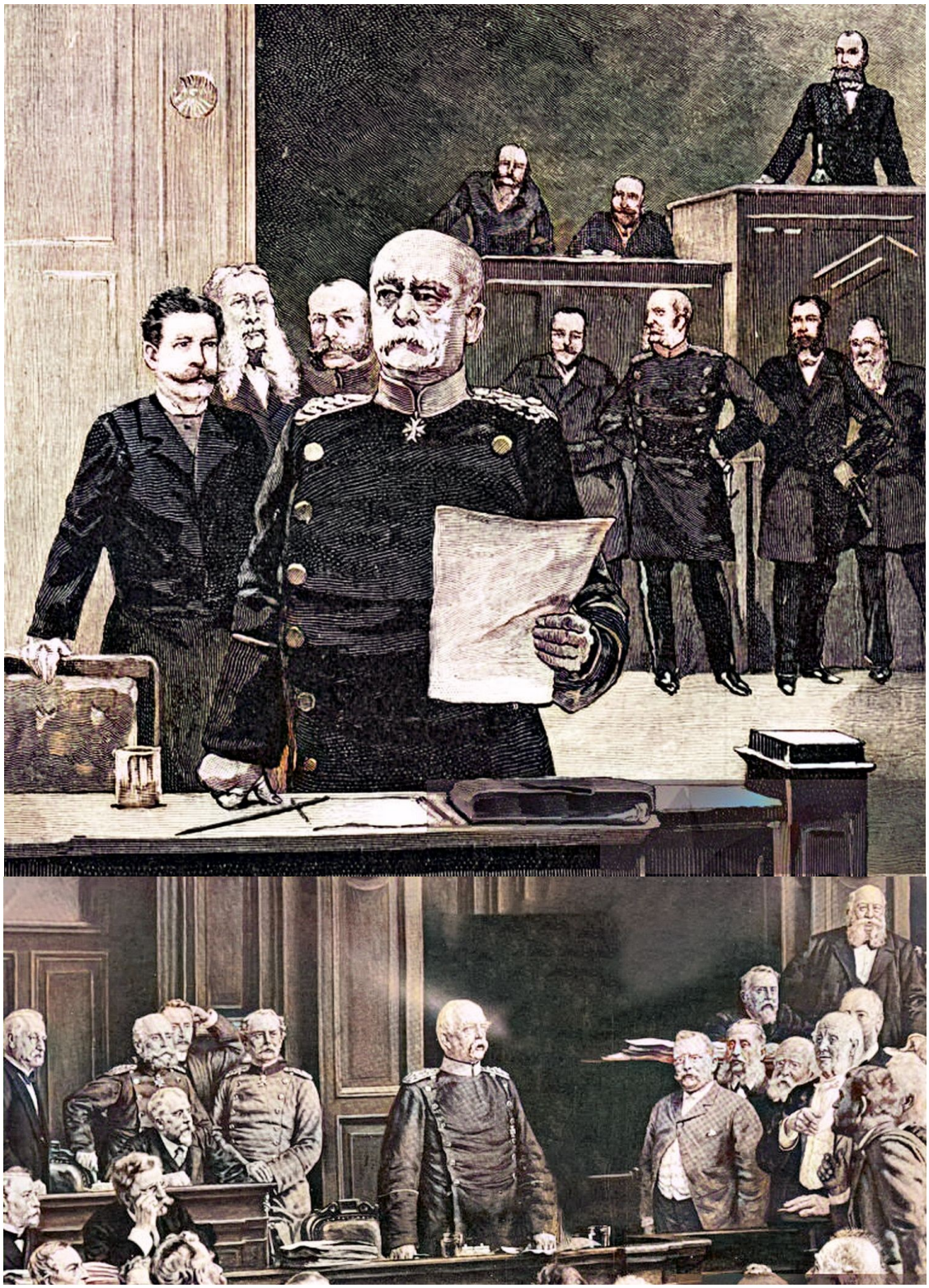

Бисмарк произнася реч в Райхстага

Пьотър Сабуров на стари години. Сабурови, син и баща. Вторият му син, също Пьотър е известен шахатист и композитор, след смъртта на баща си, през 1918 г. емигрира в Швейцария.